Roman istoric

HENRI TROYAT

Membru al Academiei franceze

IVAN CEL GROAZNIC

HUMANITAS

roman istoric

HENRI TROYAT
membru al Academiei Franceze

IVAN CEL GROAZNIC

Traducere de
SANDA GRIGORIU

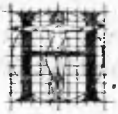

HUMANITAS

BUCUREȘTI, 1993

HENRI TROYAT (Lev Tarasov), cunoscutul scriitor francez de origine rusă, s-a născut la Moscova în 1911. Părinții săi fug de Revoluția din 1917, stabilindu-se în Franța. Henri Troyat se distinge încă de la debutul său literar, în 1935, când i se decernează un premiu pentru cartea Faux Jour. Scrie apoi Le Vivier, Grandeur nature, La Clef de voûte și L'Araigne, distinsă cu Premiul Goncourt în 1938.

Trece apoi la mari fresce istorice: Tant que la Terre durera (3 vol.), Les Semailles et les Moissons (5 vol.) și La Lumière des justes (5 vol.). Bogata sa operă literară include de asemenea nuvele, biografii (Pușkin, Dostoievski, Tolstoi, Gogol, Ecaterina cea Mare, Petru cel Mare, Cehov, Turghenev, Gorki, Flaubert, Maupassant), piese de teatru. Le Front dans les nuages marchează o revenire la prima sa manieră romanescă, iar Le Moscovite (3 vol.) și Les Héritiers de l'Avenir (3 vol.) completează ciclurile istorice.

Henri Troyat este ales membru al Academiei Franceze în 1959.

CAPITOLUL I

PĂRINȚII

Douăzeci de ani de căsnicie și nici cel mai mic semn că vor avea un copil. Pentru un cuplu princiar e o încercare mai grea decât pentru muritorul de rând. Cel puțin asta e, în 1526, părerea marelui cneaz al Moscovei, Vasili al III-lea. Preocupat să-și asigure succesiunea, cu toată afecțiunea plină de respect pe care i-o poartă soației sale, frumoasa Salomeea Iurievna, el se întreabă dacă n-ar trebui s-o înlocuiască cu alta, înainte de a-și fi pierdut, cu vârsta – el are patruzeci și șapte de ani –, orice vlagă de a procrea. Împărtășind decepția bărbatului ei, Salomeea își înmulțește pelerinajele, vizitele la vraci și frecțiile cu amestec de ulei și miere pe părțile cele mai intime ale corpului, leac sigur – se zice – de a cădea grea. Zadarnic. Disperat, Vasili nu mai poate să vadă un cuib pe o ramură de copac fără să-i dea lacrimile. Întorcându-se către suita sa de boieri, el oftează: „Păsările sunt mai fericite ca mine. Ele au cel puțin pui!... Cine va deveni moștenitorul meu și al imperiului Rusiei? Frații mei sunt nedemni de asta, ei, care nu știu nici măcar să-și administreze domeniile!"[1] La aceste cuvinte, boierii simt că a venit momentul să avanseze o sugestie îndrăzneață. „Măria ta, spune unul din ei, smochinul sterp este tăiat ca să se planteze altul în livadă." Exact ce-și dorea să audă Vasili.

[1] La acea epocă, Vasili al III-lea avea doi frați în viață: Iuri (pe care unii autori îl numesc Gheorghi, născut în 1480), și Andrei (născut în 1490).

De altfel, poate că sterilitatea Salomeei nu-i decât un pretext pentru a ceda patul suveranului unei făpturi mai proaspete. Fără nici o umbră de remușcare, el o sfătuiește pe soața-sa să se retragă într-un schit. Aceasta protestează, spunând că n-a meritat o atare pedeapsă după o viață întreagă de iubire credincioasă. Văzând-o că refuză, Vasili recurge la forță. Ridicată din palat, ea este închisă la mânăstirea Suzdal, unde i se taie părul. Când e călugărită, se zbate cu atâta vigoare că un ofițer al marelui cneaz o lovește cu bastonul ca să o cheme la ordine. „Dumnezeu mi-e martor; el mă va răzbuna pe prigonitorul meu!" strigă ea, hohotind de plâns. Bătrânul prinț Semion Kurbski, călugării Maxim Grecul și Vasian Patrikeiev cutează să intervină în favoarea nefericitei și sunt surghiuniți imediat. Dar cea mai mare parte a boierilor și a preoților, în frunte cu mitropolitul Daniel, aprobă această hotărâre.

O dată scăpat de soața sa, Vasili nu mai are decât un gând: să-și ia alta. Desigur, după rânduiala Bisericii ortodoxe, bărbatul care și-a repudiat femeia n-are dreptul să se recăsătorească atâta timp cât aceasta este în viață. Dar legile care guvernează comportamentul celor umili pălesc de la sine în fața capetelor încoronate. Cel puțin așa susține mitropolitul Daniel. Pentru o mai mare siguranță, el se hotărăște totuși să-l consulte pe patriarhul grec al Ierusalimului. Acesta, om aspru și îndărătnic, departe de a fi de acord, tună și fulgeră. „Vasili, scrie el, dacă te căsătorești a doua oară, vei avea un fiu rău; țările tale vor cădea pradă groazei și lacrimilor; vor curge râuri de sânge; vor cădea capetele mărimilor; orașele tale vor fi mistuite de flăcări." Deloc impresionat de această proorocire, mitropolitul Daniel declară cu trufie: „Ei bine, o să ne lipsim de binecuvântarea lui!" Siguranța lui îl reconfortează pe Vasili. Convins că nu mai are de ce să se teamă de mânia cerească, el grăbește pregătirile de nuntă. De fapt, alegerea lui este făcută.

Cu toate că, potrivit tradiției, suveranul moscovit ar fi trebuit să convoace la palat toate fetele de măritat din țară ca să o aleagă, în timpul ceremoniei smotrinî (vederea), pe cea

cu care va împărți pe viitor așternutul, el hotărăște să renunțe la acest concurs de frumusețe și anunță subit că vrea s-o ia de soție pe Elena Glinski, al cărei tată este un transfug lituanian. Stupoare printre boieri: mireasa provine dintr-o familie catolică. N-ar fi fost mai bine să acorde o onoare atât de mare unei fete de neamul și religia lor? Vasili rămâne surd la dorințele boierilor. Elena este frumoasă, inteligentă, pătimașă. Crescută „nemțește", ea le întrece prin cultura și prin libertatea manierelor ei pe fecioarele rusoaice de vârsta ei, crescute în ignoranță, falsă pudoare, superstiții și vădind modeste virtuți casnice. Suveranul este atât de îndrăgostit de ea încât, ca să pară mai tânăr, nu ezită să-și taie barba, ceea ce în ochii oamenilor pioși din vremea sa echivala cu un sacrilegiu.

Nunta va dura trei zile. Înaintea slujbei religioase, mirii se înfățișează în fața unei mese așternute, pe care se află o tipsie cu pâine și sare. Jilțurile lor sunt acoperite cu optzeci de piei de jder negre, menite să alunge duhurile rele. Lumânările de nuntă sunt și ele înfășurate în piei de jder. Un dregător le face vânt mirilor cu un mănunchi de piei de jder. Soața altui dregător le netezește părul cu un pieptene înmuiat în miere. Pe creștetul Elenei este așezată o cunună și un voal alb. Asupra celor doi se presară hamei, simbol al fecundității. Și alaiul pornește cu lumânări, făclii, icoane și prăjituri spre Catedrala Adormirii Maicii Domnului. Acolo, mirii pășesc pe un covor de damasc și de zibelină. Mitropolitul le înmânează un pahar cu vin de Italia. După ce îl beau, monarhul sparge paharul sub picioare. Li se dă binecuvântarea, iar apoi proaspeții însurăței, așezați pe perne de catifea stacojie, primesc felicitările preoților și ale curtenilor, în timp ce corul cântă: „Viață lungă!" În odaia de dormit, unde se duc mai apoi, sunt pretutindeni icoane, vase umplute cu miere, lumânări înfipte în butoiașe cu grâne, grămezi de piei de jder și zibelină, iar pe patul nupțial douăzeci și șapte de snopi de grâu. Soața căpitanului gărzilor, îmbrăcată în două șube, din care una negreșit pe dos, mai presară miere peste cei doi proaspeți însurăței, iar

câțiva martori le oferă să mănânce friptură de cocoș. Toată noaptea scutierul cneazului stă de veghe în șa, cu sabia trasă, sub ferestrele odăii de dormit. A doua zi dimineață, cei doi soți se duc la baia de aburi, fiecare la a sa, și, reveniți în cameră, mănâncă în pat cașa. Căsătoria fiind considerată consumată – dovada, o cămașă pătată de sânge – boierii își felicită stăpânul și ospățul reîncepe.

Cu tot meiul aruncat la diversele ceremonii, Elena se dovedește a fi la fel de stearpă ca Salomeea. Ca și cu Salomeea, nici oracolele, nici moașteie, nici vrăjile, nici unsorile italienești sau nemțești nu reușesc să învingă blestemul care apasă asupra acestui pântec. Poporul murmură deja că Dumnezeu, dezaprobând cea de-a doua căsătorie a lui Vasili, a decis să nu-i dăruiască copii. În schimb, nevinovata Salomeea ar fi născut pe ascuns un fecior în mănăstirea unde fusese surghiunită. Din fericire, rugăciunile unui călugăr numit Pafnutie Borovski sfârșesc prin a domoli mânia cerului. Elena a rămas grea. Vasili e în culmea fericirii. Gurile rele șușotesc, în spatele lui, că onoarea acestei fapte nu i se cuvine celui care se bucură de ca oficial, ci unui apropiat al cneaghinei, prințul Obolevski-Telepnev. Ce importanță are? Vasili se crede tată, se vrea tată. Îl copleșește pe Pafnutie cu daruri, îl proclamă taumaturg și îl canonizează. Un alt călugăr, pe nume Domițian, îi proorocește Elenei că va fi „mama unui genial Titus".

La 25 august 1530, ea aduce pe lume un fiu voinic și gălăgios: Ivan. În momentul nașterii lui, cerul este zguduit de un bubuit de tunet: un trăsnet lovește Kremlinul; ghicitorii curții conchid că se anunță o domnie grandioasă. Zece zile mai târziu, Ivan este botezat la mănăstirea Sfintei Treimi[1], iar tatăl lui, recunoscător, cu ochii în lacrimi, așază trupșorul în scutece pe mormântul sfântului Serghei, ca să atragă asupra nou-născutului protecția omului lui Dumnezeu. Beat de fericire, el împarte cu generozitate aur bisericilor, deschide porțile închisorilor, acordă iertare câtorva înalți nobili care și-au atras cândva dizgrația sa și

[1] Situată la aproximativ 70 kilometri nord de Moscova.

primește, neobosit, solii ale supușilor săi, de la cei mai sărmani la cei mai bogați.

În acest timp, la mare depărtare de Moscova, hanul din Kazan, aflând de nașterea lui Ivan, le spune boierilor ruși care tocmai îi făceau o vizită: „Vi s-a născut un suveran și are deja doi dinți. Cu unul, o să ne sfâșie pe noi, tătarii, dar cu celălalt pe voi o să vă sfâșie!"

Doi ani mai târziu, Elena, în mod cert binecuvântată de Cel de Sus, aduce pe lume un al doilea fiu, Iuri. Dinastia este asigurată. Vasili e conștient că și-a împlinit rolul de suveran, atât pe câmpul de luptă, cât și în pat. La 25 septembrie 1533, într-un acces de recunoștință, se duce cu soția și copiii la mânăstirea Sfintei Treimi, primește binecuvântarea arhimandritului, ține post și se roagă împreună cu pelerinii sosiți din întregul Mare Cnezat al Moscovei. Apoi, pleacă la vânătoare, înconjurat de câinii săi, de arcași pedeștri și de călăreți înarmați cu furci. În plină pădure, nu departe de localitatea Volokolamsk, pe când călărește, simte o durere în șoldul stâng: un abces violaceu care supurează. Cu toată durerea, se hotărăște să participe a doua zi la o vânătoare cu gonaci. Îl ia cu leșin. Este purtat pe o targă până în satul Kolp. Îngrijorată, Elena îi cheamă de urgență pe unchiul ei, Mihail Glinski, și pe doi medici germani, Teophil din Lübeck și Nicolaus Luef. Aceștia încep prin a aplica „leacuri rusești": cataplasme cu făină, miere și ceapă fiartă. Zadarnic. Puroiul țâșnește șuvoaie. Transportat la Volokolamsk de boierii săi, Vasili simte că e pierdut. De fiecare dată când i se schimbă cataplasmele, scursoarea de puroi devine mai abundentă. Dezorientați, doctorii prescriu un laxativ de grăunțe, care nu face decât să-l slăbească pe bolnav. Acesta cere să fie dus la Moscova, căci vrea să moară în capitala sa. Prima oprire: mânăstirea Sfântul Iosif, unde bolnavul este întins pe un pat în biserică. În timp ce diaconul rostește rugăciuni pentru vindecarea lui, Elena și copiii, vânătorii, boierii, preoții, poporul care s-a strâns, toți în genunchi, plâng în hohote. Convoiul pleacă spre Moscova. Ninge. Sania în care e culcat Vasili este puternic zdruncinată pe drum. Întrucât Vasili vrea să intre în taină în oraș, ca să

scape de curiozitatea răuvoitoare a ambasadorilor străini, se face la repezeală un pod peste râul Moscova, spărgându-se gheața încă foarte subțire. De abia se angajează sania pe puntea fragilă, că aceasta se rupe sub greutatea atelajului. Caii cad în apă, dar boierii, tăind hamurile, opresc sania și o trag pe taluz. În fine, în zorii zilei de 25 noiembrie 1533, Vasili este adus în odăile sale de la Kremlin atât de epuizat încât de abia mai poate să-i mulțumească lui Dumnezeu că l-a ajutat să ajungă la liman. Ninge fără oprire peste biserici, peste palat și peste cocioabe. Rebegite de frig, orbite de vârtejul fulgilor, santinelele strigă la nălucile care se năpustesc pe scara de onoare. Toți dregătorii curții știu deja că suveranul lor este pe moarte. Ei vin în graba mare la ordinul lui: prinții Ivan și Vasili Șuiski, Mihail Zaharin, Voronțov, Kurbski, Glinski, vistiernicul Golovin, intendentul Șigona, boieri mai mărunți... Strânși în vestibul, ei așteaptă în tăcere, în lumina palidă care pătrunde prin ferestrele cu mică. În fine, un servitor deschide ușile odăii. În fața patului unde zace muribundul ard lumânări. În jurul lui, călugări îngână rugăciuni. Cu un ultim efort, Vasili dictează, în prezența boierilor, un testament definitiv. El îl desemnează ca urmaș la tron pe fiul său Ivan, care de abia merge pe trei ani, punându-l, până la vârsta de 15 ani, sub tutela mamei lui, Elena, și a boierilor. Aceste dispoziții nu-i satisfac câtuși de puțin pe curteni, care au oroare să le fie suveran un copil de vârstă fragedă și să aibă ca regentă o străină, înconjurată de o familie numeroasă și hrăpăreață. Dar ei se înclină cu respect în fața voinței muribundului. Acesta, ghicindu-le nemulțumirea, îi spune lui Mihail Glinski: „Deși ești străin prin naștere, ai devenit rus printre noi. Îți încredințez, deci, pe femeia și pe fiul meu."

Cum rana lui supurează tot mai abundent, degajând un miros oribil, el îi roagă pe medicii Luef și Teophil să-l spele cu vodcă. În timp ce aceștia îi satisfac rugămintea, el le cere: „Spuneți-mi sincer dacă stă în puterea voastră să mă vindecați." Luef nu-i ascunde că a pierdut orice speranță. „Ei bine, prietenii mei, oftează Vasili, ați auzit, trebuie să vă părăsesc." Mitropolitul Daniel este acolo, împreună cu

părintele Alexeiev, purtând Sfânta Cuminecătură. Într-un efort supraomenesc, Vasili se ridică pentru a primi Pâinea și Vinul. Se întinde din nou pe pat, poruncind să-i cheme pe soția și pe copiii lui, pe care-i binecuvântează cu crucea. Apoi, adresându-se boierilor, le spune: „Să-l slujiți pe fiul meu așa cum m-ați slujit pe mine însumi. Faceți tot ce vă stă în putință ca el să domnească peste această țară... Nu-l părăsiți pe Mihail Glinski, căci e legat de soția mea cu legături de sânge." La aceste cuvinte, hohotele de plâns ale Elenei se întețesc. Ea scoate strigăte ascuțite și, în genunchi, se dă cu fruntea de podea. E luată de acolo cu forța, cu veșmintele sfâșiate, cu părul răvășit. De îndată ce Elena s-a retras, Vasili îi cere mitropolitului Daniel să-l hirotonisească monah. Pentru mântuirea sufletului său, spune el, vrea să fie înmormântat nu ca un suveran atotputernic, ci ca cel mai umil dintre călugări. Fratele său, Andrei, și Voronțov ridică glasul să protesteze față de această vrere, pe care o consideră nepotrivită cu demnitatea de mare cneaz al Moscovei. Cu limba pe jumătate paralizată, Vasili insistă. El sărută bordura giulgiului, face semnul crucii cu o mână tremurândă și imploră cu privirea icoana Maicii Domnului din Vladimir. Mitropolitul Daniel cere să i se aducă un poteap negru și strigă: „Nu, nimeni n-o să-mi răpească sufletul lui! Un vas de argint e prețios, fără-ndoială, dar aurit, valoarea lui sporește!" Rugăciunile reîncep. Vasili e tuns. Devine călugăr, sub numele de Varlaam. Pe piept îi e așezată Evanghelia. De-abia mai respiră. Deodată, Șigona strigă: „S-a sfârșit, monarhul nu mai e!" Puțin mai târziu, va afirma că în momentul în care și-a dat ultima suflare chipul cneazului s-a luminat și că mirosurile fetide pe care le degaja rana lui s-au transformat într-o mireasmă suavă. Mitropolitul Daniel spală corpul mortului, îl șterge cu o cârpă și îl îmbracă în straie monahale. Aflând vestea, Elena își pierde cunoștința și, se spune, nu-și mai revine în fire decât două ore mai târziu.

E miezul nopții de 4 decembrie 1533 și nimeni nu doarme la Moscova. Deși e zăpadă, poporul așteaptă, în picioare, pe străzi. Când începe să bată clopotul cel mare al

Kremlinului, mulțimea izbucnește în hohote de plâns și se pleacă la pământ. Ea deplânge un mare cneaz care, într-o domnie de 29 de ani, a izbutit să-i țină în frâu pe boieri, să lupte împotriva tătarilor din Crimeea și să adauge provinciilor și orașelor pe care le moștenise Pskovul, Riazanul și teritoriile luate Lituaniei. A doua zi, la Catedrala Sfântului Arhanghel Mihail, mitropolitul Daniel face elogiul defunctului, „administrator iscusit, adevărată călăuză, întruchiparea bunătății divine, stâlp al răbdării și al fermității, părinte al nobililor și al poporului".

După ce a vărsat râuri de lacrimi după soțul ei cincuagenar, Elena se dedă veselă noilor ei activități de suverană. Se înconjoară de un consiliu de regență, alcătuit din frații răposatului, Iuri și Andrei, și din douăzeci de boieri de frunte, între care Bielski, Șuiski, Obolenski, Voronțov, Zaharin, Morozov... Adunarea e dominată de bătrânul Mihail Glinski, unchiul regentei, ambițios și întreprinzător, și de marele scutier Ivan Obolenski-Telepnev, tânăr, frumos și mărginit, pe care Elena și-l luase ca îbovnic. La povața lor, ea trimite ambasadori extraordinari împăratului Carol Quintul, fratelui lui, Ferdinand, regele Ungariei și al Boemiei, reînnoiește legăturile de prietenie cu Suedia, Moldova, Livonia, cu hanul din Astrahan, cu câțiva prinți nogai, continuă lupta împotriva tătarilor din Crimeea, pătrunde în Lituania, fortifică incinta Moscovei. În 1536, micuțul Ivan, care avea doar șase ani, îi primește pe ambasadorii Lituaniei și, ridicându-se de pe tron, întreabă cu o voce firavă: „Fratele nostru Sigismund, e sănătos?" Apoi, le întinde mâna să i-o sărute. Toți cei din jur îi laudă ținuta demnă și claritatea vorbirii. Incontestabil, acest băiețel, cât un năpârstoc, are stofă de domnitor. Dar, potrivit testamentului tatălui său, va trebui să aștepte mult până să ia puterea. Și, până atunci, câte comploturi se vor urzi!

A doua zi după moartea lui Vasili, izbucnește lupta între boierii dornici să-și recapete prerogativele și regenta care înțelege să guverneze țara cu o mână și mai fermă decât răposatul cneaz. Temându-se că, în ciuda jurământului, cei doi frați ai soțului ei, Iuri și Andrei, vor încerca să pună

mâna pe coroană, ea poruncește să fie arestați și unul și celălalt, sub pretext de nesupunere. Aruncat în închisoare, primul moare acolo de foame. Cel de-al doilea este prins pe când încerca să ațâțe la revoltă, încarcerat și otrăvit. Tovarășii săi sunt torturați după ce au fost bătuți cu cnutul. Vreo treizeci dintre ei sunt spânzurați din loc în loc de-a lungul drumului de la Moscova la Novgorod. Soția și fiul lui Andrei sunt închiși într-o temniță subterană. În fine, Mihail Glinski, propriul unchi al Elenei, pentru că a îndrăznit s-o dojenească din cauza legăturii ei cu Ivan Obolenski-Telepnev, este destituit și aruncat în temniță. Alți prinți sunt sugrumați sau exilați sub pretextele cele mai absurde. Atâta violență stârnește indignarea boierilor. „Obolenski-Telepnev este singurul puternic la curte, spune unul dintre ei. Ceilalți, mai vechi ca el, nu sunt boieri decât cu numele. Și nu este apreciat nici un serviciu decât dacă încerci să intri în grațiile favoritului!" Numărul celor ce doresc o schimbare la Kremlin crește de la o zi la alta. Subit, la 3 aprilie 1538, Elena moare, în chinuri groaznice. Nici unul dintre ambasadori nu se îndoiește că a fost otrăvită. La palat, toată lumea răsuflă ușurată sub masca durerii. În această mare vânzoleală politică, nimeni nu se ocupă de micul Ivan, în vârstă de opt ani, care tocmai și-a pierdut mama.

CAPITOLUL II

COPILĂRIA

Orfan de tată și de mamă, Ivan nici măcar nu poate, în dezorientarea lui, să se bizuie pe unchii săi, Andrei și Iuri, căci au murit amândoi în închisoare. E drept că ergolioasa cneaghină Elena, absorbită de grijile puterii, nu s-a ocupat niciodată prea mult de fiii ei. Așa că dispariția acestei mame distante nu produce un gol prea mare în viața lor. Totuși, Ivan are impresia că-i lipsește o sursă de căldură. De aceea, își revarsă întreaga afecțiune asupra dădacei lui dragi, Agrafena, sora favoritului Obolenski-Telepnev. După moartea regentei, acesta înțelege că situația îi e serios amenințată. Pentru boieri, a sunat ceasul răzbunării. Primul care scoate capul este prințul Vasili Șuiski. Descendent, ca și răposatul mare cneaz și urmașul acestuia, Ivan, al renumitului cneaz Alexandr Nevski, el se fălește că aparține ramurii mai vechi a unei familii în care casa regală nu reprezintă decât ramura mai tânără. În conștiință, ceea ce râvnește el nu este un loc aproape de tron, ci chiar tronul. Prima lui grijă este să-l înlăture din calea sa pe fostul favorit Obolenski-Telepnev, care e aruncat într-o temniță unde își sfârșește zilele mistuit de foame și copleșit de greutatea lanțurilor sale. Imediat după aceea, Șuiski dă ordin să fie ridicată sora condamnatului, dădaca Agrafena, și trimisă într-o mânăstire îndepărtată. Când vin s-o aresteze pe nefericită, Ivan se agață de fustele ei, plânge, dă din picioare, imploră gărzile să le fie milă de această femeie care nu este vinovată cu nimic. Eforturi zadarnice. E îmbrâncit iar

singura lui prietenă e luată cu forța. N-o va mai vedea niciodată.

Rămas singur cu fratele lui, Ivan se întreabă dacă mâine nu-i va veni și lui rândul să fie arestat. Dar, straniu, boierii, ocupați să se sfâșie între ei, îl consideră o cantitate neglijabilă. Fără îndoială ei socotesc că vor avea tot timpul să se debaraseze de el după ce își vor fi reglat rivalitățile personale. Prima hotărâre a sfatului boierilor este eliberarea prizonierilor politici – victime ale toanelor regentei. Printre cei ce revin se numără Ivan Șuiski, fratele prințului Vasili Șuiski, și Ivan Bielski, descendent din prinții lituanieni Gedâmin, care visează și el să pună mâna pe putere. Astfel că, departe de a-i mulțumi lui Vasili Șuiski că a dispus să fie eliberat, Ivan Bielski se grăbește să se războiască cu el. Cei doi au de partea lor oameni hotărâți. Când unul, când celălalt exercită tutela asupra orfanilor. În această atmosferă de spionare, otrăviri, violență, Ivan își face despre viață o concepție de animal de pradă, setos să-și urmărească victimele și să se delecteze cu chinurile lor. Tot ce vede și tot ce aude sunt adevărate lecții de cruzime și de viclenie. Vai de cei slabi! Reușita scuză totul! Dumnezeu este de partea otrăvii, a ștreangului și a sabiei! Foarte tânăr, el se complace în jocuri sângeroase. Observând cum își maltratează adulții semenii, el se pregătește să-i imite, schingiuind animalele. E mai mult decât o distracție, e o ucenicie. Smulge penele păsărilor pe care le prinde, le scoate ochii, le spintecă cu cuțitul, se delectează urmărindu-le fazele agoniei. Suit pe meterezele fortăreței, el rotește câtei deasupra capului și apoi îi azvârle în curte ca să le rupă labele. Schelălăitul lor jalnic satisface în el o nevoie ascunsă de răzbunare. Ca și cum i-ar fi aruncat morții pe odioșii boieri. Acestor boieri el nu le iartă haosul în care cufundă țara prin certurile lor și nici disprețul pe care îl manifestă față de tânărul lor suveran. E drept că în zilele de sărbători oficiale este îmbrăcat somptuos, înconjurat de fast imperial, escortat cu respect prefăcut, dar în restul zilelor aceiași oameni îl tratează cu dispreț, ca pe feciorul unei servitoare.

După ce i se iau căciula, mantia, caftanul bătute cu pietre prețioase, este condus în odaia lui și bruftuluit de aceiași oameni care, cu câteva momente înainte, făceau plecăciuni în fața lui. Referindu-se la această epocă va scrie, douăzeci și cinci de ani mai târziu, prințului Kurbski[1] „Când mama noastră, cuvioasa țarină Elena, a părăsit împărăția pământească pentru cea a Domnului, am rămas, fratele meu Iuri și cu mine, orfani în sensul absolut al cuvântului... Supușii noștri își vedeau visul împlinit: primeau un imperiu fără stăpân. Nu și-au făcut câtuși de puțin scrupule cu noi – suveranii lor – și s-au grăbit să cucerească bogății și onoruri, năpustindu-se unii asupra altora... Iar pe fratele meu Iuri și pe mine, ne-au tratat ca pe niște străini sau ca pe niște cerșetori. Câte privațiuni n-am îndurat, atât în ce privește îmbrăcămintea, cât și hrana! Nu ni se dădea nici o libertate. Nu eram crescuți cum se cuvine să crești copiii. Iată o amintire: ne distrăm cu un joc de copii și prințul Ivan Șuiski se lăfăie pe o banchetă, cu cotul proptit de patul tatălui nostru și cu picioarele pe un scaun. Nu ne acordă nici o atenție, nici ca rudă, nici ca potentat, nici ca servitor al stăpânilor săi. Cine ar fi putut să suporte o asemenea trufie?... De multe ori nu mi se servea nici măcar masa la ora cuvenită! Și ce să mai zic de tezaurul tatălui meu, care mi se cuvenea de drept? A fost în întregime prădat... Fiii boierilor au luat tezaurul, l-au topit ca să facă din el veselă de aur și de argint, pe care au gravat numele părinților lor, ca și cum ar fi fost vorba de o moștenire!"

De n-ar fi fost decât disprețul și umilința care să alimenteze ura lui Ivan față de boieri! Dar la acestea se adaugă o teamă permanentă. Copilul crește cu frica de a fi asasinat. Pretutindeni vede dușmani care îl pândesc. Oare draperia asta nu ascunde un năimit cu pumnalul în mână? Oare apa din acest samovar nu e otrăvită? În fiecare zi el asistă la certuri, la încăierări, la asasinate. Uneori, are impresia că i s-a amânat moartea, fiind uitat ca prin minune de brutele care își dispută imperiul lui. Într-o noapte, ostașii

[1] Prima epistolă către prințul Kurbski.

îl urmăresc pe noul mitropolit Iosif până în odaia copilului, unde prelatul se refugiase. Bătut cu pietre, scuipat, cu veșmintele sfâșiate, Iosif imploră protecția tânărului său prinț care, șezând în patul său, tremură pentru propria sa viață și nu scoate un cuvânt. Luat cu forța de gărzi, mitropolitul Iosif va fi închis într-o mănăstire, la Bielozersk. Crima lui? Aceea de a fi un partizan al lui Ivan Bielski. Într-adevăr, de curând frații Șuiski reluaseră inițiativa operațiunilor. Zbirii lor, în număr de trei sute, năvălesc în Kremlin, îl smulg pe Ivan Bielski din casa sa și îl aruncă în închisoare. Confidentul intim al acestuia, Mișurin, este dat pe mâna copiilor de boieri, care îl jupoaie de viu. Apoi, corpul lui scăldat în sânge este târât până la butuc, unde un călău îl decapitează. Tocmai atunci Vasili Șuiski moare, lăsând puterea fratelui său Ivan. Acesta, mai slab, îl lasă liber pe Ivan Bielski, care imediat instigă la revoltă. Capturat, târât și încarcerat din nou, el este ucis în temniță. Apoi Ivan Șuiski moare la rândul său, dar răpus de o boală. Vărul lui, Andrei Șuiski, îi ia locul în fruntea boierilor. Între timp, Ivan se împrietenește cu Feodor Voronțov. Atât îi trebuie lui Andrei Șuiski ca să hotărască pieirea favoritului. În cursul unei discuții aprinse, în prezența lui Ivan și a mitropolitului Macarie, Andrei Șuiski și oamenii lui, cuprinși de furie, îl lovesc peste față pe Feodor Voronțov, îl târăsc până în curtea palatului și, după ce îl stâlcesc în bătaie, ordonă gărzilor să-l arunce în închisoare. Înspăimântați, Ivan și Macarie încearcă să intervină în favoarea nenorocitului. Dar boierii nici nu vor să audă, iar unul dintre ei, Golovin, sfâșie anteriul prelatului în semn de dispreț. O dată în plus, Ivan își înghite groaza, dezgustul și tace, cu ochii scânteind, cu fruntea palidă. Are treisprezece ani.

Câtva timp mai târziu, după sărbătorile Crăciunului, îi convoacă pe boieri la un banchet. Ura pe care a acumulat-o împotriva lor încetul cu încetul îi dă curajul să lovească din plin. După luni de nesiguranță, are în sfârșit impresia că obârșia lui princiară îl pune direct sub protecția cerului. Brațul lui, deși încă slab, este prelungirea brațului lui Dumnezeu. Stând drept în fața invitaților săi bărboși și beți îi

admonestează cu o voce hotărâtă. Le reproșează că au abuzat de tinerețea lui extremă, că s-au dedat la jaf, că au executat arbitrar sentințe de condamnare la moarte. Printre ei se află, spune el, mulți vinovați, dar el se va mulțumi să-l condamne la pierzanie, spre a fi pildă, pe cel mai criminal dintre ei, pe prințul Andrei Șuiski. După ce termină de vorbit, este cuprins de o frică de moarte în fața îndrăznelii sale. O să-l asculte gărzile? N-or să profite boierii de prilej ca să pun mâna pe el și să-l sfâșie în bucăți? A riscat totul. Cu inima strânsă, așteaptă. Și minunea se produce. În jurul mesei, convivii, stupefiați de acest act de autoritate, sunt împietriți. Dintr-o dată, au un stăpân. Un stăpân abia ieșit din copilărie. Gărzile îl înșfacă pe Andrei Șuiski și îl dau pe mâna hăitașilor care, în plină stradă, îl aruncă la câinii de vânătoare, care îl devorează de viu.

Totuși, în ce-l privește pe Ivan, acest acces de voință rămâne fără urmări. Oricum, nu are vârsta să guverneze singur. Profitând de prăbușirea familiei Șuiski, clanul Glinski, revenit în forță, ucide sau surghiunește câțiva adversari și îi taie limba boierului Buturlin, acuzat că ar fi proferat vorbe jignitoare. Cei din neamul Glinski sunt curând înlăturați de cei din neamul Bielski, care, la rândul lor, se pleacă în fața celor din stirpea Șuiski, care și ei sunt luați prin surprindere și învinși, într-o ultimă zvâcnire, de cei din neamul Glinski. Este o horă infernală, în care se succed aceleași familii, cu aceeași ambiție. Când unul din capi cade, fratele, unchiul, fiul, nepotul, vărul lui îl înlocuiește. Nu poți doborî toate capetele deodată. Ivan va mărturisi mai târziu, la deschiderea sinodului *Stoglav*-ului: „Boierii noștri guvernau țara după bunul lor plac, căci nimeni nu se împotrivea puterii lor.... Am crescut... De la oamenii care mă înconjurau mi-am însușit practicile viclene, am învățat să fiu șiret ca ei."

La paisprezece ani, marea pasiune a lui Ivan este înconjurat de fii de boieri, hărțuiește fiarele sălbatice, sau, cu șoimul pe mână, urmărește lebedele sălbatice. Apoi, excitată

de goana călare, vesela bandă se năpustește asupra satelor, îi snopește în bătaie pe țărani, trântește fecioarele pe paie, bea și mănâncă de crapă. Deși participă la aceste cavalcade sălbatice, Ivan, spre deosebire de însoțitorii săi, își păstrează capul limpede în acest dezmăț. Își privește tovarășii maltratând mujici și negustători, se delectează cu spectacolul femeilor batjocorite, inhalează cu deliciu mirosul vinului, al sudorii și al sângelui, dar, în toiul orgiei, nu-și pierde niciodată noțiunea demnității lui ieșite din comun. Dacă el se îmbată, dacă el se dedă la dezmăț, Dumnezeu este acela care se îmbată și se dedă la dezmăț prin el. În vreme ce fratele lui, Iuri, semiidiot, nu se interesează de nimic altceva decât de joacă și de hrană, lui, după ce participă la un jaf, îi place să se cufunde seara în citit. La flacăra lumânărilor de seu, el visează aplecat deasupra paginilor Bibliei, asupra vieților sfinților, asupra comentariilor și învățăturilor lui Ioan Gură de Aur, asupra cronicilor călugărului Nestor. În mintea lui, profețiile Apocalipsei se amestecă cu vechile legende slave. Mitropolitul Macarie îl ajută să se familiarizeze cu teologia și istoria. Datorită lui, Ivan face cunoștință concomitent cu Marele cnezat al Moscovei și cu tainele religiei. Simte că are rădăcini adânci, dar în același timp este într-o stare de exaltare. Avid de cunoaștere, își completează informația punând întrebări secretarilor de cancelarii, ambasadorilor străini, meșterilor care lucrează la palat. Culegând din stânga și din dreapta, el se instruiește astfel la întâmplare, fără direcție bine definită. Cunoștințele lui heteroclite i se învălmășesc în cap. Autodidact, el nu știe nici să-și stăpânească învățătura, nici să o folosească cum ar trebui. Lectura îl incită la scris. Are o adevărată pasiune pentru mânuirea limbii ruse. În mintea lui joacă fraze somptuoase. Le așterne pe hârtie pentru pura lui plăcere. Mai târziu, va face să profite de ele o lume întreagă. Îi place, de asemenea, arta oratoriei. Când vorbește, are impresia că de fapt cântă. Propria-i voce îl îmbată. Din gura lui ies fraze de un stil biblic. E vorbăreț, emfatic, exaltat, după moda vremii.

Pentru a-și cunoaște mai bine țara pe care nu o poate încă guverna, o străbate în lung și în lat. Iată-l la Vladimir, la Mojaisk, la Rjev, la Tver, la Novgorod, la Rostov, la Iaroslav. În cursul acestor deplasări vânează, desigur, dar se dedă cu pasiune și unor acte de pioșenie. În drumul său, nu lasă nevizitată nici o mânăstire, nu rămâne nici un preot mai de seamă căruia să nu-i ceară binecuvântarea. După ce a chefuit cu tovarășii săi, poate să stea în picioare cinci ore-n șir în timpul unei slujbe religioase, cu inima cuprinsă de o dulce beatitudine. De atâtea mătănii în fața icoanelor, fruntea lui poartă urma unei calozități.

În acest timp poporul, împilat de boieri, se străduiește în van să atragă atenția tânărului său suveran. Ivan refuză să vadă mizeria provinciilor pe care le străbate. Puțin îi pasă că aceste preumblări ale sale costă scump orașele care-l găzduiesc. La fiecare popas cere ospețe și daruri. Dacă se încumetă câțiva îndrăzneți să-i adreseze vreo jalbă, ea este interceptată de cei din jurul lui. Și încă e bine dacă autorii ei nu sunt pedepsiți pe loc! Singura nădejde a oamenilor de rând este ca trecerea anilor să maturizeze caracterul acestui adolescent fără experiență și să-l învețe care sunt îndatoririle unui monarh față de supușii săi.

Nici măcar evenimentele externe nu-l tulbură din vârtejul de trufie, violență, ipocrizie și cucernicie în care este prins. Cufundați în luptele fratricide de la Kremlin, boierii nu sunt în stare să țină piept incursiunilor tătarilor din Kazan și Crimeea. Un cronicar al vremii relatează astfel năvălirile lor pe pământurile rusești: „Nefericiții locuitori fără apărare erau nevoiți să se ascundă în păduri sau în peșteri, iar locuri odinioară populate cu sate erau năpădite de mărăcini. În mijlocul dărâmăturilor mânăstirilor, necredincioșii trăiau și dormeau în biserici, bând din vase sfințite, smulgând podoabele de pe icoanele sfinte ca să le transforme în cercei și salbe cu care își împodobeau femeile. Turnau cenușă fierbinte amestecată cu tăciuni aprinși în încălțările călugărilor și îi forțau, în ciuda durerilor, să danseze în fața lor. Siluiau călugărițele tinere, scoteau ochii, tăiau nasurile și

urechile, mâinile și picioarele celor pe care nu-i târau cu ei în captivitate. Dar cel mai groaznic era că mulți creștini adoptau credința lor... Ceea ce scriu nu este din auzite, ci am văzut cu ochii mei și n-am să uit niciodată."[1]

Cu mare greutate, răspunzând la chemarea suveranului lor, rușii sfârșesc prin a-i respinge pe tătari dincolo de Oka, apoi de Volga. Pericolul pare îndepărtat pentru un timp. Ivan, care avea pe atunci șaisprezece ani, se alătură armatei încartiruite la Kolomna. Dar dușmanul nu se mai arată de mult. Transformată în curte, tabăra militară devine scena unor intrigi. Într-o zi, Ivan, care se afla la vânătoare în împrejurimi, vede apropiindu-se vreo cincizeci de archebuzieri din Novgorod, purtători ai unei jalbe. Vin să se plângă de umilințele la care sunt supuși. Refuzând să-i asculte, Ivan îi pune pe boieri să-i urce pe cai. Archebuzierii se apără și, străpunși de săgețile agresorilor, se prăbușesc unii peste alții. În zadar i se explică lui Ivan că a fost o neînțelegere; acesta se crede victimă a unui atentat și îi stabilește pe loc pe autori: Ivan Kubenski, Feodor Voronțov, fostul său favorit eliberat din închisoare, și fratele lui, Vasili. Fără să le lase timp să se justifice, poruncește să li se taie capul în fața celorlalți boieri. Securea se coboară de trei ori și sângele țâșnește. Pe fața lui Ivan nu tresaltă nici un mușchi. Nimeni din cei din jur nu cutează să crâcnească. Această înspăimântată acceptare a sentinței întărește în el ideea că judecata sa e infailibilă, iar puterea sa e sfântă.

---

[1] Citat de Karamzin: *Istoria Imperiului rus*

CAPITOLUL III

ȚARUL IVAN AL IV-LEA

Cu fiecare an, Ivan devine tot mai conștient de limitele imperiului său. Eliberat de jugul tătarilor, principatul al cărui mare cneaz este se întinde de la Volga septentrională până la Nipru și de la Oceanul Arctic la Don. Dincolo de această Rusie încă de dimensiuni reduse se întind stepele învăluite în taină ale Siberiei, zonele necucerite ale Volgăi, Astrahanului și Crimeii, Ucraina de vest, marele ducat al Lituaniei, țările de la țărmul Balticii. Tot atâtea teritorii către care Ivan aruncă o privire lacomă. Strămoșii lui au făcut din Rusia un stat puternic, înregimentând sub stindardul lor toți prinții mărunți ale căror domenii înconjoară Moscova. Îi revine lui să desăvârșească opera părintelui său, împingând frontierele tot mai departe și supunându-i definitiv pe boieri.

Însuși orașul Moscova a cunoscut, de câtva timp, o extindere considerabilă. El numără patruzeci de mii cinci sute de case. În inima capitalei se înalță fortăreața sfântă a Kremlinului. Meterezele ei crenelate adăpostesc biserici ale căror cupole aurite, în formă de bulb, strălucesc în soare, reședințe princiare, palate cu ornamentații amețitoare datorate geniului câtorva arhitecți italieni. În jurul ei se întinde un oraș de construcții din lemn, cu grădini stufoase, cu străzi largi pe care cea mai mică aversă de ploaie le transformă în râuri de noroi. Maghernițele meșteșugarilor se învecinează cu caselè bogate ale notabililor, bisericuțele făcătoare de minuni cu băile de abur. Toți rușii, oricare ar fi

condiția lor, se duc o dată pe săptămână la aceste băi să asudeze în aburii fierbinți. În piața mare a Kremlinului, printre dughene, se ține un iarmaroc zgomotos și pestriț. Saltimbanci, ursari, cântăreți orbi îi atrag pe gură-cască, iar gură-casă îi atrag pe hoții de buzunare. Oamenii se îngrămădesc în jurul vânzătorilor de *blini* și de *cvas*.[1] Printre cântece și râsete, izbucnesc certuri. Unii ajung să se ia la pumni, iar gărzile intervin cu brutalitate.

Pe *Lobnoe Mesto*, slujbașii publici strigă ordonanțele cârmuitorilor. Nimeni nu-i ascultă. Ceva mai departe, gâdea dă lovituri de cnut câte unui găinar. Nepăsători la strigătele celor schingiuiți, bețivii dorm buștean, trântiți pe jos, prin mulțime. Trecătorii calcă peste ei, continuându-și drumul și ocolind balegile.

Noaptea toate căile de acces spre Kremlin sunt blocate cu bariere de sârmă ghimpată. Pe zidurile citadelei se văd tunuri. O gardă numeroasă veghează la siguranța marelui cneaz, care locuiește aici. Tot aici se ține Duma, sfatul boierilor. În sălile joase, boltite, cu stâlpi scurți și groși, culorile dominante sunt roșul și auriul. Aurul se regăsește atât în icoanele ce împodobesc din belșug bisericile, odăile de dormit, sălile de primire, ca și în veșmintele nobililor sau în vesela de care se slujesc în timpul interminabilelor ospețe. Acești nobili, care alcătuiesc anturajul marelui cneaz, sunt toți descendenți din vechi prinți de viță aleasă și reprezintă familii tot atât de ilustre ca și aceea a stăpânului lor, de unde și aversiunea lor de a se lăsa conduși de el. Restul populației e alcătuită din funcționari, negustători, lucrători, dar mai ales țărani, a căror principală menire este să hrănească armata în campanie. În principiu, robie nu există. Fie că lucrează pământul care le aparține sau care aparține altora, țăranii (denumiți *krestiane*, sau „creștini") sunt stăpâni pe ființa lor și pe munca lor. Dar, atât într-un caz, cât și în celălalt, sunt împovărați de impozite. „Sclavii adevărați", capturați în război, oamenii privați de libertate printr-o decizie

[1] *Blini* – un fel de clătite; *cvas* – băutură rusească, obținută prin fermentarea orzului.

judecătorească sau în baza contractului cu un proprietar, sunt relativ rari. În această ierarhie socială, un loc privilegiat revine negustorilor, din care unii, mai îndrăzneți în afaceri, strâng capitaluri enorme. Ignorând Europa occidentală, ei fac de preferință negoț cu Asia centrală și cu Orientul îndepărtat. Târgul de la Nijni Novgorod atrage cumpărători străini. Caravanele rusești se aventurează până la Pekin. Cu toate acestea, cele mai mari averi din Rusia sunt în mâinile Bisericii. Imensele domenii ale clerului sunt scutite de impozite. Peste o sută de mii de țărani muncesc pe pământurile mânăstirești. Produselor pământului li se adaugă, pentru călugări, cele ale industriilor pe care le patronează, cele provenind din taxele pe care le ridică, cele din darurile pioase cu care plouă din toate părțile asupra tagmei lor. Exploatat pe de o parte de Biserică, pe de altă parte de stat, poporul rus în ansamblul său este sărac, îndatorat, aservit. Acest popor este extrem de religios, dar credința sa se identifică cu ritul. Respectarea strictă a ceremonialelor ține loc, la el, de convingere profundă. Pentru omul simplu, este păcat mai grav să nu se închine în fața unei icoane decât să fure de la aproapele său. Consumul de carne nu este permis decât de trei ori pe săptămână, iar raporturile sexuale sunt interzise în zilele de sărbători și în posturi. În general, Biserica privește femeia drept principalul trimis al diavolului. Cu cât e mai frumoasă, cu atât e mai periculoasă. Pentru a atenua răul, ea e închisă într-un gineceu, *terem*. Ferestrele *terem*-ului, prevăzute cu băișci de bou, dau spre o curte interioară. Nici un bărbat, în afară de soț, n-are acces în apropierea femeii, care este izolată. Acesteia nu-i lipsește nimic, în afară de ceea ce e esențial: privirea lumii asupra ei și a ei asupra lumii. E înconjurată de o droaie de slujnice. Ea nu apare în fața oaspeților soțului ei decât la mesele cele mai solemne. Existența ei este închinată îngrijirii stăpânului, rugăciunii și tălmăcirii viselor. În mediile mai modeste, această claustrare este, evident, mai puțin riguros respectată. Dar în acest caz, câștigând în libertate, femeia pierde în menajamente. Prima care se

trezește în casă, ea face toate treburile domestice până la istovire. „Femeile ruse au o condiție mizerabilă, scrie Herberstein, ambasadorul Sfântului Imperiu, căci bărbații o consideră cinstită doar pe cea care trăiește închisă în casă și ei o supraveghează atât de îndeaproape încât ea nu iese niciodată." Chiar flecăreala cu o vecină este interzisă. Dar ghicitoarelor și prezicătoarelor le sunt deschise toate porțile. Țara întreagă este pătrunsă de superstiție. În toate păturile societății creștinismul și păgânismul se confundă. Cele mai mărunte întâmplări ale vieții iau în mintea oamenilor o semnificație profetică. Țiuitul urechilor vestește o bârfă, mâncărimea degetelor înseamnă drum, țipetele rațelor prezic incendiu. Femeile gravide le dau pâine urșilor aduși de saltimbancii ambulanți și își pleacă urechea la mormăitul acestor animale ca să afle de vor naște băiat sau fată. Se adună pământ de pe unde a călcat un om căruia i se vrea moartea și pământul este aruncat simbolic în foc. În sâmbăta Rusaliilor, se dănțuiește în cimitire. În Joia sfântă, se ard paie pentru a chema spiritele. Ceea ce nu împiedică ca bisericile să fie pline de o mulțime ce face mătănii și semnul larg al crucii.

Fastului liturghiei ortodoxe îi corespunde fastul veșmintelor la credincioșii de rang înalt. Când apar în piața din fața bisericii, sunt tot atât de strălucitori ca preoții. Pe cap au o căciulă de formă conică în stil persan, împodobită cu blană de vulpe neagră. Mai multe cămeșe colorate, bogat brodate până la genunchi, sunt îmbrăcate una peste alta. O tunică strâmtă și lungă până la călcâie, ornată cu fir de aur, este purtată pe deasupra. Un brâu, încins foarte jos, sub buric, scoate în evidență protuberanța mândră a pântecului și servește la portul unui pumnal și al unei linguri. În fine, un veșmânt de mătase încă mai lung, trivit cu blană, învăluie tot acest ansamblu, de sub care ies, la fiecare pas, cizme de piele brodate cu mărgele.

Femeile sunt și mai încotoșmănate într-o extraordinară suprapunere de rochii, unele largi, altele strâmte, cu fir de aur sau de mătase, bătute în pietre prețioase, căptușite cu

blănuri. Părul este strâns într-o bonetă de pânză fină prinsă sub bărbie, iar gâtul, urechile, încheieturile mâinilor sunt încărcate de bijuterii, picioarele încălțate în ghetuțe din piele în culori vii presărate cu mărgele. Greoaie și înțepenite, ele de abia mai pot să se miște sub bogăția podoabelor. Lărgimea acestor veșminte nu face decât să scoată în evidență constituția fizică opulentă a rasei. Toți călătorii occidentali sunt de părere că bărbatul rus este burtos, iar femeia rusă învelită în grăsime din cauza mâncării prea abundente și a lipsei de mișcare. Bucătăria rusească este foarte variată și foarte grea[1]: Ea se distinge prin gust de usturoi, ceapă și ulei de cânepă. La mesele celor bogați se servește carne la frigare, găină cu lămâie, *și* (borș național de varză), plăcinte – *pirog* cu orez, cu pește –, *pirojki* cu ouă, *blini* cu smântână, *cașa* (fiertură de hrișcă și mei), *kisel* (zeamă de răchițele îngroșată cu făină de cartofi și înduleită), dulciuri (servite între brânzeturi și fructe) cu ghimber și miere... În zilele de post, pe mese se lăfăie sturionii, știucile, somonii, elătitele cu pește, în fine, icrele negre. Ca băuturi – *cvasul*, vinul de Ungaria, miedul și vodca. Beția face ravagii în toate straturile societății. Un mascul demn de acest nume trebuie să poată să bea fără măsură. În fine, vine siesta. Chiar negustorii închid prăvăliile la ora digestiei. Dacă bărbatul poartă barbă, simbol al forței și al situației lui privilegiate în ochii lui Dumnezeu, care este el însuși bărbos, femeia își acoperă fața cu un strat gros de fard, alb și roșu, nu pentru a seduce, se ziee, ci pentru a ascunde, din pudoare, goliciunea pielii, ațâțătoare permanentă la păcat.

De foarte timpuriu, Ivan este atras de femei. Dar, după ce a profitat de servitoare vesele, a călărit țărănci înfricoșate, visează la o distracție mai delicată. Ideea căsătoriei îl entuziasmează. Merge pe 17 ani. Înalt și slab, cu nasul acvilin, cu fața alungită de o barbă brună bătând în roșcat, își fascinează interlocutorii cu ochii săi mici, albaștri și

---

[1] Cea mai mare parte a mâncărurilor obișnuite în secolul al XVI-lea în Rusia sunt încă la mare cinste în această țară. Bucătăria rusească este cea mai conservatoare din Europa

pătrunzători, adânciți în orbite. Părul lui negru cade lung de o parte și de alta a feței și e tăiat scurt la ceafă. Uneori, un fior străbate această fizionomie cu trăsături dure. Se șoptește că bea prea mult și că alcoolul îi dezechilibrează nervii, deja zdruncinați de o copilărie nefericită și permanent amenințată.

În decembrie 1546, își convoacă profesorul de teologie, pe mitropolitul Macarie, și îl anunță că are de gând să-și ia o soață. Prelatul se bucură de această dispoziție onorabilă după atâta dezmăț. Dar el se îndoiește că o prințesă străină ar accepta să se stabilească într-o țară răvășită de zece ani de violență. Cu înțelepciune, îl sfătuiește pe Ivan să renunțe la planul lui de alianță cu o curte europeană, care ar risca să eșueze în refuzuri brutale, și să-și găsească o logodnică rusoaică, adunând, potrivit tradiției, toate fetele din marea sau din mica nobilime, pentru a pune ochii pe cea mai înzestrată. Propunerea îl încântă pe Ivan, care, pentru moment, n-are nici o preferință și se hotărăște să treacă imediat la acțiune. Din ordinul său, mitropolitul cheamă la o slujbă religioasă în Catedrala Adormirii Maicii Domnului pe toți boierii, inclusiv pe cei căzuți de curând în dizgrație. Aceștia vin în grabă, presimțind că se va anunța ceva important. După ce a ținut o liturghie mai solemnă decât de obicei, Macarie adună toată nobilimea în sala de primire a palatului, în fața lui Ivan, așezat pe tronul său. Când adunarea a luat loc în fața lui, marele cneaz se ridică și se adresează mitropolitului în acești termeni: „Întemeindu-se întreaga nădejde pe mărinimia lui Dumnezeu și pe mijlocirea sfinților proteguitori ai Rusiei, și cu binecuvântarea ta, Părintele meu, m-am hotărât să-mi aleg o soață. Primul meu gând a fost să caut o logodnică în țări străine. Dar, după o chibzuință matură, am renunțat la acest plan. Lipsit de părinții mei din cea mai fragedă copilărie, crescut ca un orfan, s-ar putea ca firea mea să nu se potrivească cu cea a unei străine. Atunci, ar putea fi fericită o asemenea uniune? Sper deci să găsesc o soție în Rusia, prin voința lui Dumnezeu și cu binecuvântarea voastră, Părintele meu!" Mitropolitul, care, probabil, luase cunoștință de discurs

mainte de pronunțarea acestuia, răspunde cu o blândă seninătate: „Cneaze, Dumnezeu însuși ți-a inspirat o intenție atât de fericită pentru poporul tău. O binecuvântez în numele Tatălui ceresc." Boierii, „mișcați până la lacrimi", potrivit cronicarului, îl aclamă pe suveran și se îmbrățișează. Le este tare pe plac că Ivan a hotărât să se însoare cu o rusoaică. Mândria lor națională este flatată. Pe deasupra, cea mai mare parte dintre ei au o fiică, o verișoară sau o nepoată, despre care își spun că ar putea, cu un pic de noroc, să atragă atenția cneazului. Ar profita toată familia. Deja fiecare urzește, în capul lui, firele de aur ale unui vis matrimonial. Ei se pregătesc să se împrăștie ca să alerge să anunțe vestea cea mare la ei acasă, dar Ivan îi oprește cu un gest. N-a spus tot ce avea de spus. El nutrește și altă idee: înainte de a se căsători, vrea să fie încoronat țar. O spune cu voce tare și răspicată. Boierii schimbă priviri uluite: mare cneaz sau țar, care-i deosebirea? Pentru Ivan, ea există și s-a gândit mult timp la asta. Acest titlu, de țar, îl dau cărțile sfinte în limba slavonă regilor Iudeii, Babilonului, Asiriei și chiar împăraților romani. În paginile lor apar „țarul David", „țarulAșhaverus", „țarul Iulius Cezar", „țarul Augustus". Cuvântul „țar" ține deci, pentru Ivan, de prestigiul Bibliei, al Imperiului Roman, al Bizanțului. Cel care îl poartă este moștenitorul Romei antice și al Romei noi bizantine. El este șeful celei de-a Treia Rome, a cărei putere trebuie să o depășească pe cea a primelor două. Grație lui și urmașilor lui, Moscova va lua locul Constantinopolului, imperiul Moscovei va fi „a șasea împărăție" anunțată de Apocalipsă. De altfel, potrivit unei genealogii confecționate rapid pentru necesitățile cauzei, Ivan este descendentul direct al împăratului roman Augustus. Potrivit acestei legende, Augustus ar fi împărțit lumea între rudele lui cele mai apropiate și ar fi atribuit fratelui său Prusus bazinele Vistulei și Niemenului. Rurik, strămoșul dinastiei moscovite, n-ar fi fost decât succesorul firesc al lui Prusus, fratele întemeietorului Imperiului Roman. Astfel, tradiția suveranilor ruși ar fi neîntreruptă de la începutul erei

creștine. Această vechime ar asigura noului țar un primat incontestabil asupra celorlalți regi și prinți din Europa. El este deja, prin obârșie, cel mai mare între cei mai mari. Totul, în lumea de mâine, va fi într-o zi, prin voința lui Dumnezeu, supus legii Moscovei. Iar el, țarul Ivan al IV-lea, va fi cel ce a declanșat această vastă mișcare de hegemonie slavă. Lucrul acesta nu-l spune, căci auditoriul lui ar fi incapabil să-l înțeleagă. Însă Macarie cunoaște taina acestui vis imperial și îl aprobă. După un moment de ezitare, boierii aplaudă a doua inițiativă a tânărului lor stăpân. Important nu este că acesta vrea să fie țar, ci că își va alege o soție dintre fiicele lor.

Ceremonia încoronării are loc la 16 ianuarie 1547, la Moscova. Precedat de duhovnicul său, care ține într-o mână o cruce și cu cealaltă îi stropește pe cei de față cu apă sfințită, Ivan iese din Palat și, în sunetul clopotelor, se îndreaptă spre Catedrala Adormirii Maicii Domnului. Este urmat de fratele său Iuri și de curteni, care mai de care mai bogat îmbrăcat. Un adevărat fluviu de brocart, de aur și pietre prețioase se revarsă în biserică și înaintează către mitropolitul Macarie, către arhiepiscopii, episcopii și stareții adunați acolo. Corul, nevăzut, cântă însuflețit cu o voce de tunet: „Trăiască ani mulți, ani mulți!" Mitropolitul îl binecuvântează pe suveran și îl conduce spre un podium cu douăsprezece trepte înalte, unde se află două jilțuri acoperite cu cuverturi aurite. Ivan și prelatul se așază unul lângă celălalt. Însemnele regale sunt așezate pe un pupitru, în fața podiumului. Mitropolitul îl binecuvântează pentru a doua oară, îi pune pe cap coroana – sau mai degrabă căciula Monomahului[1] – și îi întinde sceptrul și globul, rugând cu glas tare pe Atotputernicul să pogoare asupra acestui „nou David" puterea Sfântului Duh. „Dăruiește-i viață lungă, continuă el. Așază-l sub semnul dreptății, întărește-i brațul și supune-i toate popoarele barbare." Iată-l pe Ivan numit, în fața supușilor săi, „țar sfânt, încoronat de Dumnezeu, autocrat al întregii Rusii". La sfârșitul ceremoniei, preoții

---

[1] Porecla lui Vladimir al II-lea, mare cneaz al Moscovei (1053–1125).

mai cântă: „Viață lungă nobilului Ivan, bunului, cinstitului, iubitului de Dumnezeu, mare cneaz al Vladimirului și al Moscovei, țar și monarh al tuturor Rusiilor!" După ce a primit plecăciunile preoților și ale demnitarilor, Ivan asistă la liturghie. Slujba durează patru ore. Dar tânărul țar nu simte nici o oboseală. Dimpotrivă, fastul ceremoniei îl înflăcărează mai mult în hotărârea sa. Acum, se simte inatacabil, atît de jos (boierii, poporul), cât și de sus (Dumnezeu care l-a consacrat). O singură încoronare a avut loc în Rusia înaintea încoronării sale, și aceea a fost a lui Dmitri, nepotul lui Ivan al III-lea, care n-a domnit niciodată[1]. Pentru a organiza aceste solemnități ieșite din comun, au fost consultate arhivele și au fost reproduse toate detaliile vechiului rit bizantin. În fine, Ivan se întoarce la palat, pășind pe un covor de catifea și de damasc. În urma lui vine fratele său Iuri care, din când în când, aruncă pe capul proaspătului încoronat monede de aur pe care le scoate dintr-un vas purtat de Mihail Glinski. La trecerea lor, poporul se pleacă în tăcere și se închină. Când ei au dispărut, oamenii de rând năvălesc în catedrală și sfâșie în bucăți stofa care acoperea tronul țarului, fiecare voind să ia o amintire de la această zi fastuoasă.

De abia revenit la palat, Ivan îi trimite patriarhului grec din Constantinopol, Ioasaf, o scrisoare în care îi cere să-l învestească țar. Această învestitură, bine plătită, se va face mult timp așteptată. De abia în 1561 patriarhul i-o va acorda, după ce avea să primească de trei ori suma convenită. Zapisul care îl confirmă pe Ivan în demnitatea sa de țar va purta semnăturile a treizeci și șase de mitropoliți și episcopi greci. Dar, din acest număr, numai două semnături vor fi autentice – cea a lui Ioasaf și a vicarului său; celelalte vor fi imitate de grefierul Phanar, însărcinat să alcătuiască documentul.

De altfel, pentru Ivan răspunsul patriarhului Ioasaf nu e decât o formalitate. Binecuvântarea mitropolitului Macarie îi este de ajuns pentru a se considera pe viitor depozitarul

[1] Ar trebui menționată și încoronarea lui Vladimir al II-lea, în 1113, de arhimandritul Neofit, dar aceasta a fost „cu titlu personal".

voinței divine. La ungere, înaltul cler a omagiat în el în același timp pe stăpânul a tot ce suflă pe pământul usesc și pe apărătorul adevăratei religii. În fața Sfântului Imperiu Romano-German al lui Carol Quintul, a Franței lui Henric al II-lea, a Angliei lui Henric al VIII-lea, toate țări care, divizate, se deschid influenței protestante, el se înfățișează ca principalul apărător al credinței ortodoxe. Moscova devine capitala spirituală a Bisericii grecești, a cărei libertate este amenințată de turci, la Constantinopol.

Acum trebuie să se gândească la căsătorie și să adune cât mai multe pretendente cu putință. De la Moscova pleacă spre toate provinciile soli purtând următoarea circulară: „Din partea lui Ivan Vasilievici, mare cneaz al întregii Rusii. I-am însărcinat pe trimișii mei să examineze toate fetele, fiicele voastre, care ar putea fi soațe pentru Noi... Acela dintre voi care își va ascunde fetele și nu le va înfățișa boierilor Noștri își va atrage o mare dizgrație și o cumplită pedeapsă. Dați-vă scrisoarea unul altuia fără a o ține măcar un ceas în mâinile voastre." În capitala fiecărei provincii, oamenii de încredere ai țarului fac o primă selecție, în urma căreia tinerele fete considerate a fi cele mai atrăgătoare sunt trimise la Moscova. Vin vreo mie. E prea mult! Se procedează la noi eliminări. Fecioarele alese, după o examinare aprofundată făcută de doamnele de onoare, sunt adăpostite câte douăsprezece în odaie într-o casă învecinată palatului. Țarul le vizitează de mai multe ori, pentru *smotrini*, și schimbă câteva vorbe cu ele. În ziua stabilită pentru ceremonie, pretendentele, sculate de cu zori, spălate, ferchezuite, coafate, fardate, îmbrăcate cu rochiile lor cele mai frumoase, se înfățișează, rând pe rând, suveranului, așezat pe tronul său, fac plecăciuni adânci și cată cu privirea sfioasă scânteia dorinței în ochii stăpânului. Neclintit, Ivan nu lasă să se întrevadă nimic din sentimentele lui. Dar, la sfârșitul defilării, se scoală în picioare, se apropie fără ezitare de Anastasia Romanovna Zaharina-Iurieva și îi întinde o batistă brodată cu aur și argint, presărată cu perle. Fericita aleasă roșește de încântare în vreme ce nenorocoasele ei rivale își

înghit lacrimile. Nu le mai rămâne decât să se întoarcă acasă, cu dezamăgirea, ura și invidia lor.

Anastasia Romanovna aparține unei familii de viță veche, ai cărei strămoși au părăsit Prusia pentru a se stabili în Rusia în secolul al XIV-lea.[1] Din fericire, rudele ei nu sunt compromise în nici una din intrigile țesute de familiile Șuiski și Bielski. Cu toate acestea, alegerea țarului n-a fost determinată nici de originea nobilă a tinerei fete, nici de nevinovăția politică a părinților ei. De la prima vedere, el a considerat-o deosebit de frumoasă. Și, stând de vorbă cu ea în cursul *smotrinei*, a putut să-i aprecieze deșteptăciunea, blândețea, modestia și pioșenia. Crezând că se supune unei necesități dinastice luându-și femeie, el se trezește îndrăgostit subit de cea pe care a remarcat-o. Este un sentiment foarte nou pentru el, și asta îl uluiește. Nu va pierde din autoritate ceea ce câștigă în tandrețe? În glumă, îi spune Anastasiei „junineața" mea.

Cununia țarului e celebrată la 3 februarie 1547 în Catedrala Adormirii Maicii Domnului. Ceremonia seamănă cu două picături de apă cu cea pe care au trăit-o cu 21 de ani în urmă tatăl și mama sa. Totul reîncepe: cântări, rugăciuni, lumânări împodobite cu piei de jder, miresar asupra mirilor. După ce îi binecuvântă, mitropolitul Macarie se adresează solemn mirilor: „Iată-vă uniți pe veșnic prin taina Sfintei Biserici. Plecați-vă deci împreună în fața Celui de Sus și trăiți în virtute. Mai presus de toate să iubiți adevărul și bunătatea. Voi, Țare, iubiți-vă și cinstiți-vă femeia. Și Voi, Țarină, cu adevărat creștină, să dați ascultare bărbatului, căci așa cum Sfânta Cruce reprezintă capul bisericii, tot așa bărbatul este capul femeii."

La încheierea slujbei religioase, perechea imperială apare în fața poporului, care o aclamă. Țarina împarte cu mâna ei pomană mulțimii de cerșetori care cad cu fața la pământ la picioarele ei. Tânărul prinț Iuri Glinski pregătește patul nupțial, așezând pe el tradiționalii snopi de grâu și îl

[1] Dinastia Romanovilor, descinsă din această familie, va prelua puterea în 1613.

însoțește pe Ivan la baie. În fine, tinerii însurăței, îngreunați de o masă prea îmbelșugată, asurziți de aclamațiile boierilor și înțepeniți de atâta stat în picioare în biserică, se regăsesc în odaia de dormit, luminată slab de candelabrele care ard în fața icoanelor. Așa cum o cere datina, marele scutier, prințul Mihail Glinski, își petrece noaptea pe cal, cu sabia trasă, sub fereastra țarului, pentru ca nimeni să nu-l tulbure pe suveran în desfătarea sa.

CAPITOLUL IV

CÂTEVA REFORME

După nunta țarului, oamenii de rând și boierii prăznuiesc, la ei acasă, bând pe rupte și făcând mare zarvă, până la intrarea în post. Apoi, cum dangătul a o mie de clopote îi cheamă pe credincioși la rugăciune și la penitență, serbările încetează brusc și orașul devine posomorât. Ivan și soața lui se îmbracă în simpli pelerini și pleacă pe jos, prin zăpadă, la mănăstirea Sfintei Treimi. Acolo petrec ei prima săptămână a postului, nemâncând de frupt, împărtășindu-se și reculegându-se zilnic la mormântul sfântului Serghei, făcătorul de minuni. Anastasia este tot atât de pioasă ca și soțul ei, dar sentimentul ei religios e plămădit din milă și iertare, în vreme ce la Ivan misticismul nu presupune câtuși de puțin iubirea de oameni. Pe când tânăra femeie, crescută modest de o mamă văduvă, trăiește la fel cu semenii ei și se străduiește să ia parte la suferințele lor, el se consideră așezat atât de sus, încât vecinul lui cel mai apropiat nu este omul, ci Dumnezeu. Undeva, jos de tot, forfotește un furnicar pe care îl poate strivi cu călcâiul fără cea mai mică mustrare de cuget. Pentru țar, important nu e ce cred aceste insecte, ci ce crede Tatăl ceresc. Iar Tatăl ceresc i-a dat în repetate rânduri să înțeleagă că poziția lui de domnitor rus îi dă dreptul la orice dezmăț. Amețit de această putere fără margini, Ivan neglijează treburile administrării, pentru a nu mai visa decât la bucuriile vânătorii, ale chefurilor și ale iubirii. De abia revenit din pelerinajul său la mănăstirea Sfintei Treimi, se

complace în a-și deruta anturajul prin toanele lui absurde. Nimic nu-l distrează mai mult decât să hotărască o pedeapsă nedreaptă sau să dea o răsplată nemeritată. Alegându-și pentru câteva zile un favorit nou, el savurează disperarea celui pe care tocmai l-a îndepărtat și căruia îi confiscă bunurile. Cu cât mai arbitrare sunt sentințele lui, cu atât mai mult i se pare că ele îi afirmă independența. El confundă autoritatea cu atotputernicia, forța de caracter cu cruzimea. Cât despre politica de zi cu zi, n-au decât să se ocupe alții! Și obișnuiesc s-o facă cei din neamul Glinski. Ei sunt cei care în numele țarului conduc treburile țării. Acoperiți de onoruri și bogății, ei asupresc poporul, cer bani fără rușine pentru cea mai mică intervenție, îi pedepsesc nemilos pe cei care se plâng. Țarul are nevoie de ei pentru munca murdară de zi cu zi. Și le este recunoscător pentru că o fac, chiar dacă ei își umplu buzunarele din asta. În schimb, oamenii de rând și cea mai mare parte a boierilor nutresc o ură mocnită față de acești asupritori proteguiți de Ivan. Pentru întreaga nație, neamul Glinski devine simbolul tiraniei, al necinstei și al dezmățului. În disperarea lor, locuitorii din Pskov se hotărăsc să se adreseze direct țarului și îi trimit o solie de șaptezeci de notabili ca să se plângă de guvernatorul lor, prințul Turuntai-Pronski, favorit al familiei Glinski. Această cutezanță se explică prin faptul că locuitorilor Pskovului, oraș de curând anexat de cnezatul Moscovei[1], nu cunoșteau încă bine firea domnitorului lor. Ei au aflat că el locuiește pentru moment în casa sa de la țară, la Ostrovskaia, în apropiere de Moscova, și merg la el pe 3 iunie 1547, așa cum mergi la un tată. Furios că este tulburat în izolarea sa pentru lucruri mărunte, Ivan îi jignește pe trimiși, pune să li se lege mâinile la spate, le toarnă pe cap alcool clocotit și trecând de la unul la altul cu o lumânare de seu le dă foc la păr și la barbă. Apoi, punând să fie dezbrăcați cei șaptezeci de bărbați, el ordonă să fie întinși goi, în șir, pe jos. În timp ce se gândește ce ultim chin să le rezerve, un mesager venit

[1] Anexarea a avut loc în 1510.

în goană de la Moscova îl anunță că clopotul mare al Kremlinului a căzut fără nici un motiv vădit și că toarta inelului s-a spart în urma loviturii. Încremenit, țarul se întreabă dacă nu e o prevestire funestă. Uitându-i pe cei din Pskov, el cere să i se aducă un cal și pleacă imediat în capitală. Eliberate, victimele se grăbesc să o șteargă, binecuvântând clopotul providențial a cărui cădere le-a salvat viața.

La Moscova, țarul are un moment de spaimă. Incidentul cu clopotul nu e cel dintâi care îi tulbură mintea. La 12 aprilie 1547, focul a distrus numeroase case, biserici și câteva prăvălii situate în cartierul central al *Kitai-Gorod*-ului. Opt zile mai târziu, un al doilea incendiu a mistuit toate străzile aflate de cealaltă parte a lauzei, unde locuiesc olarii și tăbăcarii. Or, iată că la 20 iulie flăcările cuprind din nou orașul. Atâțate de un uragan de o violență nemaiîntâlnită, ele pun stăpânire pe clădirile din lemn, care se prăbușesc în mănunchiuri de scântei, asaltează zidurile crenelate ale Kremlinului, atacă acoperișurile bisericilor și ale palatelor. În vuietul continuu al cărbunilor aprinși răbufnesc imense explozii. Depozitele de muniții sar în aer unul după celălalt. Fierul se înroșește în cuptoare, căldura topește arama. În bisericile de piatră, flăcările dau târcoale frescelor, încing icoanele, ard moaștele. Cerul nu mai e decât un strat de fum purpuriu pe care izbucnesc jerbe de scântei luminoase. Înăuntrul Catedralei Adormirii Maicii Domnului, bătrânul mitropolit Macarie, pe jumătate sufocat, se roagă cu disperare. Câțiva preoți îl imploră să fugă de acolo. Ajunge cu ei pe un zid atârnând pe marginea unui hău. În pofida protestelor lui, preoții îl silesc să coboare pe o frânghie înnodată. Cu puțin înainte de a ajunge la capăt, puterile îl lasă, dă drumul frânghiei, cade și se rănește. Este purtat, leșinat, într-o mânăstire învecinată. Din toate părțile aleargă târgoveți, se îmbrâncesc, năuciți, disperați, neștiind cum să stingă focul. Orașul nu dispune de nici un mijloc de luptă contra incendiilor. Nu se poate miza decât pe îndurarea lui Dumnezeu. Femei care își caută copiii scot țipete înfio-

rătoare. Bătrânii hohotesc de plâns și-și fac semnul crucii în fața dărâmăturilor caselor lor. Siluete în flăcări trec urlând, cu hainele arzând pe ele. Unii se aruncă în râu ca să scape de flăcări. Vacile și caii mor sufocați în staule și grajduri. Câinii latră jalnic pe lângă cadavre. În grădini, din copaci n-au mai rămas decât schelete negre acoperite de scântei. Un praf de funingine încinsă e purtat în voia vântului.

De la izbucnirea incendiului, țarul, țarina și suita lor s-au refugiat în satul Vorobiovo, care domină Moscova[1]. De aici, Ivan privește marea de flăcări și evaluează cu sânge rece pagubele. În vreme ce Anastasia, îngrozită, se cufundă în lamentări funebre fără de sfârșit, el cere să i se aducă din oră în oră, prin soli, vești despre înaintarea sinistrului. Cupola Catedralei Adormirii Maicii Domnului, palatul țarului și cel al mitropolitului, două mânăstiri, mai multe biserici, cu toate bogățiile lor, casele dregătorilor, arsenalele, vistieria cad pradă flăcărilor. Se vorbește de șaptesprezece mii de victime, „fără a mai socoti copiii".

În fine, spre seară vântul se domolește. Către miezul nopții, incendiul se stinge, nemaifiind alimentat. Dar, în acest deșert de funingine, mai pâlpâie încă luminițe amenințătoare. A doua zi, orășenii, cu fețele înnegrite, cu părul pârlit, revin la ruine și își caută, în cenușă, avutul. Din loc în loc, jalnici strângători de zdrențe se apleacă, se ridică și slobozesc urlete asemănătoare – spune cronicarul – cu strigătele „fiarelor sălbatice". Zvonuri nesăbuite circulă prin mulțimea care scormonește în ruine. Din gură în gură, se repetă că incendierea Moscovei nu e întâmplătoare, ci e rezultatul unei vrăjitorii. „Glinski, Glinski!" Numai ei sunt de vină. Dacă te iei după spusele celor mai informați, bătrâna prințesă Anna, mama lui Iuri și Mihail Glinski, a smuls inimile din cadavre și după ce a aruncat măruntaiele în apă a stropit străzile cu acest lichid necurat. „Iată de ce a ars orașul nostru!" Neamul Șuiski, dușman declarat al neamului Glinski, sprijină prin trimișii săi răspândiți cu dibăcie printre

---

[1] Din acest loc, denumit „dealul vrăbiilor", două secole și jumătate mai târziu Napoleon va privi și el Moscova în flăcări.

târgoveți această versiune a evenimentului. Chiar duhovnicul țarului, Feodor Barmin, susține cu bună știință această învinuire aberantă. Câțiva boieri îi țin isonul. Impresionat de aplombul lor, Ivan dă ordin să se facă cercetări. La 26 iunie, la cinci zile de la stingerea incendiului, o mulțime de oameni fără adăpost se adună, la poruncă, în Piața Kremlinului. Numeroși martori afirmă, sub jurământ, că cei din familia Glinski au recurs într-adevăr la practici vrăjitorești pentru a distruge orașul. În acest timp, prințesa Anna Glinski, străbunica dinspre mamă a lui Ivan, se află cu fiul ei Mihail pe moșia ei de la Rjev, dar celălalt fiu, Iuri, este la Moscova, în fața mulțimii, în adunarea boierilor. La început, ridică din umeri când aude afirmațiile idioate răspândite de prostime. Apoi, pricepând că unii dintre înalții dregători își pleacă urechea la strigătele plebei, i se face frică și strecurându-se printre oameni caută adăpost în Catedrala Adormirii Maicii Domnului. Dar, cu toate măsurile de precauție luate, manevra lui de retragere nu scapă neobservată. Furioasă, mulțimea se năpustește pe urmele lui. Nobilimea fuge din fața ei. Un grup de exaltați pătrund în catedrală, vociferând în fața zidurilor fumegânde, a catapetesmei arse și, profanând lăcașul sfânt, îl înșfacă pe Iuri, îl doboară la pământ, îl sugrumă și îi scot târâș cadavrul afară din Kremlin, în piața unde se făceau execuțiile. Pleava dezlănțuită, căreia acest prim asasinat de abia i-a deschis pofta, se răspândește apoi pe străzile învecinate, jefuiește și incendiază palatul Glinski, îi masacrează pe apropiații și pe servitorii acestei odioase familii. Răsculații au furat arme din arsenal, icoane și prapure din biserici pe care le învârtesc deasupra capului. Unii duc o cruce, alții o sabie. Trei zile mai târziu, dând parcă ascultare unui imbold tainic, mulțimea se îndreaptă spre satul Vorobiovo și cere să i se dea pe mână, pentru a-și descărca furia, bunicul dinspre mamă al suveranului, Mihail Glinski, și mama acestuia, prințesa Anna. Dar aceștia nu se află acolo. Nu contează: să fie căutați pe moșiile lor. Deși îngrozit de această rebeliune populară, Ivan nu cedează. Chiar dacă ar fi crezut în vinovăția familiei Glinski, n-ar fi putut să lase să i se impună

cum să se poarte fără a se discredita. De el și numai de ei trebuie să atârne în țara sa viața și moartea. Fără pic de ezitare dă ordin gărzilor să tragă în mulțime. Câțiva oameni se prăbușesc, alții o iau la fugă, iar alții cad în genunchi și cer iertare. Sunt prinși la întâmplare câțiva manifestanți și executați pe loc, sub ochii tovarășilor lor împietriți de spaimă. Ordinea este restabilită. Autoritatea țarului iese întărită din această aventură. Dar el a tras o mare spaimă. Cu atât mai vârtos cu cât în timpul răscoalei l-a vizitat un preot. Silvestru, de fel din Novgorod, slujitor la Biserica Bunei Vestiri. Spre deosebire de duhovnicul lui Ivan, care vede în incendierea Moscovei un efect al vrăjitoriei, Silvestru afirmă că orașul a fost distrus de Cel de Sus ca pedeapsă, cum fuseseră cândva Sodoma și Gomora. Lui Silvestru nu-i e frică să o repete cu tărie în fața țarului, ridicând un deget amenințător. Vocea lui fermă, ochii cu o sclipire profetică îl tulbură profund pe Ivan. Dintr-o dată stăpânul Rusiei se îndoiește de infailibilitatea hotărârilor sale. Pentru prima oară, el acceptă critica. Da, a greșit lăsând treburile țării în seama familiei Glinski, da, de multe ori nu și-a prea arătat iubirea de aproapele său. Silvestru deschide în fața lui Evanghelia, îi amintește poruncile lui Dumnezeu și îl îndeamnă să-și moaie inima dacă vrea să evite o nenorocire încă mai cumplită. El dezvăluie chiar că a avut viziuni și că a primit semne care îl învinuiau pe țar. La aceste cuvinte, Ivan cade în genunchi. Își închipuise întotdeauna că el și Dumnezeu erau doi prieteni. Și iată că un trimis al Domnului, evident bine informat, îi jură că lucrurile stau cu totul altfel. Poate că într-adevăr Dumnezeu este gata să-și întoarcă fața de la reprezentantul său pe pământ? Poate că între ei e o neînțelegere, o ceartă, cum se întâmplă și în cele mai bune căsnicii? Poate ar trebui să-și schimbe purtarea până nu e prea târziu? Abia stăpânindu-și plânsul, bâlbâindu-se de groază, țarul îi dă dreptate lui Silvestru, îi promite că va fi mai bun și, ca dovadă a bunăvoinței sale, îi îndepărtează de la putere pe cei din familia Glinski, pe care poporul nu-i mai vrea.

Pentru a-i înlocui pe acești răi slujitori ai slavei sale, formează un sfat de tip nou, *Izbrannaia Rada* (Consiliul ales), alcătuit din membri ai nobilimii și ai clerului, toți remarcabili pentru inteligența, cumpătarea și devotamentul lor. Printre aceștia își ocupă locul mitropolitul Moscovei, Macarie, înzdrăvenit după accidentul său, părintele Silvestru, Alexei Adașev, prințul Andrei Kurbski... Această adunare e dominată de doi oameni: Macarie, personajul cel mai cultivat din Rusia, autorul mai multor cărți de evlavie și de istorie, și Silvestru, predicatorul iluminat care cutează să-i vorbească țarului ca unui simplu poăit. Acest popă de origine modestă capătă un asemenea ascendent asupra suveranului său amenințându-l cu mânia cerului încât este curând împuternicit cu administrarea treburilor bisericii și a celor ale obștei. Totul trece prin el și toată lumea îi laudă priceperea. Alături de el se profilează un boier tânăr, excelent ofițer, cu un fizic plăcut și cu un spirit viu, Alexei Adașev. Cândva se număra printre ofițerii de cameră care „așterneau patul". Acum, prin bunăvoința lui Ivan și cu bine-cuvântarea lui Macarie și a lui Silvestru, devine un sfetnic și chiar un confident al țarului. Cronicarii timpului îl compară cu un „înger din ceruri" și îi laudă puritatea și sensibilitatea intențiilor. „Dorind binele fără nici un motiv ascuns, scrie Karamzin, el a căutat favorurile lui Ivan mai degrabă pentru interesul patriei decât pentru al său propriu". Andrei Kurbski, la rândul său, afirmă că Silvestru, prin îndemnurile sale, a făcut să se nască în inima țarului dorința de bine și că Adașev i-a pus la îndemână mijloacele de a face binele. Acestor influențe fericite li se adaugă cea a țarinei Anastasia. De multe ori caracterul violent, sucit, sadic și în același timp laș al soțului ei a umplut-o de îngrijorare. În fața lui, ea este ca în fața unei fiare sălbatice pe care o iubește, de care îi e frică și pe care încearcă s-o îmblânzească. De altfel, și el o iubește pentru frumusețea și supunerea ei. Prin slăbiciunea ei, ea obține de la el lucruri pe care el i le-ar refuza dacă ea ar fi mai puțin vulnerabilă. Și, pe deasupra, ei comunică adesea prin rugăciune. Rugăciunea înseamnă

pentru ea credința într-un Dumnezeu al îndurării, pentru el – teama de un Dumnezeu răzbunător. După incendiul Moscovei și formarea *Radei*, Ivan împarte ceva bani victimelor sinistrului și dă ordin să fie reconstruit orașul. Vin muncitori din toate părțile. Orașele surori trimit icoane și moaște ca să le înlocuiască pe cele distruse. Moscova se transformă într-un uriaș șantier care răsună de scrâșnetul fierăstraielor și de loviturile securilor. Pe acoperișurile caselor se aruncă țărână pentru ca scânteile care sar din hornuri să nu stârnească din nou focul. Printre ruine, câteva prăvălii se redeschid. Dar asta nu e destul ca să se șteargă oroarea pedepsei cerești. Ivan simte nevoia să refacă din ruine capitala sa, dar și sufletul său. El vrea să-l recucerească pe Dumnezeu prin strălucirea pocăinței sale și să arate poporului său ardoarea virtuoasă de care este cuprins. Toate provinciile Rusiei primesc poruncă să trimită la Moscova reprezentanți ai diferitelor rase și stări sociale care să asculte glasul țarului. În realitate, nu vor fi desemnați pentru această misiune decât membri ai clerului, boieri și funcționari. Adunarea astfel constituită, în 1550, ia numele de *Zemski Sobor*. Ea nu are alt rol – după cât se pare – decât să înregistreze hotărârile domnitorului. După prima întrunire a acestui *Zemski Sobor*, Ivan ascultă slujba la biserică, se împărtășește și, urmat de toate notabilitățile și de cler, se duce în piața Kremlinului, neagră de atâta popor[1]. Acolo, el se oprește pe *Lobnoe Mesto*, podiumul unde aveau loc execuțiile, în apropierea Porții Mântuitorului, în fața mulțimii tăcute. Preoții mai rostesc o rugăciune și, în mulțime, mâinile fac nenumărate semne ale crucii, asemenea unor păsări ce zboară din creangă în creangă. Când ceremonia se sfârșește, țarul ia cuvântul. Vocea lui tânără și puternică trece peste capetele oamenilor. Mai întâi, se adresează mitropolitului Macarie:

---

[1] De-abia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea această piață va primi numele de *Krasnaia Ploșcead*, care se poate traduce fie prin Piața Roșie, fie prin Piața Frumoasă. Înainte, ea se numea Pojarnaia Ploșcead, sau Piața Incendiilor.

„Sfinte Părinte, sârguința Voastră pentru virtute și dragostea Voastră de patrie îmi sunt cunoscute. Sprijiniți-mă în intențiile mele bune. Prea de tânăr mi-am pierdut părinții, iar cei mari care nu se gândeau decât la stăpânire nu s-au îngrijit câtuși de puțin de mine; în numele meu au uzurpat funcțiile și onorurile; s-au îmbogățit pe nedrept; au împovărat poporul fără ca nimeni să cuteze să le stăvilească ambițiile".

Cei din anturajul său auziseră deja de sute de ori din gura lui această plângere: întotdeauna, pentru a-și scuza greșelile, invoca faptul că a rămas orfan de mic și că dregătorii, în loc să-l crească precum pe copilul lor, l-au furat și au furat poporul. Dar niciodată încă nu-i acuzase pe boieri în public, mărturisindu-și vina ca un simplu păcătos. Ridicând tonul, își continuă discursul cu o emfază teatrală. E un actor amețit de textul său, care se adresează unui auditoriu captivat. Îi plac frazele mari, tăcerile bine calculate, grimasele tragice. În fața ochilor lui, în piața execuțiilor, oameni spânzurați din ordinul lui se leagănă de spânzurătoare. Oare vede el un reproș în aceste marionete ciugulite de corbi? Nu, e cucerit de retorică. Numai boierii sunt răspunzători de greșelile lui. Lor le consacră urmarea discursului său:

„În jalnica mea copilărie, eram ca surd și mut, căci nu auzeam plângerile celor sărmani și cuvintele mele nu le alinau suferințele. Atunci vă dedați plăcerilor voastre, supuși rebeli, judecători corupți! Cum o să reușiți să vă justificați acum? Câte lacrimi nu s-au vărsat din cauza voastră! De câte ori ați făcut să curgă sânge care nu poate cădea asupra mea! Dar temeți-vă de judecata Domnului!"

La aceste vorbe, țarul face o plecăciune în cele patru vânturi. Apoi, își reia discursul, adresat de data aceasta supușilor săi umili:

„O, tu, popor, pe care Atotputernicul mi te-a încredințat, fac astăzi apel și la cucernicia ta și la dragostea pe care o ai pentru mine: arată-te generos! Răul făcut nu mai poate fi îndreptat. Dar pot să-ți făgăduiesc că voi ști pe viitor să te feresc de asuprire și de jaf. Dă, deci, uitării ce a fost și ce n-o să se mai repete niciodată. Izgonește-ți din inimă orice temei de ură și de vrajbă. Să fim uniți cu toții în râvnă creștină și

frățească. Începând de azi, eu voi fi judecătorul și apărătorul tău!"

Poporului nu-i vine să-și creadă urechilor. Acest orator formidabil, înveșmântat în aur și în nestemate, care strălucește în soare ca un scarabeu, este țarul său. Iar un țar nu poate să mintă. Pentru Rusia se deschide o eră de fericire. Ca început al acestei politici înțelepte, Ivan anunță că-i iartă pe toți boierii vinovați și-i cheamă pe supușii săi să se îmbrățișeze unii cu alții, ca frații. Mulțimea varsă lacrimi de recunoștință și se sărută de trei ori, ca de Paște. Mai lipsește doar să se strige: „Cristos a înviat!" Satisfăcut de izbânda cuvântării sale, Ivan se întoarce spre Adașev și îl însărcinează să asculte jalbele săracilor, ale orfanilor „și ale tuturor celor aflați în suferință".

„Alexei, îi spuse el, tu n-ai titlurile pe care le oferă obârșia și bogăția, dar ești virtuos... Indiferent de rang sau de putere, repară nedreptățile celor care, după ce au cucerit onorurile, și-ar uita îndatoririle. Ferește-te însă să te lași înduioșat de lacrimile mincinoase ale săracului, dacă invidia l-ar împinge să-l ponegrească pe cel bogat. Cercetează cu grijă toate treburile ca să-mi faci un raport drept și să nu-ți fie frică decât de Judecătorul Suprem".

După aceste din urmă vorbe, Ivan primește felicitările celor apropiați, începând cu Anastasia, care vede o minune în regenerarea morală a bărbatului ei. El însuși consideră că Dumnezeu ar fi foarte ranchiunos dacă ar mai fi aspru cu el după asemenea vorbe frumoase. Dar până unde merge sinceritatea lui în intenția de a-i ierta pe boierii care l-au tratat rău? Desigur, el își interzice să-i condamne la moarte pe vinovați. Se mulțumește să îndepărteze un număr restrâns de curteni, să-l închidă într-o mânăstire pe duhovnicul său, Feodor Barmin, care a instigat populația, și să-l exileze pe Mihail Glinski, acordându-i permisiunea să-și aleagă locul de reședință. Temându-se pentru viața sa, Mihail Glinski încearcă să fugă în Lituania cu prietenul său Turuntai-Pronski. Sunt împiedicați, se deschide o anchetă și numai o decizie generoasă a lui Ivan îi salvează de la decapitare. În

sfat intră boieri noi, între care Zaharin, unchiul țarinei, Habarov, prieten al nefericitului Ivan Bielski, Dmitri Paletki, a cărui fiică, Iuliana, este considerată demnă să devină soața prințului Iuri, fratele suveranului... În pofida acestor înclinații binevoitoare, Ivan păstrează neînduplecat amintirea umilințelor din trecut. Stă în caracterul lui să poată manifesta uneori o indulgență de moment, dar să nu uite niciodată definitiv. Dușmanii pe care i-a iertat o dată nu se bucură de o securitate absolută, ci de o amânare ce poate fi oricând revocată. Chiar când ei se culcă pe o ureche în deliciile impunității, el îi urmărește, cu coada ochiului, urându-i în tăcere.

La data respectivă, modelul lui este ilustrul său străbun Ivan al III-lea, care a dăruit Rusiei primele ei legi scrise. El vrea, la rândul său, să fie un legiuitor inspirat. *Rada* care îl înconjoară cuprinde câțiva oameni versați în știința dreptului civil. În ce-l privește pe Silvestru, acesta a redactat cu propria sa mână numeroase pasaje din celebrul *Domostroi*, un adevărat îndrumar de viață al epocii. Împărțită în 65 de capitole, lucrarea propune precepte de bună purtare religioasă și socială pentru un târgoveț înstărit, tată de familie și stăpân a numeroase slugi. Aflăm de aici de-a valma că un om credincios își ține întotdeauna răsuflarea când sărută sfintele icoane, ca să nu le pună în contact cu impuritatea viscerală, că femeia nu asistă la slujbe decât în măsura în care îi permit ocupațiile casnice și că ea se ferește să cânte și să râdă atunci când muncește, ca să nu trezească diavolul care sălășluiește în măruntaiele ei, că tatăl își pedepsește sever copiii, dar fără mânie. „Dacă îți iubești fiul, bate-l, și încă deseori, până la urmă el va face bucuria ta... Nu te juca cu el, nu râde împreună cu el, căci dacă manifești slăbiciune în lucrurile mărunte, vei suferi în lucrurile mari... Frânge-i inima până apucă să crească, fiindcă dacă se călește n-o să te mai asculte" (Capitolul XVII).

Și soața merită să fie deseori admonestată, ca să rămână supusă. Dar e nevoie de delicatețe. Astfel, vinovata nu va fi lovită în cap sau în pântec și se va evita folosirea unui baston sau a unui obiect din fier. Doar biciul e recomandat.

La acea dată, biciul este în Rusia un adevărat instrument de civilizare. Dar mai trebuie să știi să te folosești de el. Bărbatul va trebui să conducă vinovata departe de privirile indiscrete și acolo, după ce i-a scos cămașa, ca să n-o sfâșie, și după ce i-a legat mâinile, o va biciui cu metodă, atât de mult cât va considera el necesar; după care îi va spune vorbe afectuoase, așa încât să nu compromită pe viitor raporturile conjugale. În general, femeia trebuie să primească zilnic sfaturi de la bărbatul ei, nu numai în treburile gospodăriei, dar și în ce privește vizitele pe care vrea să le facă, invitații pe care are de gând să-i primească și chiar subiectele pe care le va discuta cu oaspeții. „La o femeie ordonată, casa trebuie să fie curată și bine rânduită, continuă *Domostroi*-ul. Să intri în ea ca într-un rai... La intrare, trebuie așternut fân pentru ștersul picioarelor... În fiecare odaie creștinul va atârna icoane pe pereți, cinstindu-le cu candele, podoabe și lumânări. După rugăciune, icoanele se cuvine să fie acoperite cu draperii, pentru a le feri de praf". În casă vor exista, de asemenea, provizii pentru tot anul. Viața căminului trebuie să fie dictată de cumpătare, chiar dacă este belșug. „Când se coace pâinea, se spală și veșmintele – așa nu se muncește de două ori și nu se irosește lemnul de foc". Stăpânul casei va avea, printre slujitorii săi, croitori, cizmari, dulgheri, pentru ca toate treburile să se facă cu cheltuială puțină, sub propriul acoperiș. Dacă nu este priceput în ale gospodăriei, *Domostroi*-ul îl învață cum se prepară bucatele, cum se fabrică băuturile, cum se albește rufăria, cum se taie și se sărează porcii. El îi indică, de asemenea, cum trebuie să se poarte un slujitor trimis cu o treabă în altă casă. Ajuns la poarta casei unde a fost trimis, slujitorul model își va șterge picioarele, își va sufla nasul cu degetele, își va drege glasul, va scuipa pentru a-și limpezi vocea și va spune: „În numele Tatălui, al Fiului și al Sfântului Duh". Dacă nu i se răspunde: „Amin", va repeta rugăciunea cu voce mai tare și, în cele din urmă, va bate ușor în canatul ușii. „Dacă este lăsat să intre în încăpere, continuă *Domostroi*-ul, va avea grijă să nu se scobească cu degetul în nas, să nu-și sufle nasul, să nu scuipe. Va sta în picioare respectuos, nu va

arunca priviri în toate părțile, va îndeplini poruncile fără să atingă nici un obiect. Se va întoarce cât mai grabnic, ca să-i aducă răspunsul stăpânului său".

În ultima parte a cărții, Silvestru îl îndeamnă pe fiul său Antim să practice virtuțile creștinești. Tânărul, o dată devenit cap de familie, să nu se îmbete când e timpul să meargă la vecernie, să cheme cât mai des preotul să-i facă slujbe în casă, să facă pomeni fără să exagereze, să-și iubească sincer aproapele, să nu atace pe nimeni, să-și țină poarta deschisă, să dea ascultare țarului și să aibă teamă de Dumnezeu: „Când ești la drumeție, împarte-ți merindele cu trecătorii... Dă-le de băut... Dacă te porți așa, nu vei fi trădat la popasuri, nu vei fi ucis pe drum... Dacă oamenii cu care se întâmplă să te însoțești se ceartă cu cineva, dojenește-i pe ai tăi. Dacă treaba a luat o întorsătură serioasă, lovește-ți slujitorul, chiar dacă are dreptate!"

Aceste sfaturi, ieșite de sub o pană pedantă, scot la iveală la autor (sau la autori[1]) un amestec straniu de misticism și de oportunism, de cinism și de bunătate. Îngustimea lor de spirit, rigoarea materialistă sunt și mai accentuate de desele trimiteri la Biblie. Manual al bunei cuviințe și în același timp breviar, carte de bucate și testament evanghelic, almanah de horticultură și tratat de politețe, în el sacrul și profanul sunt inseparabile ca apa de vinul dintr-o cupă. Potrivit acestui catehism pe jumătate păgân, pe jumătate creștin, Dumnezeu iubește cumpătarea, curățenia, bogăția, justiția sumară și supunerea robului față de stăpân, a femeii față de bărbat, a fiului față de părinte. Întreaga societate este întemeiată pe celula familiei, al cărei cap este sâmburele tare al familiei și de la care pornesc ramificațiile. Totul pleacă de la el și totul revine la el. În clanul lui, el este echivalentul țarului în împărăția sa.

Domostroi-ul, ca atare, servește și va mai servi încă mult timp ca dogmă necontestată în viața de zi cu zi a Rusiei. În ce-l privește, Ivan este foarte mulțumit de el. Dar el înțelege ca această bună rânduială pe care *Domostroi*-ul o instituie în

[1] Nu este cert că Silvestru a redactat singur *Domostroi*-ul.

viața particulară să fie impusă și în domeniul public. De asemenea, cu ajutorul sfetnicilor săi, el apucă să alcătuiască *Țarski Sudebnik* (Codicele țarist, din 1550), care să-l înlocuiască pe *Knezjeski Sudebnik* al bunicului său Ivan al III-lea, datând din 1497. Acest codice nu răstoarnă dispozițiile anterioare, dar le armonizează și le face să fie pe gustul vremii. Până atunci, o lege valabilă la Moscova putea să fie ignorată la Novgorod sau la Pskov, care își aveau obiceiurile lor. Ivan, centralizatorul, nu poate îngădui acest haos. În pofida tinereții lui fragede – de abia a împlinit douăzeci de ani –, el cere ca în toate teritoriile supuse autorității sale judecătorii să aplice aceleași dispoziții legale. El restabilește vechile jurisdicții locale și cheamă să ia loc în tribunale, alături de funcționari, magistrați aleși de obști. Aceste tribunale sunt organizate în trei trepte, ultima fiind Curtea supremă, la Moscova. Pedepsele penale recurg la cnut pentru delictele mărunte. Recidiva, trădarea, profanarea, omuciderea, tâlhăria, incendierea deliberată sunt pedepsite cu moartea. Se întâmplă ca judecătorul să citeze martori pentru a-și întemeia sentința. Dar acuzatul are dreptul să-i recuze și să ceară duelul. Totuși, pentru această judecată a lui Dumnezeu, atât acuzatorul cât și acuzatul pot alege luptători care să-i înlocuiască. Luptătorii celor două părți nu vor avea dreptul să folosească arcul și săgeata. „Armele lor de atac, spune legea, sunt sulița, lancea, securea și pumnalul. Armele de apărare sunt platoșa, scutul și zalele. Mărturia unui nobil cântărește mai mult decât cea a șase oameni de rând." În fine, în procesele mari, nimic nu e mai bun ca tortura pentru a-l demasca pe vinovat. Este fixat un tarif cu care e retribuit judecătorul, notarul, scribul. Codicele condamnă frauda. Dar mita, adevărata plagă a societății rusești, subzistă la toate nivelurile administrației. Este chiar imposibil să obții câștig de cauză fără să mituiești pe cineva. Se obișnuiește ca înainte de proces părțile să depună o ofrandă în fața icoanelor sfinte „pentru lumânări". Iar de Paște magistrații de toate gradele primesc „ouă roșii", însoțite de o pungă mai mult sau mai puțin bine garnisită. Germanul Heinrich von Staden, interpret la *Prikaz*-ul (depar-

tamentul) ambasadorilor, scrie în *Memoriile* sale: „În fiecare cancelarie sau în fiecare sală de tribunal erau două gărzi la poartă care nu deschideau decât celor ce dădeau bani... Întreaga justiție era la dispoziția omului bogat; cel care avea mai mulți bani avea dreptate sau era nevinovat... Dacă un om a comis un jaf, un asasinat, un furt și s-a adăpostit într-o mânăstire cu banii săi, era acolo tot atât de liniștit ca în ceruri".

Dar aceste neajunsuri sunt prea puțin importante: ideea fixă a lui Ivan este să-și unifice țara și să-i priveze pe feudalii locali de atributele lor judiciare, administrative, fiscale. Ca să fie ajutat în ceea ce și-a propus, el nu mai caută colaboratori în rândul nobilimii turbulente, ci printre oamenii de rând. Oameni noi, proveniți dintr-un mediu modest, sunt plasați în toate posturile-cheie ale imperiului. Ei susțin, din loc în loc, întinsa pânză de păianjen al cărei centru este Moscova. Încetul cu încetul, poporul își dă seama că nu mai e guvernat de boierii care se scaldă în lux, ci de țarul însuși, prin intermediul agenților lui executori. Și el se întreabă dacă din această schimbare a câștigat sau nu: puteai să urăști un feudal, nu poți să-l detești pe suveran. Ambasadorul Angliei, Fletscher, scrie: „Un mare popor inert, tăcut contempla cu un amestec de dragoste și teroare pe acest părinte al marii familii ruse, această lege vie, acest reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ, ale cărui crime chiar erau acceptate ca o pedeapsă trimisă de Dumnezeu poporului său; el trebuia să se supună cruzimii acestei pedepse căci ea crea martiri sau deschidea porțile cerului".

Preocupat de moralitatea poporului său, Ivan este preocupat și de cea a Bisericii sale. Pentru a exalta slava ortodoxă în fața uraganului Reformei care zguduia Europa occidentală, el reunește două sinoduri, în 1547 și în 1549. Aceste două sinoduri canonizează treizeci și nouă de personaje ruse remarcabile, care se adaugă celor douăzeci și două de sfinți deja existenți. Înviorat de aceste „întăriri" aureolate, clerul se poate crede la adăpost de orice critică. Or, doi ani mai târziu, la 23 februarie 1551, Ivan convoacă

cel de-al treilea sinod bisericesc. Prelații, în frunte cu mitropolitul Macarie, sunt primiți la Kremlin de țar și de întregul sfat al boierilor. Ei își imaginează că au fost aduși pentru a binecuvânta noul codice al țarului. Și, într-adevăr, această formalitate este repede îndeplinită. Atunci, întorcându-se către mitropolit, către cei nouă episcopi, către arhimandriți și stareți, Ivan le amintește, în termeni patetici, nenorocirile copilăriei sale și dezastrele țării sale. Incendiul de la Moscova, spune el, este cel care a făcut din el un alt om: „În acea clipă inima mi-a fost cuprinsă de groază; am fost apucat de un tremur, sufletul mi s-a îmblânzit și inima mi s-a muiat. Acum, că am tot atâta oroare de viciu câtă iubire de virtute, de la zelul vostru cer povețe. O, voi, păstori creștini, călăuze sfinte ale prinților, demni reprezentanți ai Bisericii, nu fiți iertători cu greșelile mele; dojeniți-mă cu curaj pentru slăbiciunile mele și lăsați să tune vorbele Domnului pentru ca sufletul meu să rămână curat". Bineînțeles, nici unuia dintre preoți nu-i trece prin gând să-i reproșeze ceva. Crezând că ceremonia s-a terminat, ei se și pregătesc să se retragă, când Ivan îi oprește. Și, spre marea lor surprindere, le înmânează un document cu privire la reformele pe care intenționează să le facă pentru a însănătoși funcționarea Bisericii. Silvestru și Adașev sunt cei cu ajutorul cărora el a alcătuit aceste liste și aceste propuneri, care, adunate, formează *Stoglav*-ul sau *Culegerea de o sută de capitole*, fără îndoială o aluzie la cele O sută și una cerințe ale Concordatului de la Worms. *Stoglav* se referă, punct cu punct, la proprietățile ce aparțin mânăstirilor, la reaua purtare a călugărilor și a popilor, la traficul scandalos cu moaște și la greșelile copiștilor în reproducerea cărților sfinte. Unele dintre reproșurile lui sunt de o virulență care jignește adunarea: „Există călugări și popi care își tund părul pentru a duce un trai voios și se plimbă prin sate pentru plăcerea lor..." (Capitolul 7). „În toate mânăstirile, călugării și stareții se îmbată, popii de la bisericile obișnuite beau până își pierd mințile. În numele Domnului, chibzuiți matur la aceste fapte rușinoase..." (Capitolul 17). „De ce nu se mai

respectă interdicția impusă popilor și diaconilor rămași văduvi să fie alipiți la o biserică?... (Capitolul 18).

După un moment de stupoare, prelații reacționează și promit că pe viitor moravurile preoțimii vor fi controlate și abuzurile vor fi pedepsite cu asprime. Dar doctorii credinței pun în discuție și rezolvă și alte aspecte serioase. Sinodul dispune ca orice creștin ortodox să-și facă cruce cu trei degete reunite de la mâna dreaptă (degetul mare, arătătorul și cel mijlociu), simbol al Treimii, și ca degetele să poposească mai întâi pe frunte, apoi pe piept, apoi pe umărul drept și în fine pe umărul stâng. Cel ce nu face așa „reneagă Crucea lui Cristos și se dăruie diavolului". El va fi de-a pururi blestemat. Blestemat va fi și cel care dănțuiește în cimitire în sâmbăta Treimii, care țopăie și se veselește în noaptea de Sânziene, în Ajunul Crăciunului și de Bobotează, cei care spun de trei ori „Aleluia!" potrivit ereziei latine, în vreme ce un bun ortodox trebuie să spună de două ori și apoi să adauge: „Slavă ție, Doamne!", cel ce imită gesturile nerușinate ale măscăricilor, cei ce păcătuiesc în sodomie. Intrarea în biserică este oprită homosexualilor. „Nici desfrânații, nici preacurvarii, nici iubitorii de plăceri, muieraticii, nici cei care se dedau la sodomie, bestialități, onanie, nici cei ce fură din banii publici, nici pungașii, nici vrăjitorii nu vor moșteni Împărăția Domnului, se poate citi în document. Ei sunt excluși din Biserică până la vindecare." Încă *Domostroi*-ul recomanda decență în veselire; *Stoglav*-ul merge mai departe: el îi condamnă la muncile iadului pe cei ce cântă la rebec, la *guslă*[1], la tobă, la trompetă, oamenii care dănțuiesc, care țopăie și bat din palme la întrunirile publice, cei care umblă cu urși dresați, câini sau păsări dresate, cei care joacă zaruri, șah, table, în fine, cei care îndrăznesc să-și taie barba, mustața și să poarte veșminte străine. „Legile sfinte interzic creștinilor ortodocși să-și radă barba și mustața, hotărăște sinodul ca răspuns la o întrebare pusă de țar. E o erezie latină... Acest obicei a fost impus de împăratul

[1] Rebec – vioară cu trei corzi; guslă – vechi instrument muzical cu corzile ciupite.

eretic Constantin Caballinos[1]; toată lumea știe că el a pus să le fie tăiată barba slujitorilor lui eretici. Voi, deci, care după pilduirea lor, pentru a vă satisface toanele, încălcați legea, voi veți fi uriți de Dumnezeu, care v-a făcut după chipul și asemănarea sa". Pictorii de icoane sunt uneori înclinați să bea sau să fure. Tuturor acestor artiști li se dă ordin ca pe viitor să fie „plini de umilință" și de bunătate, de pioșenie" și să se supună rânduielilor în ce privește înfățișarea „puterilor cerești, a sfinților și a sfintelor". Ei trebuie să se pregătească pentru munca lor prin post și rugăciuni, să se supună vechilor precepte grafice, să-și diluezе culorile în apă sfințită și astfel să devină nu creatori mândri de lucrarea lor, ci unelte umile și anonime ale voinței Celui de Sus. Pe de altă parte, întrucât copiștii fac prea multe greșeli când transcriu textele sfinte, s-a hotărît să se oprească copierea de mână a scrierilor liturgice și să se instaleze la Moscova o imprimerie pentru reproducerea acestor cărți după modelele cele mai corecte. Dar, pentru oamenii simpli, o greșeală consacrată de timp are o valoare mai mare decât o corectare modernă, chiar dacă aceasta e îndreptățită. Prima presă de imprimat, pe care poporul o consideră o mașină diavolească, va fi distrusă foarte curând în cursul unei răzmerițe. De altfel, prea puțini preoți știu să citească. Dar ei cunosc pe de rost textele diferitelor slujbe religioase. Pe Ivan, care are patima cititului, ignoranța din jurul lui îl face să sufere. El obține de la membrii sinodului instituirea obligativității instruirii preoților. În toată țara, popii vor fi puși sub supravegherea unor slujbași bisericești. Fiecare oraș își va avea școala lui, deservită de preoți și de dieci[2]. Acolo se vor preda scrierea, cititul, aritmetica, cântul, religia, bunele maniere și oroarea de „sodomia spurcată".

Totuși, atunci când Ivan lansează ideea că, fiind teoretic morți în ochii lumii, călugării nu pot poseda pământuri și că domeniile lor trebuie să revină coroanei, Macarie, și îm-

---

[1] Împărat bizantin (718-755); a primit porecla de Caballinos pentru tirania sa în materie religioasă.

[2] Diacul este un om instruit, funcționar, secretar. A nu se confunda cu diacon.

preună cu el toată preoțimea, resping această sugestie necuviincioasă. Țarul se va resemna cu o jumătate de măsură: pe viitor, lucru hotărât, stareții și mânăstirile nu vor mai putea face nici o achiziție fără încuviințarea suveranului[1]. În plus, se va interzice mânăstirilor să dea împrumut bani cu camătă. Toate aceste dispoziții sunt menite să stopeze îmbogățirea vertiginoasă a Bisericii.

Paralel cu această punere la punct a preoților și a călugărilor, Ivan reorganizează definitiv nobilimea țării. Cu o treaptă mai jos de boierii care sunt mari cavaleri ai coroanei și de boierii membri ai sfatului, *Duma*, vin cei numiți „oamenii de serviciu". Pentru asta sunt mobilizați o mie de tineri, de cel mai bun neam și cei mai capabili. Înscriși în „Cartea celor o mie"[2], ei furnizează cadrele „regimentului țarului" și primesc uneori misiuni administrative sau diplomatice. Li se atribuie pământuri ca să li se dea posibilitatea să-și îndeplinească slujba. În fiecare primăvară, la „mobilizare", oamenii de serviciu sunt obligați să se prezinte la locurile stabilite, călare, înarmați, însoțiți de un număr de țărani raportat la suprafața de pământ arabil. (Un țăran la 150 de *deseatine*[3].) Această obligație îi urmărește irevocabil pe parcursul întregii lor vieți. În mod excepțional, unii, în loc să intre în armată, sunt aleși să îndeplinească funcții înalte la Moscova. Dar, de regulă, soarta oamenilor de serviciu este pecetluită de la nașterea lor.

În mod similar, negustorii de la orașe și muncitorii sunt înregistrați și înscriși în bresle. În plus, sunt împărțiți pe categorii după mărimea impozitului. Cei mai bogați sunt chemați la Moscova, unde alcătuiesc o clasă superioară, *gosti* (oaspeții). În schimbul câtorva privilegii, ei trebuie să se ocupe de aprovizionarea și de finanțele orașului sub răspunderea lor bănească personală.

La temelia scării sociale se află țăranii. Cea mai mare parte dintre ei muncesc șase zile din șapte pentru proprietarii

---

[1] În fapt, această hotărâre nu va fi respectată niciodată. Negoțul continuă nestingherit.

[2] În realitate, ei sunt 1 068.

[3] Măsură de suprafață agrară, deseatina reprezintă 1,092 ha.

de pământ, plătesc taxe substanțiale și n-au dreptul să se deplaseze, nici să-și schimbe stăpânul. Alții sunt considerați fermieri liberi și, teoretic, pot, când li se termină perioada de arendă, să-și părăsească stăpânul după ce au îndeplinit toate clauzele contractului. Practic, însă, cea mai mare parte sunt incapabili să achite uriașele datorii pe care le-au contractat pentru nevoile exploatării fermei lor. Prin urmare, ei rămân legați de glie, dacă nu *de jure*, cel puțin *de facto*. Chiar dacă nedeclarată, iobăgia se întinde pe ascuns asupra întregii Rusii. Exasperați, numeroși țărani fug în păduri. Pământurile necultivate se întind tot mai mult. Frica de ziua de mâine împovărează tot mai mult satele. Lui Ivan puțin îi pasă. Planul lui are o logică implacabilă. Ca să-și asigure sprijinul nobililor, el i-a legat definitiv de slujba lor. Pentru a le da posibilitatea să-și exercite această funcție fără vreo intenție anume, el le-a oferit domenii. Pentru a cultiva aceste domenii, el a obligat țăranii care locuiesc aici să muncească pentru nobili. Astfel se formează o Rusie aservită de jos în sus, unde fiecare, potrivit rangului și capacităților sale, își dă obolul la slava și prosperitatea țării. În vârful acestei piramide de sclavi se află țarul[1]. Banii de care are nevoie îi obține din impozite și taxe. Potrivit ambasadorului Fletscher, în sistemul presiunii fiscale, Ivan al IV-lea cere poporului său epuizat de patru ori mai mult decât cerea Henric al VIII-lea al Angliei poporului său. Aceste sume, adunate de perceptori, sunt vărsate în Marea Vistierie. În același timp, țarul dispune și de un patrimoniu personal: treizeci și șase de orașe cu satele adiacente îi furnizează nu numai o redevență în bani, dar și în vite, grâu, pește, miere, nutrețuri, cu care face negoț. Cea mai mare parte a cheltuielilor suportate de Marea Vistierie ia, evident, calea întreținerii armatei. Zadarnic se mărese impozitele de la an la an, de multe ori casieriile sunt goale. Același Fletscher citează diverse mijloace folosite de Ivan pentru „a aduce bunurile poporului

[1] Petru cel Mare va perfecționa această ierarhizare a Rusiei instituind „Tabelul rangurilor", cu categoriile, clasele și echivalențele lui între diferite *cinuri*.

în vistieria țarului": „să-i lași pe perceptori să se îmbogățească, iar apoi să-i pui să dea înapoi ce au furat... Să pretinzi unui oraș să livreze produse de negăsit și să-i aplici o amendă considerabilă pentru că n-a îndeplinit ordinul". Ivan și oamenii lui de serviciu nu-și bat prea mult capul cu o echitate absurdă. Totuși, țarul ține la aparența legalității. El guvernează cu ajutorul Dumei boierilor. În cazurile grave el convoacă chiar *Zemski Sobor*. Dar nici Duma, nici *Zemski Sobor* nu știrbesc prerogativele monarhului. Aceste adunări nu au decât un vot consultativ și ele se mărginesc, în majoritatea cazurilor, să înregistreze dorințele țarului.

Astfel, din primii ani ai domniei sale, Ivan afirmă un spirit de ordine și o voință de a domina care îi uimesc pe cei din jurul său. Cum a putut acest tânăr, privat de afecțiune și de îndrumare în copilărie, instruit la voia întâmplării de scribii palatului, împins la misticism de Macarie, ca imediat după urcarea sa pe tron să fie atât de pătruns de rolul său de suveran? Chiar cei care îi critică în taină violența, despotismul, cruzimea sunt nevoiți să recunoască faptul că au în fața lor un conducător de popoare. Iar dacă tremură pentru propria lor piele, ei nu mai tremură pentru Rusia.

CAPITOLUL V

KAZAN

Reorganizând țara în interior, Ivan nu pierde din vedere frontierele ei. Pentru moment, el are trei motive de îngrijorare: suedezii, polonezii și tătarii. Tătarii mai ales îl irită prin numeroasele lor incursiuni pe teritoriul rusesc. Ca să le reziste, el dă ordin să se construiască o linie fortificată în sudul marelui cnezat al Moscovei și înființează trupe regulate dotate cu arme de foc. În scurt timp, el poate conta pe șase regimente de infanteriști, streliți, trăgători cu archebuza, recrutați din rândul oamenilor liberi și care se angajează pe viață. Înarmați și echipați după standardele europene, ei primesc o soldă, o uniformă, praf de pușcă și făină. Ei sunt susținuți de optzeci de mii de cavaleri și de un corp permanent de artilerie. Dar grosul forțelor este alcătuit din oamenii de serviciu și din recruții provenind din alte clase decât cea militară. Aceste trupe, furnizate de orașe și sate, *posoha*, nu sunt nici deprinse cu războiul, nici disciplinate. De aceea, ele sunt utilizate în principal la lucrările de terasament. În ce privește oamenii de serviciu, boierii, fiii de boieri, curtenii, aceștia sunt repartizați între cinci regimente. Sunt înrolați câțiva mercenari străini pentru a mări valoarea ansamblului. Înaltul comandament nu mai este încredințat unor ofițeri de origine nobilă, ci unor șefi calificați, care s-au distins în lupte. Astfel, pentru prima dată în Rusia, în meseria militară meritul eclipsează obârșia.

În afară de streliți și de trupele *posohăi*, regina bătăliilor este cavaleria. Armamentul oamenilor călare, foarte variat, include sabia încovoiată după moda turcească, arcul, securea, lancea și câteodată un pistolet. Puține platoșe, dar câteva căști. Fără pinteni, dar un bici. Caii, mici și robuști, nu sunt potcoviți. Rezistența lor este extraordinară. Cea a stăpânilor lor la fel. Moscoviții își instalează tabăra în zăpadă, aprind un foc mic, se întremează cu un pumn de făină diluat în apă fiartă și adorm, înveliți în mantale. Curajul lor este confirmat de toți martorii străini. În atac, ei încep prin a trage săgeți, apoi se năpustesc cu sabia în mână, de-a valma, în sunetul tobelor și al trompetelor și strigând în gura mare ca să-l sperie pe dușman.

Cu oameni atât de căliți, Ivan nu se îndoiește că o să-i respingă definitiv pe tătari. Pleacă în campanie în decembrie 1547, ajunge la Volga și se hotărăște să folosească fluviul înghețat până în străfunduri ca drum pentru a ajunge la Kazan, de unde pornesc principalele incursiuni pe teritoriul rusesc. Dar, în momentul în care armata este deja angajată pe gheață, se aude un pârâit, apa țâșnește de-a lungul malurilor și mari crăpături se deschid în carapacea albă, înghițind oameni, cai, tunuri. În fața unui asemenea dezastru, Ivan conchide că Dumnezeu nu i-a iertat încă păcatele și se întoarce la Moscova să pregătească, în post și rugăciuni, o a doua campanie. În așteptare, cneazul Dmitri Bielski este însărcinat, cu un detașament modest, nu să cucerească Kazanul, dar să taie drumul tătarilor care vor fi ispitiți să atace satele rusești ca să ia ostatici de ambele sexe.

La 24 noiembrie 1549, țarul pleacă la oaste, însoțit de fratele său Iuri. La 14 februarie 1550, el ajunge sub zidurile Kazanului. În grabă, se ridică gabioane în fața meterezelor din lemn ale orașului tătar. Se trage cu tunul: catapultele aruncă pietre, berbecii sparg porțile. Pentru prima dată, Ivan, cu sabia în mână, conduce manevrele pe teren. Fără să se expună, însă. Conform tradiției moscovite, un suveran nu luptă, el îndeamnă la luptă. Șaizeci de mii de ruși năvălesc

primu-o spărtură, cotropesc orașul și masacrează fără discernământ pe toți locuitorii care le cad în mână. Cu toate acestea, ei nu pot să cucerească fortăreața centrală. Și a doua zi un dezgheț brusc, însoțit de o ploaie violentă, împiedică desfășurarea normală a operațiunilor. Praful de pușcă este udat, tunurile nu pornesc, gheața se sparge la maluri, drumurile se transformă în mlaștini, proviziile nu mai ajung la trupele care se plâng de foame și Ivan se teme că inundațiile o să-i taie în curând retragerea. Furios, el ordonă o repliere imediată. Este convins că tătarii o să-l urmărească și că va trebui să dea lupte de ariergardă. Dar locuitorii din Kazan se mulțumesc să adune materialul de luptă pe care l-a lăsat în urma lui. Ușurat că scapă așa ușor, el se hotărăște să ridice un oraș puternic în apropiere de Kazan, în teritoriul dușman, de care să se servească drept bază de pornire a unei viitoare acțiuni de represalii. Acest oraș, amplasat la confluența Volgăi cu Sviiaga, primește numele de Sviiaisk. Foarte curând el va deveni un centru de atracție pentru triburile de munteni din vecinătate – ceremași, ciuvași, mordvini – și o sfidare insuportabilă pentru tătarii din Kazan. Prin succesul acestei implantări rusești în zona de influență a hanului, Ivan caută să mascheze eșecul militar al expediției sale. În realitate, nici boierii, nici poporul nu sunt înșelați. Cei mai ostili dintre ei vorbesc despre ghinionul care urmărește toate expedițiile țarului; cei mai indulgenți explică această nouă nenorocire prin faptul că suveranul este extrem de tânăr; dar toți sunt de acord să condamne comportarea lui Dmitri Belski, acuzat chiar de trădare. Or, generalul n-a trădat, ci s-a dovedit pur și simplu incapabil. Convins în același timp de fidelitatea, dar și de nepriceperea acestui conducător militar, Ivan ar putea să-l omoare fulgerător. El îi lasă viața. La timp. Dmitri Bielski moare răpus de boală, puțin după întoarcerea armatei la Moscova.

În această vreme, la Sviiaisk ciuma și indisciplina slăbesc garnizoana. Cronica povestește că „bărbații își rad bărbile și se destrăbălează cu tineri". Ca să ridice moralul trupelor,

boierii se gândesc să trimită de la Moscova în fortăreață o sticluță cu apă sfințită și instrucțiuni moralizante. Ei nu mai vor să audă de o nouă expediție armată împotriva Kazanului. Precedentele au costat prea mult. De la lună la lună în regiunile de frontieră se înmulțesc încăierările, incursiunile, negocierile fără nici un rezultat. Contrar oamenilor de serviciu care sfătuiesc să lase să se coacă situația, înaltul cler, cu Macarie în frunte, îl încurajează pe Ivan să reia lupta împotriva „necredincioșilor care varsă sânge de creștin, pângăresc și distrug bisericile". Țarul însuși se grăbește să se răzbune pe tătarii care l-au făcut ridicol. Nu numai prestigiul său personal, dar și întreaga sa politică externă e în joc. Trebuie să învingă acest dușman ereditar care roade flancul cnezatului Moscovei sau să-i accepte incursiunile, tot mai îndrăznețe, ca pe efectele unei boli mortale. Războiul sfânt este inevitabil. La 16 iunie 1552, Ivan îi încredințează fratelui său Iuri conducerea treburilor interne pe timpul cât se va afla pe front, îl imploră pe mitropolit să-i binecuvânteze acțiunea și o consolează pe Anastasia, care e disperată. Ea e gravidă și se aruncă hohotind de plâns la pieptul soțului ei. Netulburat, el îi recomandă să aibă grijă de săraci, să păstreze cheile închisorilor și să-i elibereze pe deținuții pe care-i va considera mai merituoși. Apoi, după ce o îmbrățișează, el trece printre două șiruri de boieri, îndreptându-se spre calul său.

Armata rusă, despre care se spune că ar număra o sută de mii de oameni – călăreți, streliți, artileriști – părăsește Moscova, precedată de prapurele sfinte. În fruntea ei călărește țarul, flancat de Adașev și de prințul Andrei Kurbski. Cinci zile mai târziu, el află printr-un mesager că Devlet-Ghirei, hanul Crimeii, se îndreaptă spre Tula. Imediat își schimbă traseul și în loc să-și continue drumul spre Kazan, spre est, o ia spre sud. Când ajunge la destinație, constată că tătarii, respinși de garnizoana orașului, au părăsit locul. Prințul Andrei Kurbski îi urmărește și îi taie în bucăți. Arme, căruțe și numeroase cămile cad în mâinile rușilor. Prizonierii le dezvăluie că tătarii aveau intenția ca după ce ar fi asediat

Tula să înainteze spre capitală, în timp ce țarul ar fi fost reținut la Kazan. Ivan trimite la Moscova toată prada capturată. Populația scuipă pe captivii cu fața oacheșă, cu părul negru, care cutează să creadă în Alah, și se extaziază la vederea cămilelor.

Încurajat de această primă victorie, Ivan grăbește mișcarea trupelor sale spre țelul final al expediției, Kazan. La fiecare popas el invocă un nou sfânt protector al Rusiei. În catedrala din Kolomna, el se închină în fața icoanei Maicii Domnului pe care Dmitri Donskoi a purtat-o în bătălia sa victorioasă împotriva sultanului Mamai. La Vladimir, el află de la un mesager că epidemia care făcea ravagii la Sviiaisk s-a terminat și că, după numeroase dezordini, disciplina a fost restabilită în garnizoană. Nu este aceasta dovada că Dumnezeu, mult timp șovăitor, s-a lăsat în fine îmblânzit de pioșenia și de bunăvoința țarului? Știrile care parvin de la Moscova sunt și ele excelente: Anastasia e bine, poporul se roagă pentru suveranul său, iar Macarie îi scrie lui Ivan: „Fie ca inima Voastră să fie curată și castă. Fiți umil la bine și curajos la nenorociri. Virtuțile unui monarh îi salvează împărăția".

Pe timpul acestei lungi expediții, țarul este când călare, când pe jos. El suportă oboseala cu o bună dispoziție care stârnește uimirea celor din jur. Oastea poposește pe malurile râurilor, în păduri, se hrănește cu ceea ce vânează și pescuiește. Impresionați de această desfășurare de forțe, șefii câtorva triburi rebele vin să se închine suveranului rus și îl asigură că malul drept al Volgăi îi este în întregime supus. Ei se oferă să-l ajute în cucerirea Kazanului. La 11 august, voievozii[1] din garnizoana Sviiaisk înaintează să-l întâmpine pe Ivan. Căpitanii și oamenii de trupă sunt poftiți la un mare praznic în corturile deschise. Locuitorii satelor învecinate aduc mesenilor pâine și mied. Cum este vreme de post, meniul e frugal. Rusticitatea mesei e compensată de splendoarea peisajului. Sub un cer albastru viu, fără nor, se

[1] Șefi militari.

întind de o parte pajiștile de catifea verde, ușor ondulate, având în depărtare masive păduroase de culoare întunecată, de cealaltă – Volga cea largă, maiestuoasă și lentă, presărată cu insule.

Dar Ivan nu vrea să zăbovească. Repede, se strânge vesela, se sting focurile, se strâng corturile și oștirea pleacă la drum. La 13 august, armata vede Sviiaiskul, orașul născând, întemeiat din voința țarului. Acesta intră în el călare, primește binecuvântarea preoților, asistă la o slujbă la catedrală, inspectează fortificațiile, arsenalul, casele nou-nouțe, prăvăliile deja numeroase și se declară mulțumit. Atrași de clientela nesperată pe care o reprezintă această mare concentrare de oameni, sosesc negustori în corăbii venind de la Nijni-Novgorod, de la Moscova, de la Iaroslavl, ca să-și ofere mărfurile în bazare în aer liber. Din ordinul autorităților, cea mai frumoasă locuință a fost rezervată monarhului. El refuză să calce acolo, declarând: „Acum sunt în campanie" și pleacă pe cal la cortul său, înălțat pe o pajiște, la porțile orașului. De acolo, după sfat, el îi adresează lui Iadiger-Mohamed, guvernatorul Kazanului, un mesaj scris în tătară, invitându-i pe locuitorii orașului să se predea și făgăduindu-le clemența Rusiei. În realitate, el are doar o slabă speranță să fie ascultat: caracterul sfânt al acestui război al Crucii împotriva Semilunei interzice orice compromis între adversari. Astfel, fără să aștepte răspunsul, pornește la drum. Răspunsul îi parvine la 20 august. E negativ și insultător. Kazanul scuipă pe Ivan, pe Rusia și pe creștinătate. „Aici totul e pregătit, afirmă Iadiger-Mohamed. Vă așteptăm ca să începem serbarea". Noaptea, un notabil musulman fuge din oraș și vine să-i confirme lui Ivan că apărătorii, în număr de treizeci de mii, sunt războinici fanatici și că ei sunt aprovizionați din belșug cu hrană și cu muniție. Sarcina nu va fi ușoară. Ivan o știe. Dar el știe, de asemenea, i-o spune inima, că se poate bizui pe ajutorul lui Dumnezeu. El înaintează spre oraș cu sentimentul că este campionul creștinătății. Descoperă orașul pe 23 august, la

răsăritul soarelui, cu moscheele lui, cu turnurile lui zvelte, cu fortificațiile duble din lemn de stejar, umplute în interior cu pietriș și cu humă. Atunci, în sunetul trompetelor și al tobelor, el poruncește să se înalțe flamura credinței, reprezentând chipul lui Isus Cristos. Se face o slujbă la umbra praporelor. Preoți îmbrăcați în odăjdii îi binecuvântează pe luptători, care au pus un genunchi la pământ. Vântul împrăștie fumul de tămâie și poartă departe glasurile aspre ale corurilor. Fixându-și ochii pe flamura sfântă, Ivan își face cruce și strigă: „Doamne, în numele Tău mergem asupra necredincioșilor!" Apoi, întors către soldați, îi îndeamnă la luptă, slăvind eroismul celor care vor cădea pentru apărarea religiei, făgăduind să le ajute pe văduve și pe orfani și jurând să-și sacrifice propria viață, dacă e nevoie, pentru victoria cauzei ortodoxe.

Imediat după aceea sunt așezate tunurile și se toarnă praful de pușcă, se aranjează bârnele pentru ridicarea turnurilor de asediu, iar armata se adună, într-un șuvoi lent și viguros, sub zidurile orașului. Acesta părea abandonat. Nici cel mai mic zgomot. Pe metereze – nimeni. Să fie o cursă? Prudenți, streliții pătrund pe străzile goale, liniștite. Fără îndoială că populația s-a refugiat în fortăreața centrală, în Kremlin. Și, într-adevăr, dintr-o dată porțile acestei fortărețe se deschid cu zarvă. Tătarii care țâșnesc de acolo nu sunt oameni, ci diavoli care se strâmbă și urlă. Călare și pe jos, ei formează o singură masă în care selipesc dinții, ochii și tăișul iataganelor. Iadul își varsă legiunile asupra creștinătății. Îngroziți, archebuzierii ruși se retrag în dezordine, cad și își încredințează sufletul Domnului. Ofițerii reușesc cu greu să-i stăpânească din nou afară din oraș. Luptelor cu arme albe le urmează tirurile de artilerie și schimburile de zboruri de săgeți. În fine, tătarii se retrag în fortăreața lor, porțile se închid, calmul revine și Ivan se preface a crede că acest prim asalt s-a încheiat în avantajul său.

Noaptea se scurge liniștit, dar a doua zi o furtună violentă se abate asupra regiunii. Mai multe corturi, între care și cel

al țarului, sunt smulse de ciclon; bisericile de campanie se năruie, în vreme ce preoții ieșiți din minți strâng icoanele, flamurile și moaștele; valurile fluviului, umflate brusc, năvălesc pe maluri, rup corăbiile, inundă depozitele de alimente și de muniții. Într-o clipită, aprovizionarea armatei e redusă la zero. În toiul disperării generale, Ivan nu-și pierde încrederea. În vreme ce generalii săi se gândesc deja să se replieze, el îi convoacă pe negustori și le ordonă să reaprovizioneze oamenii de pe corăbii și din caravane.

Zilele următoare se petrec în cioceniri de trupe. Tătarii năpustesc o ploaie de gloanțe, de săgeți, de ghiulele asupra rușilor care se străduiesc să sară peste metereze. Iar rușii, retrăgându-se, îi atrag după ei pe tătari care îi urmăresc și cu care luptă apoi pe teren deschis. De îndată ce fac câțiva prizonieri, ei îi leagă de stâlpi, în fața zidurilor orașului, pentru ca gemetele acestora să-i incite pe locuitorii Kazanului să se predea. Un crainic le strigă celor asediați: „Ivan vă făgăduiește viața, libertatea și iertarea trecutului dacă vă supuneți lui!" Din vârful unui turn, purtătorul de cuvânt al dușmanului răspunde cu o voce tunătoare: „Mai bine să primească moartea din mâinile noastre curate decât să piară de cele murdare ale creștinilor!" Și tătarii trag săgeți asupra fraților lor, transformați în ținte vii.

La sfârșitul lui august, țarul însărcinează un inginer german să sape galerii sub metereze ca să arunce în aer principala sursă de apă a orașului. Geniștii lucrează zece zile sub pământ. Ei aud deasupra capului lor du-te vino-ul trecătorilor. După ce au localizat amplasarea fântânii, ei rostogolesc butoaie cu praf de pușcă până în apropierea ei. La 5 septembrie, Ivan se urcă pe o măgură înconjurată de gabioane și ordonă să se dea foc fitilului. O imensă explozie zguduie orașul, o parte a zidurilor se năruie, în vreme ce bârne, pietre, cadavre mutilate sunt aruncate la o mare înălțime. Rușii vin în grabă prin spărtură. Dar, după un moment de stupoare, tătarii își revin în fire și, încurajați de urletele femeilor, îi resping din nou pe năvălitori.

Această rezistență înverșunată îi deconcertează pe soldații ruși. Se zvonește, în rândurile lor, că în fiecare noapte înaintea zorilor vrăjitoare mongole se cațără pe metereze, își sumet fustele și fac gesturi obscene, insultând inamicul creștin și făcându-i farmece. Ele sunt cele care, prin strâmbăturile lor, cheamă vremea rea, nefastă moscoviților. Plouă fără oprire. Soldații se împotmolesc, uzi, orbiți, într-o băltoacă imensă. Imposibil să te adăpostești în corturile pătrunse de ploaie. La marile nenorociri, remedii mari. Ivan pune să se aducă de la Moscova o cruce făcătoare de minuni cu care binecuvântează apa care cade din cer. Apoi, o procesiune religioasă străbate tabăra și preoții fac stropiri repetate. Imediat ploaia se oprește, soarele apare din nou și armata prinde curaj: „Alah bate în retragere!" se aud strigăte printre asediatori.

La două verste de tabără se construiește un imens turn din lemn, înalt de șase stânjeni, montat pe roți și care este adus, de cu noapte, până sub zidurile orașului, aproape de „Poarta Regală". Turnul este prevăzut cu șaizeci de tunuri, din care zece de calibru mare, deservite de numeroși artileriști. Din această poziție la înălțime ei văd un întreg cartier al orașului. Cum se luminează de zi, bombardamentul începe. Locuitorii, îngroziți, caută refugiu în pivnițe și în șanțuri. Asediații ripostează printr-un foc de muschete care ucide un mare număr de tunari ruși. Această răfuială sângeroasă nu rezolvă nimic.

În acest timp se pun în continuare mine sub oraș, sunt detonate câteva butoaie de praf de pușcă, inamicii se înjunghie pe la periferii. Generalii îl presează pe Ivan să ordone asaltul final. Acesta cere ca mai întâi întreaga armată să se spovedească și să se împărtășească: Soldați ai lui Cristos, acești oameni trebuie să meargă la moarte cu sufletul curat.

În fine, totul este gata, popii și-au făcut treaba, zorii se ivesc pe un cer fără nori. Arcașii cu mâna pe tolba cu săgeți, artileriștii cu fitilul aprins așteaptă semnalul măcelului. Fiecare știe că o mare explozie trebuie să deschidă calea

luptătorilor. Dar, pentru moment, tăcerea nu este întreruptă decât de cântecele sfinte ale călugărilor care, la doi pași de aici, fac slujbă. Ca pentru a arăta că el contează mai mult pe Dumnezeu decât pe el însuși pentru a obține victoria, țarul, în aceste clipe, nu se află lângă oamenii săi, ci la biserica principală a taberei. În momentul în care diaconul, citind Evanghelia, rostește cuvintele: „Nu mai trebuie să existe decât o singură turmă și un singur păstor", o explozie cumplită face să se zguduie pământul sub picioarele monarhului. A explodat cea mai mare mină. Pe deplin înviorat, țarul iese din sanctuar și contemplă, din depărtare, cum cad dărâmăturile, pământul, cum se înalță fumul. Scuturându-și praful de pe veșminte, el își reia rugăciunile. Puțin mai târziu, pe când era cufundat în rugăciune, aude o a doua explozie, căreia îi răspund, ca un tunet, vocile a o sută de mii de combatanți care urlă într-un glas: „Dumnezeu e cu noi!"

Rușii se năpustesc la atac. De la înălțimea meterezelor, locuitorii Kazanului aruncă asupra lor bârne, pietre, apă clocotită. Cu toate pierderile enorme, asediatorii escaladează zidurile cu scările, se agață de creneluri, se cațără pe umerii tovarășilor lor ca să treacă prin spărturi și îi înfruntă cu sabia în mână pe apărători, care, rapid, pierd teren și bat în retragere. Clinchetul săbiilor încrucișate, vociferările, gemetele nu ajung până la locul de reculegere al țarului, îngenuncheat în fața icoanelor. De câteva ori, generalii vin în fuga mare să-l implore să-și întrerupă rugăciunea și să apară în mijlocul trupelor sale cumplit încercate. Lașitate sau pietate, el refuză să iasă înainte de sfârșitul liturghiei. În acest timp, la Kazan, masacrul continuă. Luptătorii se bat până sub acoperișurile caselor. Rușii, înfuriați, nu cruță nici femeile, nici copiii. Când nu-i sugrumă, îi leagă și îi adună ca să fie vânduți ca sclavi. Ajunși în bazar, ei sunt uluiți de bogățiile expuse acolo – obiecte de aur și de argint, blănuri, mătăsuri – și, uitând de furia lor războinică, se dedau la prădăciune. Locuitorii Kazanului profită de această dezor-

dine ca să contraatace. Dar rușii își revin la timp. Bătălia reîncepe, încrâncenată, incertă. Din nou boierii îl imploră pe Ivan să se arate. El ezită încă, apoi, după lungi tergiversări, sărută chipul făcător de minuni al sfântului Serghei, bea apă sfințită, înghite o bucată de anafură, primește binecuvântarea preotului și urcă pe cal. Când apare pe câmpie, drapelul rus flutură deja pe ruinele Kazanului. Asediatorii, mai numeroși, au fost mai puternici decât adversarii lor. Deci țarul a făcut bine că s-a rugat în loc să-și pună în pericol viața. El intră în oraș sărind peste munți de cadavre și băltoace de sânge. Între timp, Iadiger-Mohamed s-a retras, cu restul trupelor, în palatul său. O dată ușile sparte, rușii descoperă un grup de femei bogat împodobite care cad plângând la picioarele lor. Dar Iadiger-Mohamed a fugit. Este ajuns din urmă într-un turn rămas intact. E sfârșitul, se predă, îngenunchează în fața învingătorului său și cere cruțare. Mărinimos, Ivan îi acordă iertarea și spune: „Nefericitule, tu nu cunoșteai puterea Rusiei!" Apoi, după ce își felicită generalii, el strânge armata în tabără și se dedă plăcerii lui favorite – discursul public. În fața acestor soldați cu uniformele pătate de sânge, cu chipurile înnegrite de fum și de praful de pușcă, el strigă cu un aer inspirat: „Viteji războinici, boieri, voievozi, ofițeri, voi toți de aici, în această zi solemnă, ați suferit pentru slava lui Dumnezeu, pentru credință, pentru patrie și pentru țarul vostru, voi ați câștigat un renume nepieritor. Niciodată un popor n-a dat dovadă de atâta curaj și n-a cucerit o victorie atât de strălucită... V-ați arătat urmași demni ai eroilor care, la ordinul marelui cneaz Dmitri, l-au dat pieirii pe necredinciosul Mamai... Și voi care vă odihniți pe câmpul de onoare, nobili copii ai Rusiei, voi sunteți deja în lăcașul ceresc, în mijlocul martirilor creștini și strălucind de glorie".

Astfel, la 2 octombrie 1552, Kazanul devine rusesc și țarul de douăzeci și doi de ani este pe bună dreptate mândru de această primă cucerire. Totuși, în cursul acestor zile eroice, el n-a fluturat niciodată o sabie, nici n-a dus la umăr

o archebuză, n-a vizitat niciodată pozițiile avansate ale soldaților expuși săgeților dușmanului. Rolul său a constat în a se ruga, păzit de o mare escortă, și în a apărea, din când în când, splendid îmbrăcat, în tabără. Asta nu înseamnă că el nu reprezintă, pentru toți luptătorii, simbolul puterii rusești, al curajului rusesc, al credinței rusești. Recunos-cându-l domnitor, Iadiger-Mohamed promite să devină creștin când va sosi la Moscova și la îndemnul lui numeroși tătari se convertesc. Femeile din harem și văduvele locui-torilor Kazanului căzuți în luptă sunt invitate la o mare serbare. Nici ele nu întârzie să renege credința musulmană. Devenite însoțitoarele învingătorilor, ele le vor dărui, se gândește Ivan, fii superbi care vor îmbina în sângele lor virtuțile războinicilor de cele două rase.

* În așteptare, orașul trebuie ajutat să renască. Ivan pune să se stropească ruinele cu apă sfințită ca să le purifice și așază prima piatră a Catedralei Schimbării Veșmântului. Apoi, străbătând străzile, însoțit de preoți, el indică locurile unde urmează să se înalțe alte biserici. Visul lui este ca toată populația tătară a Kazanului să fie înlocuită cu ruși. Dar, cu toate privilegiile acordate negustorilor din Moscova și Nijni-Novgorod care ar dori să se stabilească în zonă, se prezintă prea puțini voluntari. Or, Kazanul, oraș întemeiat de bulgari, descendenți ai hunilor, apoi dominat de mongoli, este, din vremuri străvechi, un important centru comercial, renumit prin târgurile sale și negoțul cu China, Persia, Samarkandul. Nu poate fi lăsat să se stingă acest loc ideal de întâlnire. Pentru a continua schimburile rentabile cu străinătatea, Ivan se vede nevoit să facă apel la toți mahomedanii din ținut fără să le mai ceară să se convertească. Va fi de ajuns să depună jurământ țarului și să plătească impozite colectorului desemnat. Scăpați de frică, tătarii revin, prăvăliile își redeschid porțile, și o aglomerație hibridă, pe jumătate rusă, pe jumătate mongolă, pe jumătate ortodoxă, pe jumătate musulmană, începe să ridice dărâmăturile și să trăiască în bună înțelegere, în pofida

certurilor de ieri. Surd la dojenile generalilor săi care ar vrea să-l păstreze printre ei, Ivan se hotărăște să se întoarcă la Moscova. El lasă la Kazan o garnizoană de cinci mii de oameni și îl numește pe Alexandr Șuiski guvernator al orașului, având ca adjunct pe prințul Piotr Serebriannăi. Sarcina lor va fi de a continua să supună ținutul, în care bande rebele se mai agită încă. El are lucruri mai bune de făcut decât să supervizeze aceste acțiuni polițienești. Nerăbdător să-și revadă soața și să apară la Moscova în toată gloria sa, el pleacă pe Volga la 14 octombrie.

La Nijni-Novgorod îl așteaptă o primire grandioasă. Acolo aclamațiile mulțimii sunt atât de zgomotoase încât acoperă glasul preoților.Poporul se bucură cu atât mai mult cu cât incursiunile tătarilor au constituit până în acea zi un pericol grav pentru faimosul târg al orașului. De asemenea, se poate spera că distrugerea bazarelor din Kazan va determina o creștere a clientelei Nijni-Novgorodului. Dumnezeu a suprimat un concurent comercial redutabil. Domnul fie lăudat! Ivan ține încă un discurs emoționant și își continuă călare drumul spre Moscova. Aproape de Vladimir, el întâlnește un boier trimis de Anastasia ca să-l anunțe că a adus pe lume un fiu, Dmitri. Cuprins de o bucurie nețărmurită, Ivan plânge, sare jos și, neștiind cum să-i mulțumească mesagerului, îi oferă calul și mantaua sa. E drept că soața i-a dăruit deja două fiice, din care una, Anna, a murit la douăzeci de luni, iar cealaltă, Maria, mai trăiește, dar nașterile de copii de sex femeiesc sunt simple incidente în viața unui cneaz, în vreme ce nașterea unui moștenitor de sex bărbătesc îl conduce pe tată, imediat, până la primele trepte ale tronului lui Dumnezeu.

Straniu, acest sentiment de înțelegere regăsită cu cerul este cel care îl reține pe Ivan să alerge la patul lehuzei. În loc să facă tot posibilul să o revadă cât mai repede, el se oprește la Vladimir, ca să se roage îndelung. O nouă oprire la Suzdal și noi închinăciuni. În fine, la câteva verste de capitală, în loc să galopeze într-un suflet până la Kremlin, el coboară la

mânăstirea Sfintei Treimi, își face rugăciunea la mormântul sfântului Serghei și se împărtășește cu călugării.

În fine la 29 octombrie, în zori, pătrunde în Moscova, unde i se face o primire triumfală. Mulțimea este atât de numeroasă la trecerea sa încât soldații de abia o stăpânesc cu halebarda. Rupând șirul de gărzi, bărbați emoționați și femei în lacrimi sărută scările șeii suveranului: „Dumnezeu să-i dea viață lungă țarului nostru credincios, învingător al barbarilor și mântuitor al creștinilor!" O dată în plus Ivan își oferă satisfacția de a-și face auzită vocea peste capetele mulțimii. El se adresează mitropolitului Macarie și preoțimii: „Ați înălțat la cer rugi pe care Dumnezeu le-a împlinit... Îmbărbătați de efectul vizibil al rugăciunilor voastre, noi am înaintat spre Kazan și am ajuns la ținta dorită... Acest oraș cu o populație numeroasă a căzut în fața noastră; dreptatea cerească a făcut să piară într-o clipă un număr infinit de necredincioși, conducătorul lor a fost făcut prizonier, iar flamurile Semilunei, înlocuite astăzi de sfânta Cruce, au dispărut pentru vecie de pe zidurile lui. Iar noi, plini de sănătate și de bucurie, noi am revenit aici în fața chipului Sfintei Fecioare, la sânul scumpei noastre patrii... Continuați să stăruiți cu sârg pe lângă tronul lui Dumnezeu și să mă susțineți cu sfaturile voastre înțelepte ca să mă faceți capabil să întăresc credința, dreptatea și să fac să domnească bunele moravuri în interiorul imperiului și pentru ca noii supuși ai Rusiei, renegându-și greșelile, să-l recunoască pe Dumnezeul adevărat și să slăvească împreună cu noi Sfânta Treime".

Bătrânul Macarie răspunde cu o voce tremurătoare: „Ce schimbare s-a produs în soarta patriei! Perfizii locuitori ai Kazanului răspândeau teroarea în toată Rusia; ei se adăpau cu sânge de creștini, îi târau în robie, pângăreau și distrugeau bisericile Domnului... Dar cerul a revărsat asupra ta razele bunăvoinței sale, ca odinioară asupra lui Constantin cel Mare, a Sfântului Vladimir, a lui Dmitri Donskoi, Alexandr Nevski... Tu ți-ai așezat numele alături de aceste nume

ilustre și gloria ta este egală cu a lor... Kazanul, acest oraș suveran, asemănător cu un cuib de șerpi care ne amenințau fără încetare cu mușcăturile lor veninoase, a căzut la picioarele tale... Bucură-te, țar scump cerului și patriei! Domnul nu numai că ți-a acordat victoria, dar el ți-a dăruit și un fiu atât de dorit!... Cât despre noi, o, țarule, ca semn al recunoștinței noastre pentru osteneala ta și faptele tale de glorie, noi ne închinăm în fața ta!"

La aceste cuvinte, mitropolitul, preoții, dregătorii, poporul cad cu fețele la pământ în fața monarhului. Ivan gustă beția de a vedea plecându-se la picioarele sale această mare de capete cu pieptănăturile lor diferite. Apoi, își schimbă armura grea cu mantaua de țar, își așază la gât un colier împodobit cu o cruce și își pune pe cap căciula Monomahului. Preoții, purtând icoane, cruci, prapure, cădelnițe și felinare, îl înconjoară pe țar și îl conduc până la Kremlin. Numai după ce s-a închinat în fața sfintelor moaște și a mormintelor strămoșilor Ivan intră în palat ca s-o vadă pe țarina aflată încă la pat. La vederea lui, ea își uită slăbiciunea, se aruncă în fața lui și îmbrățișează, râzând și plângând, genunchii stăpânului ei. El o ridică, o sărută pe frunte și pune să i se aducă fiul.

La 8 noiembrie 1552, un imens banchet îi reunește la palat pe prelați și pe boieri. Cu această ocazie, Ivan dăruiește fiecărui conviv un cadou pe măsura rangului și curajului său: blănuri de zibelină, stofe de brocart, cupe de aur, veșminte, cai, pungi pline cu bani, covoare, arme, domenii. Serbarea durează trei zile. Se bea zdravăn, se râde în hohote, fiecare se laudă cu faptele sale de vitejie, iar cântăreții țarului sărbătoresc victoria rusească în sunetul *guslelor*. Întreaga Rusie se bucură. Pentru a imortaliza luarea Kazanului printr-un monument durabil, Ivan ordonă să se construiască, în piața mare a Kremlinului, o biserică a Rugăciunii Sfintei Fecioare, care va lua ulterior numele de Vasili Blajinul[1].

---

[1] Această catedrală se înalță pe locul unui cimitir unde a fost înmormântat Vasili Blajinul, pentru care Ivan avea o mare venerație.

Macarie îl încurajează. Împreună, ei fac primele planuri ale clădirii. Potrivit lor, aceasta nu trebuie să semene cu nimic altceva, să fie un act de nebunie mistică, o explozie de voioșie, un delir de forme și de culori. Cine va fi autorul operei? Se vorbește de italieni. Aceștia au făcut deja dovada măiestriei lor la Moscova. Dar nu, arhitectul acestui simbol al Rusiei triumfătoare trebuie să fie un rus. Alegerea se oprește în cele din urmă asupra lui Barma Iakovlev, supranumit Postnik. Lui îi va reveni misiunea de a edifica acest straniu monument în care se oglindesc toate contradicțiile țarului. Puțin câte puțin, va ieși din pământ o basilică extravagantă și sublimă, cu opt cupole inegale, dominate de o piramidă înaltă al cărei vârf poartă un bulb aurit. Bulbii multicolori dungați, solzoși sau șlefuiți în fațete se înfig puternic în cer. Ai zice că e un coș cu fructe fantastice pregătit pentru masa unui căpcăun. Lucrările vor dura șase ani.[1] În ce privește cheltuielile, așa cum se cuvine, ele vor fi suportate de locuitorii Kazanului, cu titlu de despăgubire de război.

[1] Potrivit unei legende pe care n-a confirmat-o până acum nimic, arhitectului bisericii Vasili Blajinul i s-au scos ochii din ordinul lui Ivan, ca să nu mai poată construi în altă parte o biserică atât de frumoasă.

CAPITOLUL VI

BOALA ȘI URMĂRILE EI

De îndată ce Anastasia se întremează după naștere, țarul se duce cu ea la mânăstirea Sfintei Treimi. Acolo, Nicandru, arhiepiscopul Rostovului, îl botează pe țareviciul Dmitri lângă racla sfântului Serghei. După care țarul ordonă să fie botezați cei doi prinți din Kazan, copilul Utemiei-Ghirei și fostul guvernator al orașului, Iadiger-Mohamed. În amintirea propriei sale copilării de orfan, Ivan hotărăște că micul Utemiei-Ghirei, care va primi prenumele creștin de Alexandr, va trăi la palat și va beneficia de o educație de rang înalt. Pentru botezul prin scufundarea în apă al lui Iadiger-Mohamed, țarul nu găsește nimic mai bun decât să fixeze ceremonia religioasă pentru 26 februarie 1553, în toiul iernii. Este spartă gheața râului Moscova ca să fie aruncat în el, în pofida gerului, noul convertit înfășurat într-o pânză de in. Înainte, ținând slujba în plin vânt, mitropolitul l-a întrebat pe Iadiger-Mohamed dacă nu cumva a hotărât să-și schimbe religia la vreo presiune din afară: „Nu, răspunde tătarul cu o voce sigură pe sine, nu sunt mânat decât de iubirea mea pentru Isus Cristos și de ura mea față de Mahomed". Acestea fiind spuse, el înaintează spre locul unde a fost spartă gheața, intră în apa înghețată și iese imediat dârdâind și fericit. Devenit creștin, el se va chema pe viitor Simeon. Țarul îi va rezerva o locuință mare în Kremlin, îi va permite să aibă curtea lui și îl va încuraja să se însoare cu Maria Kutuzova, fiica unui dregător rus.

Bucuria pe care Ivan o încearcă de pe urma acestor trei botezuri remarcabile este repede umbrită de anunțarea unei ciume ulceroase în orașul Pskov. În câteva luni, morții se ridică la douăzeci și cinci de mii. De teama acestui flagel, sunt expulzați de pe teritoriul Marelui Novgorod toți negustătorii originari din Pskov, cărora li se ard bunurile. Zadarnic, molima se întinde și locuitorii Novgorodului mor cu miile. Supraviețuitorii, înspăimântați, nu mai cutează să înmormânteze cadavrele. Arhiepiscopul Serapion, care se jertfește pentru a aduce muribunzilor mântuirea religiei, moare și el. Este înlocuit în cuvioasa lui funcție de călugărul Pimen. Ivan și mitropolitul se roagă mult timp împreună cu Pimen înainte ca acesta să plece la drum. Sfântul bărbat duce în bagajele sale o cantitate considerabilă de apă sfințită menită purificării Novgorodului. Și, într-adevăr, la scurt timp după stropirea cu apă sfințită molima cedează. Un alt flagel, la fel de redutabil, îi urmează. Pe teritoriul nou cucerit al Kazanului, triburi sălbatice de origine mongolă – ceremâși, mordvini, ciuvași, votiaci, bașkiri – se revoltă împotriva strângătorilor de impozite. Ei îi masacrează pe funcționarii și pe negustorii ruși și înalță o redută la șaptezeci de verste de Kazan. Voievodul Boris Saltâkov mărșăluiește împotriva lor în plină iarnă, dar infanteriștii și cavaleriștii lui se afundă adânc în zăpadă, în vreme ce, tătarii, care și-au prins scânduri la picioare, alunecă în întâmpinarea lor ca pe un sol ferm. Ei încercuiesc detașamentul de streliți și îl extermină. Rari sunt rușii care reușesc să scape. Făcut prizonier, lui Boris Saltâkov i se taie gâtul în mijlocul unei veselii demente. La Kazan, oamenii se tem ca orașul să nu cadă din nou în mâinile necredincioșilor. Îngrijorat, Ivan regretă că nu i-a ascultat pe boierii care îl sfătuiau să rămână pe loc cu armata sa atâta timp cât regiunea n-a fost încă supusă în întregime. La curte descurajarea este atât de mare că unii membri ai sfatului îndrăznesc să-i propună țarului să abandoneze musulmanilor acest oraș îndepărtat și aparent de nepăstrat. Indignat, Ivan refuză să-i asculte, dar brusc forțele îl părăsesc. În martie

1553, la câteva zile după ce primise veștile triste din provincia Kazan, el cade grav bolnav. Nu este ciumă, căci molima a ocolit Moscova, ci o febră inflamatorie de origine necunoscută, pe care medicii o declară incurabilă.[1] Ivan se crede pierdut și se pregătește de moarte în meditație și rugăciune.

Aflând că țarul său agonizează, poporul e încremenit de durere. Pentru oamenii mărunți, Ivan, prin evlavia sa atât de vădită, a devenit un fel de sfânt. Un sfânt pretențios, înspăimântător, care ordonă, care luptă, care pedepsește, dar a cărui frunte este nepătată. Dacă Dumnezeu îl cheamă la el la douăzeci și trei de ani, este pentru că îl consideră prea bun pentru păcătoasa Rusie. „Păcatele noastre, se vorbește la Moscova, trebuie să fie atât de numeroase încât Dumnezeu ne ia un asemenea suveran!" Zi și noapte, o mulțime disperată așteaptă în fața palatului vești despre bolnav. În toate bisericile se fac rugăciuni pentru vindecarea lui. Printre boieri, în schimb, nu disperarea este cea care prevalează, ci perplexitatea. Cei mai mulți dintre ei nutresc o ranchiună mocnită împotriva țarului care, după ce i-a îndepărtat, și-a luat sfetnici din rândul oamenilor de obârșie umilă. Problema succesiunii îi preocupă. Mihailov, secretarul țarului, se apropie de patul în care zace monarhul și cutează să-i sugereze să redacteze un testament. Ivan se învoiește și dictează pe loc ultima sa voință. După moartea sa, fiul său Dmitri, care are câteva luni, va purta coroana. Imediat, Mihailov se duce să citească testamentul boierilor reuniți în sala învecinată. Se angajează o discuție aprinsă între cei ce acceptă să depună jurământ țareviciului și cei care refuză. Fiecare avansează motivele care l-au făcut să se hotărască. Tonul urcă. Auzind zgomotul vocilor prin ușă, Ivan pune să-i cheme pe dregători, care sosesc înfierbântați. „Pe cine vreți să alegeți ca țar din moment ce refuzați să-l acceptați pe fiul meu? spune el cu o voce stinsă. Ați uitat jurământul de a mă sluji, pe mine și pe copiii mei? Sunt prea slăbit ca să vorbesc

[1] Fără îndoială că era o pneumonie.

mult. Chiar dacă e încă în leagăn, Dmitri nu e mai puțin suveranul vostru legitim. Dacă sunteți surzi la vocea conștiinței voastre, o să dați socoteală în fața Domnului". Atunci Feodor Adașev, tatăl favoritului lui Ivan, îi declară țarului că el n-o să consimtă niciodată să se supună fraților țarinei, Zaharin-Iuriev, care, fără îndoială, o să guverneze multă vreme țara în numele copilului. „Iată, spune el, adevăratul motiv al neliniștii noastre! La câte rele, la câte frământări n-am fost expuși când au guvernat boierii înainte ca tu să ajungi la vârsta rațiunii! Trebuie să evităm pe viitor asemenea nenorociri". Extrema slăbiciune a lui Ivan îl împiedică să răspundă. Din adâncul unei toropeli care îi dă grețuri, el îi privește pe acești boieri animați de ambiție care își dispută moștenirea sa ca hoții după ce au dat o lovitură. Zarva este atât de mare încât îi roagă, gemând să închidă ușa.

Se conturează două partide, diametral opuse. Una, animată de secretarul Mihailov, este favorabilă copilului în scutece, cu o regență încredințată familiei țarinei. Cealaltă nu vrea să așeze coroana nici pe capul copilului, nici pe acela al lui Iuri, fratele lui Ivan, căci, năpăstuit de natură, el n-are judecată, ci pe acela al lui Vladimir Andreievici, prinț de Starița, văr german al țarului, om inteligent, abil în război, ca și în politică.

A doua zi, înfrângându-și marea sa slăbiciune, Ivan îi imploră din nou pe opozanții săi să se supună voinței lui. „Pentru ultima dată, murmură el, vă cer jurământul. Sărutați crucea. Nu permiteți trădătorilor să se apropie de țarevici. Salvați-l de furia lor..." În pofida acestei porunci solemne, certurile continuă în jurul patului muribundului. Rari sunt cei care depun jurământ și sărută crucea. Silvestru și Alexei Adașev, cu tot atașamentul lor față de persoana monarhului, păstrează o neutralitate prudentă. Preocupați de viitorul lor la curte, ei mizează pe Vladimir Andreievici, presupunând că o dată instalat pe tron el o să-i recompenseze că i-au susținut cauza. Ivan ghicește schimbarea atitudinii sfetni-

cilor săi apropiați și suferă. Acum, pentru el este limpede că după moartea lui hotărârile n-o să-i fie respectate. Cele două clanuri se vor sfâșia între ele, ca pe vremuri, în copilăria lui. Rusia va fi din nou sortită să cadă pradă rivalității sângeroase a boierilor. Într-un suprem elan de speranță, el își exprimă voința de a face, împreună cu soața și cu fiul său, un lung și greu pelerinaj la mânăstirea Sfântul Kirill, în apropiere de Kirillov, în nordul țării, dacă Dumnezeu îi salvează viața. Cu ochii închiși, el păstrează un asemenea imobilism în rugăciune, încât cei din jurul său îl cred intrat în comă. În realitate, după ce a atins paroxismul, febra cedează. Ivan resimte aproape imediat o ușurare și înțelege că este salvat. Medicii vorbesc de o „criză favorabilă", care a grăbit însănătoșirea. Cât despre boieri, ei urmăresc cu îngrijorare progresele rapide ale convalescenței. Cei mai compromiși se întreabă ce răzbunare le va rezerva țarul, reînviat ca prin minune, ca să-i pedepsească pentru trădarea lor. Vor fi decapitați, sau închiși, sau deposedați, sau pur și simplu exilați?

În ultimii ani, Ivan, care îi ura de când era foarte tânăr, dăduse uitării în oarecare măsură animozitatea. Și iată-l că se regăsește în fața acelorași dușmani de odinioară: boierii, mereu ei, mai aroganți și mai vicleni ca oricând. Totuși, când l-a implorat pe Dumnezeu pe patul său de agonie, el a promis că dacă se vindecă o să-i ierte, ca bun creștin, pe cei ce i-au speculat moartea. O dată restabilit, el se mulțumește să se amuze de spectacolul spaimei și josniciei lor. Când principalul pretendent la tron, Vladimir Andreievici, se înclină în fața lui, cu privirea umilă, cu o mutră de înmormântare, ca să-l felicite că și-a redobândit sănătatea, el îl mângâie pe cap și îi adresează câteva cuvinte binevoitoare. Încurajați de atâta clemență, ceilalți boieri îl asigură și ei pe monarh de bucuria pe care o resimt văzându-l cu o mină atât de bună. El îi ascultă, le mulțumește și nu citește decât minciuna pe toate buzele și în toate privirile. Chiar cinstitul Silvestru, devotatul Alexei Adașev au un fals aer de fericire

când se apropie de el. Ivan și-a pierdut încrederea în ei. Trădarea lor îl lasă singur, dezamăgit, dezgustat, rece. De altfel, Anastasia, care odinioară încuraja prietenia bărbatului ei pentru acești doi oameni remarcabili, îl sfătuiește acum să nu le mai acorde încrederea. N-au pactizat ei oare, mai mult sau mai puțin fățiș, cu cei ce voiau s-o sacrifice, împreună cu fiul ei, ambițiilor lui Vladimir Andreievici? Țarul continuă totuși să solicite părerea lui Alexei Adașev și a lui Silvestru. Dar tonul convorbirilor lor nu mai este același. O anumită răceală domnește la întâlnirile lor. Ivan nu se lasă, el se supraveghează și îi supraveghează și pe ceilalți. Uneori, o străfulgerare de cruzime trece prin ochii lui. Evident, el i-a jurat lui Dumnezeu să-i cruțe pe vinovați. Dar, după un timp rezonabil, jurămintele pot fi încălcate fără ca cerul să se supere. În orice caz, există o promisiune pe care Ivan ține să și-o onoreze de îndată ce va avea puterea să meargă: de a se duce în pelerinaj în nord cu familia. Sfetnicii din *Rada* îi argumentează că nu e încă suficient restabilit, că oboseala drumului poate fi periculoasă pentru fiul său de o vârstă atât de fragedă și că ar fi mai bine să rămână în capitală ca să reglementeze situația îngrijorătoare a Kazanului, unde revoltele se înmulțesc. În special Silvestru și Alexei Adașev insistă să renunțe la călătorie. Fără îndoială se tem ca numeroșii prelați exilați în mânăstiri să nu se plângă suveranului de colaboratorii săi cei mai apropiați. Tot ce pot ei să obțină de la Ivan este ca înainte de a pleca la Kirillov să se ducă la mânăstirea Sfintei Treimi să ceară pe această temă părerea sfântului sihastru Maxim Grecul. Acest călugăr foarte învățat, născut în Albania, crescut într-o mânăstire de pe muntele Athos, a fost chemat în Rusia de marele cneaz Vasili al III-lea, tatăl lui Ivan, apoi surghiunit pentru că a osândit a doua căsătorie a suveranului său cu Elena Glinski. Închis timp de douăzeci și unu de ani, bătrânul a fost eliberat chiar de Ivan și mutat la mânăstirea Sfintei Treimi. Acolo e a devenit simbolul ascetismului, al înțelepciunii și al sfinteniei.

Pătrunzând în chilia lui Maxim Grecul, Ivan nu știe că trimișii lui Silvestru și ai lui Alexei Adașev l-au implorat pe sfântul om să-l facă să renunțe la planul său. După câteva cuvinte de bun-venit, bătrânul îi spune vizitatorului său: „Îți convine să întreprinzi o călătorie grea cu tânăra ta soție și cu fiul tău ca să rătăcești departe, din mânăstire în mânăstire? Dorințele pe care rațiunea le condamnă pot fi plăcute Domnului? E zadarnic să cauți în pustie pe Cel care este pretutindeni!" Și îi declară țarului că cel mai bun mijloc de a-i mulțumi Atotputernicului ar fi să întreprindă o nouă campanie împotriva tătarilor. Ivan rămâne neclintit. El vrea să meargă la Kirillov, nu numai pentru că a făgăduit acest lucru lui Dumnezeu, dar și pentru că mama sa a făcut același pelerinaj pe când era grea cu el. În învălmășeala de gânduri, el are nevoie de această reîntoarcere la sursele vieții. Atunci, pentru a-l înspăimânta, Alexei Adașev îi dezvăluie o proorocire potrivit căreia, dacă persistă în intențiile lui absurde, n-o să-l aducă viu de acolo pe țareviciul Dmitri. Această amenințare îl irită pe monarh. El o crede inspirată de grijile personale ale lui Alexei Adașev și Silvestru. Au ei oare de gând să-l mai tuteleze mult timp? Dumnezeu nu poate dezaproba dorința țarului de a aduce un omagiu moaștelor martirilor credinței.

După sărbătorile de Paște, el așteaptă dezghețul și pleacă cu fratele său Iuri, cu soția și cu fiul său, sub paza unei numeroase escorte. Călătoria se face mai mult cu vaporul. Într-o mânăstire îndepărtată, țarul întâlnește un bătrân călugăr răzbunător, pe nume Vasian, fost episcop de Kolomna. Surghiunit de boieri pe când Ivan era minor, el a păstrat o ură furibundă față de nobilime. Cu respect, suveranul îl întreabă care este cea mai bună modalitate de a guverna țara. Ochii lui Vasian selipesc de o violenie răutăcioasă și, aplecându-se către țar, îi șoptește la ureche: „Dacă vrei să devii un autocrat, nu păstra nici un sfetnic care e mai deștept ca tine, căci tu ești mai bun ca ei toți. Numai atunci vei fi stăpânul și vei ține totul în mâinile tale. În

schimb, dacă vei fi înconjurat de oameni mai înțelepți ca tine, va trebui negreșit să-i asculți". Aceste cuvinte corespund atât de bine gândurilor intime ale lui Ivan încât el îi strânge mâna călugărului, o sărută cu evlavie și murmură: „Tatăl meu nu m-ar fi sfătuit mai bine". El nu va uita niciodată acest îndemn la putere și la singurătate.

A doua zi, își continuă drumul spre nord, prin Dubna, Volga, Șeksna. Mulțimi prostrate îi ies în întâmpinare. El vizitează toate mânăstirile pe care le întâlnește în drum. Când ajunge la Kirillov, copilul, care a răcit în cursul acestui drum extenuant, moare subit. Anastasia însăși e bolnavă. Ivan, împietrit de durere, ordonă întoarcerea imediată.

Astfel, teribila proorocire s-a adeverit. Cerul, căruia țarul voia să-i mulțumească pentru că i-a salvat viața, a luat-o, în schimb, pe cea a fiului său. E oare drept? Este acceptabil? Nu, nu, e o manevră vicleană aici. Neputând admite că Dumnezeu l-a lovit atunci când el îi cerea binecuvântarea, Ivan se gândește la un act de vrăjitorie. I s-au făcut vrăji micuțului țarevici. Iar răspunzătorii nu pot fi decât cei care îl sfătuiau să nu mai facă drumul: Alexei Adașev și Silvestru. Din lipsă de dovezi, el ezită să-i pedepsească cum o merită. Dar furia sa se hrănește din disperare.

Întors la Moscova cu sicriul fiului său, Ivan își revine. Dmitri este înmormântat în iunie 1553, în Catedrala Sfântului Arhanghel Mihail, la picioarele bunicului său, marele cneaz Vasili al III-lea. Nouă luni mai târziu, la 28 martie 1554, Anastasia naște un alt fiu, Ivan. Doliul s-a sfârșit. Speranța reînvie la curte și în popor. Ivan își spune că după o supărare inexplicabilă, Dumnezeu a considerat că e bine să se împace cu el. În aceste condiții, el nu poate face altceva decât să pară și el generos și răbdător cu cei din jurul său. Ascunzându-și resentimentul, el ascultă din nou cu bunăvoință sfaturile lui Alexei Adașev și Silvestru, se arată afabil cu vărul său, ucenicul uzurpator Vladimir Andreievici, și nu exercită nici un fel de represalii împotriva boierilor care s-au ridicat contra lui în timp ce era bolnav.

Preocuparea lui permanentă rămâne pacificarea regiunii Kazanului. Pentru a-i domoli pe tătarii rebeli, el pune pe picioare o armată considerabilă și încredințează comandamentul ei lui Mikulinski, Piotr Kurbski, Piotr Morozov și Șeremetiev, toți oameni energici și abili. De data aceasta, nu participă el însuși la expediție. Trupele intră în acțiune în timpul iernii 1553–1554, pe un ger cumplit. Acționând prompt, rușii atacă fără milă triburile nesupuse, distrug câteva redute mahomedane, ucid mii de oameni, capturează un mare număr de femei și de copii și obțin ca toți locuitorii regiunii să recunoască suveranitatea țarului și să accepte să plătească impozitul. Din 1555, ținutul de curând creștinat este ridicat la rangul de episcopat. Conversiunile se înmulțesc. Ivan trimite medalii de aur tuturor comandanților săi. El este conștient de a fi inversat, pentru prima oară în ultimele secole, raportul de forțe dintre Orient și Moscova. Odinioară, tătarii erau cei care umileau Rusia prin invaziile lor și prin devastările repetate. Astăzi, Rusia este cea care apasă cu toată greutatea ei la frontierele lumii musulmane și amenință direct Crimeea.

Dar, în timp ce țarul privește cu satisfacție spre cuceririle sale din est și din sud, un eveniment de necrezut îi amintește existența unei Europe occidentale situate dincolo de limitele orizontului său politic. Un mesager venit de la mânăstirea Sfântul Nicolae, de la Marea Albă, îl anunță că o navă străină, de mari dimensiuni, a aruncat ancora, la 24 august 1553, în gurile Dvinei[1], că oameni vorbind o limbă necunoscută au coborât pe uscat, părând animați de intenții bune, dar că nu se știe ce trebuie făcut cu ei. Potrivit informațiilor, e vorba de un vas englezesc, *Edward Bonaventura,* comandat de căpitanul Richard Chancelor. Acest vas este singurul supraviețuitor din expediția lui sir Hugh Willoughby, care fusese menită să descopere o trecere spre India prin nord-est. Celelalte două nave au fost distruse de furtună, iar echipajele lor au pierit înghețate. Richard

[1] Acolo se va ridica, treizeci de ani mai târziu, orașul Arhanghelsk.

Chancelor afirmă că este purtătorul unui mesaj al regelui său Eduard al VI-lea către țar. Ivan ordonă să li se trimită călătorilor, pe cheltuiala sa, sănii și cai. Misiunea ajunge la Moscova în decembrie 1553, după ce a străbătut timp de câteva săptămâni un traseu extenuant, traversând deșerturi de zăpadă. Dorind să-l epateze pe acest străin prin măreția curții sale, Ivan îl primește pe Richard Chancelor în audiență solemnă. Îmbrăcat într-o mantie lungă împodobită cu aur și cu purpură, având pe cap o căciulă conică cu blăniță de zibelină, el șade, rigid, pe un tron aurit, înconjurat de o adunare mută de venerație. Richard Chancelor îi înmânează scrisoarea suveranului său, scrisă în engleză și în latină. Un interpret traduce principalele pasaje: „Eduard al VI-lea către voi toți, țari, prinți, seniori, judecători din toate țările, din toate ținuturile unde luminează soarele, vă urăm, vouă și statelor voastre, pace, tihnă și glorie. Atotputernicul i-a dat omului o inimă sensibilă pentru ca el să facă bine semenilor săi, mai cu seamă călătorilor care, venind din ținuturi îndepărtate, dovedesc prin aventurile lor periculoase cât de mult doresc ei să stabilească legături de dragoste și de frățietate cu ceilalți oameni... Toți oamenii au dreptul la ospitalitate. Dar negustorii trebuie să-l aibă în mod special, căci ei străbat mările și deșerturile ca să îmbogățească țările cele mai îndepărtate și patria lor printr-un schimb avantajos cu produsele lor... Binevoiți, deci, țari, prinți și suverani, să dați curs rugăminților noastre și să acordați acestor călători liberă trecere în statele voastre... Dați-le ajutor și acordați-le asistență... Tratați-i așa cum ați vrea ca noi să-i tratăm pe supușii voștri!"

Sensibil la acest limbaj, Ivan le oferă englezilor un ospăț de o sută de tacâmuri, servit în veselă de aur de o sută cincizeci de valeți care își schimbă de trei ori livreaua în timpul mesei. Masa va dura cinci ore. Meniul cuprinde creier de elan cu mirodenii, cocoși cu ghimbir, pește umplut... Înveseliți de vin, convivii ruși se înțeleg prin gesturi cu navigatorii englezi. Mesenii își zâmbesc, ciocnesc paharele, cu gura mânjită de grăsime, cu ochii umezi. Richard

Chancelor vizitează plin de curiozitate palatul. Decorul îi pare în același timp somptuos și rustic. Un mobilier sumar, banchete, sipete bătute în cuie, mese de lemn, vase de faianță ureând până în tavan și, pe margini, o bogăție de covoare, brocarturi, catifele, blănuri... Nici un tablou, nici o oglindă, dar pretutindeni icoane. Sunt momente când te-ai crede într-un caravanserai, iar în altele într-o biserică. Aerul miroase a tămâie, a ceară de albine, a ulei cald de candelă. La rândul său, Ivan îi observă cu uimire pe acești englezi care îi par căzuți din lună, atât de străine îi sunt hainele lor înzorzonate și manierele lor.

În februarie 1554, el îi dă lui Richard Chancelor un răspuns în rusă și germană pentru „fratele și vărul său Eduard". Îl asigură că negustorii englezi vor fi, în Rusia, „protejați, liberi și tratați ca niște prieteni". Această scrisoare nu o va citi Eduard al VI-lea, ci Maria Tudor, noua regină a Angliei și a Irlandei.

După plecarea lui Richard Chancelor, Ivan rămâne obsedat de mirajul englezesc. Acest ținut ireal, de unde vin negustori și marinari, i se pare a fi într-adevăr capătul lumii. Luând contact cu reprezentanții lui, el a avut impresia că suprimă spațiul. Totuși, el n-are dreptul să viseze. Realitatea rusească este acolo, cu exigențele ei pe care Silvestru și Alexei Adașev i le reamintesc în fiecare zi. Pentru a încheia operațiunea împotriva Kazanului, trebuie să înainteze spre sud și să supună regiunea Astrahanului, al cărei prinț este animat de o ură blestemată împotriva Rusiei. Întrucât hanul tătarilor din Crimeea nu și-a reorganizat încă trupele după înfrângerea pe care a suferit-o în 1552 în fața rușilor, momentul pare bine ales. Prințul Iuri Șemiakin preia comanda unui detașament de cazaci, de streliți, de udmurți și de tineri nobili. Soldații se îmbarcă pe Volga și coboară fluviul cântând. Malurile sunt pustii. Nici urmă de dușman. Săgețile rămân în tolbele lor și cei curajoși regretă că nu acționează. În fine, iată Astrahanul. Dar garnizoana tătară a fugit. Este urmărită și exterminată. În orașul abandonat sunt

găsite cele cinci soții ale prințului. Sunt expediate la Moscova. Tătarul Derbiș este numit guvernator al orașului. Locuitorii fac jurământ țarului și promit să-i trimită un greu tribut anual în argint, la care se va adăuga livrarea a trei mii de sturioni. Prin această cucerire ușoară, Rusia câștigă un debușeu la Marea Caspică. De acum înainte, ea controlează tot cursul Volgăi, de la izvoare până la deltă. Supunerea triburilor nomade asigură consolidarea frontierelor ei răsăritene. Persia și Asia centrală se deschid comerțului ei și se tem de armata ei.

Țarul primește vestea acestui succes la 25 august 1554, ziua în care împlinește douăzeci și patru de ani. La gândul că Astrahanul, capitala unui hanat tătar întemeiat cu două secole mai înainte de Tamerlan, a căzut în mâinile sale, el exultă. Se face o slujbă religioasă pe loc. Sunt botezați captivii cei mai distinși. Iar Ivan adoptă o nouă formulă în redactarea edictelor și scrisorilor sale: „În acest al douăzeci și unulea an de domnie a noastră asupra Rusiei, al treilea după Kazan, primul după Astrahan". Acum, gloria sa îi apare atât de sigură încât nu se mai teme de nimeni din anturajul său. După ce și-a arătat neîncrederea în vărul său, prințul Vladimir Andreievici, el îi oferă prietenia sa și îl numește, printr-un nou testament, regent, guvernator al țării în cazul în care ar muri. Vladimir Andreievici, mișcat până la lacrimi de atâta bunăvoință, îi jură să fie credincios țareviciului și țarinei. Prin această hotărâre, el întoarce spatele foștilor săi partizani, boierii, și chiar mamei sale, intriganta prințesă Eufrosina. Abandonați de el, unii complotiști de odinioară visează să fugă în Lituania. Prinții Simeon și Nikolai Rostovski sunt opriți la frontieră. Simeon este condamnat la moarte. Totuși, la intervenția lui Silvestru, a mitropolitului Macarie și a lui Alexei Adașev, el își salvează capul și obține să fie pur și simplu exilat. Restul familiei, ai cărei membri sunt considerați iresponsabili „din motive de idioție", sunt lăsați în libertate supravegheată. Dar oprobriul va plana asupra numelui acestor transfugi nenorociți.

Anul următor, 1555, englezul Richard Chancelor revine în Rusia cu două vase navlosite de *Compania negustorilor englezi pentru descoperirea de noi piețe*, numită pe scurt *Compania engleză* sau *Compania rusă*. Agenții companiei au împuternicirea să încheie un acord comercial cu țarul. Ivan îi invită la masa sa, le mulțumește pentru prea amabila scrisoare a „prea scumpei sale surori Maria" (Maria Tudor) și semnează o cartă prin care îi autorizează pe supușii englezi să circule liber prin toate orașele Rusiei, fără să fie molestați și fără să plătească pentru nici un drept. Produsele importate vor fi în principal armele, stofele și zahărul. La 21 iulie 1556, Richard Chancelor pleacă spre Anglia în fruntea a cinci nave îmbelșugat încărcate. Îl însoțește un ambasador al țarului, Iosif Grigorievici Nepeia. Dar o furtună violentă se abate asupra flotei și împrăștie vapoarele, care se sparg de recifi. Richard Chancelor piere înecat în dreptul coastelor Scoției. Numai *Edward Bonaventura* ajunge la Londra, având la bord pe Nepeia, mai mult mort decât viu. Primirea călduroasă făcută de regină și de soțul acesteia, Filip al II-lea de Spania, îl consolează pe ambasador de pierderea bagajelor sale. El vizitează Londra cu încântare, ia loc alături de regină pe o estradă în timpul sărbătorii ordinului Jartierei, primește de la companie un lanț de aur în valoare de o sută de lire sterline și acceptă drept cadou pentru stăpânul său țesături lucioase, arme de preț, un leu și o leoaică. Dar mai ales, satisfăcând dorința țarului, el angajează, cu scopul de a-i duce la Moscova, artizani, mineri și medici. Într-adevăr, în pofida unei mândrii naționale excesive, Ivan recunoaște că rușii, popor primitiv și încet, au nevoie să primească printre ei câțiva străini pentru a le fura fărâme din cunoștințele lor.

Toți aceștia se îmbarcă pe un vas al companiei comandat de Anthony Jenkinson. De data aceasta, călătoria se desfășoară fără incidente. Nedeia îi raportează țarului despre dovezile de stimă excepțională al căror obiect a fost, îi confirmă că avantajele comerciale acordate englezilor sunt

reciproce, îl asigură că acești oameni, deși nu vorbesc rusește, sunt prietenii cei mai de preț ai Rusiei și îi înmânează scrisoarea Mariei Tudor și a lui Filip al II-lea, în care el este desemnat cu titlul de „august împărat". Flatat în orgoliul său, Ivan întrevede deja o posibilă alianță între propria sa țară, vastă, puternică și barbară, și această insulă îndepărtată, patrie a navigatorilor, a învățaților și a negustorilor aventurieri.

CAPITOLUL VII

LIVONIA

Dacă suveranii Angliei îl onorează pe Ivan cu titlul de „august împărat", nu același lucru îl face Sigismund-August, mare duce al Lituaniei și rege electiv al Poloniei. Pentru a-și justifica refuzul, el proclamă cu trufie că „nu-i plac noutățile" și că după cunoștința sa numai stăpânitorul Sfântului Imperiu Romano-German și sultanul au dreptul la acest prestigios apelativ. Pe de altă parte, el consideră că Polonia, țară catolică, umanistă, prosperă și civilizată, nu are de ce să se ploconească în fața Rusiei ortodoxe și primitive. Desconsiderând pretențiile lui Ivan, el își acreditează ambasadorii pe lângă „Majestatea Sa marele cneaz al Moscovei" și nu pe lângă „Maiestatea Sa țarul Rusiei". Vexat, Ivan își adresează misivele „marelui duce al Lituaniei", omițând cu bună știință să-l numească pe Sigismund-August „rege al Poloniei".

Acest schimb de impoliteturi deteriorează raporturile dintre cele două curți. În 1553, când noii ambasadori ai lui Sigismund-August sosesc la Moscova, țarul le respinge scrisorile de acreditare, nu-i invită la masa sa și declară că nu vede necesitatea să semneze, așa cum i se propune, un tratat de pace perpetuă cu o țară care nu recunoaște grandoarea Rusiei și a monarhului ei. În sprijinul exigențelor sale, el invocă scrisoarea suveranilor Angliei care îi recunosc titlul de împărat și cucerirea fulgerătoare de către el a Astrahanului. Sigismund-August îi răspunde felicitându-l

pentru victoria sa asupra necredincioșilor, dar se încăpățânează să-l numească mare cneaz al Moscovei. În același timp, el îi trimite încă un ambasador, un nobil, Tișkovici, ca să-l incite să încheie o pace justă și permanentă între cele două state. Ivan nici măcar nu-l primește pe nobil. Într-adevăr, înclinația principală a lui Ivan nu este de ordin protocolar. El împărtășește cu întreg poporul rus o antipatie ancestrală pentru polonezi. Ca și străbunii săi, el visează să scape Kievul de dominația poloneză. Dar ezită să se aventureze într-un nou război, atâta timp cât tătarii se agită încă la răsăritul și sudul țării.

Numai după ce a aflat că trupele lui Devlet-Ghirei, hanul tătarilor din Crimeea, au fost respinse, Ivan revine la vechiul său plan de a cuceri porturile care nu îngheață de la Baltica.[1] El resimte această necesitate de o manieră aproape fizică, asemenea unei jene respiratorii. Parcă propriul său piept ar fi apăsat de imposibilitatea de a împinge frontierele Rusiei până la mare. În ochii lui, Polonia, Lituania, Suedia, Livonia[2] sunt tot atâtea obstacole în calea unei juste expansiuni a rușilor spre apele navigabile. Livonia, cu bogatele ei orașe Riga, Reval, Dorpat, constituie o pradă îmbietoare. Populația, alcătuită din finlandezi, letoni și germani, este guvernată de un ordin de cavalerie, Ordinul Gladiferilor, având în fruntea sa un mare maestru. Dar acești cavaleri, convertiți la Reformă, trăiesc în lux, trândăvie și depravare. Odinioară redutabili, ei nu mai sunt decât o trupă de nobili efeminați și mâncăcioși. Or, țara lor este cheia Balticii. Aceste argumente, prezentate de Ivan în fața *Radei*, sunt vehement combătute de Silvestru și de Alexei Adașev, ambii partizani ai continuării operațiunilor împotriva tătarilor din Crimeea. Însuflețit de convingerea sa, Silvestru îl amenință chiar pe țar cu mânia divină dacă renunță la lupta împotriva necredincioșilor pentru a ataca Livonia. Furios pe sfetnicii

---

[1] Acest proiect avea să devină ideea fixă a lui Petru cel Mare și el va călăuzi întreaga lui politică externă.

[2] Livonia era un teritoriu alcătuit din actuala Prusie orientală, o parte a Letoniei și Estonia.

săi, Ivan îi dă afară cu brutalitate. Nimic nu-l va face să renunțe la ideea sa. În 1554, el cere episcopului Dorpatului să-i verse cincizeci de mii de scuzi, reprezentând o pretinsă redevență a orașului către țar, neplătită din 1503. După trei ani, delegați ai Ordinului Gladiferilor se prezintă la Moscova să ceară o amânare, căci n-a fost cu putință să se strângă la timp suma cerută. Țarul le declară fără ocolișuri: „Dacă refuzați să vă țineți promisiunile, o să găsim noi mijlocul să ne luăm singuri ceea ce ne aparține." Și le spune să piară din ochii lui. Ei revin puțin mai târziu, cu vorbe bune, dar tot fără bani. Atunci Ivan îi invită la masă și nu le pune în față decât farfuriile goale. Ei se scoală de la masă cu stomacul gol și se întorc cu capetele plecate la Dorpat.

La 22 ianuarie 1558, o armată rusă de patruzeci de mii de oameni pătrunde în Livonia. Comandată de Șig-Alei, fost han al Kazanului trecut în serviciul Rusiei, și alcătuită în principal din tătari, oameni din Novgorod și din Pskov, această trupă devastează o țară fără apărare, arde, masacrează, pradă, profanează morminte, abuzează de femei și, legându-le apoi de copaci, le străpunge cu săgeți. La 12 mai, Narva este luată cu asalt. Celor mai mulți locuitori li se taie beregata, casă cu casă, în mijlocul unor vârtejuri de flăcări și fum. Supraviețuitorii jură credință țarului. Un preot ortodox este adus în grabă la fața locului ca să curețe orașul prin procesiuni, să-l stropească cu apă sfințită și să facă rugăciuni. Se șoptește că incendierea orașului a fost provocată de germani beți care, intrând la un negustor rus, i-au aruncat în foc icoana Sfintei Fecioare. Chipul sfânt n-a ars, ci a dat naștere unui jar imens. Atacanții au profitat de asta ca să-i ia prin surprindere pe apărători și să-i taie în bucăți. De îndată ce icoana a fost găsită – intactă – incendiul s-a stins de la sine. Imediat s-a dat ordin să se construiască o biserică în care chipul făcător de minuni să fie expus adorației credincioșilor. În fine, Narva, „purificată de religiile latină și luterană", dobândește privilegiul să facă comerț liber cu Rusia. Două luni mai târziu, la 18 iulie,

Dorpatul este cel care capitulează în fața regimentelor prinților Piotr Șuiski, Piotr Serebrianâi și Andrei Kurbski. Piotr Șuiski intră în oraș ca un învingător și ordonă soldaților săi să cruțe populația. O atare blândețe cucerește inimile livonienilor. „Chiar femeile, scrie cronicarul, care și-au revenit din spaima lor, nu se mai tem să se arate." Acest tratament de favoare acordat Dorpatului incită vreo douăzeci de orășele să se supună de bunăvoie rușilor. Bătrânul Fürstenberg, marele maestru al Gladiferilor, își dă demisia. Tânărul Gothard Kettler, succesorul său, se străduiește în zadar să reanime patriotismul concetățenilor săi. Ei nu mai au încredere în forțele Ordinului și nu mai visează decât la cel mai bun mod de a trata cu inamicul. Cu mare greutate reușește Kettler să ridice câteva mii de oameni. În disperare de cauză, el imploră ajutorul vecinilor săi. Dar împăratul Carol Quintul, care ar fi putut să-l ajute, tocmai a abdicat ca să se retragă din lume. Iar Ferdinand I de Habsburg, care îi succede, se teme prea mult de puterea turcilor ca să se mai intereseze de nefericita Livonie. Ceilalți suverani resping și ei ideea unei acțiuni directe. Polonia, Suedia, Danemarca se mulțumesc să captureze navele care folosesc portul Narva. Lui Kettler, care sugerează un armistițiu, Ivan îi răspunde cu o ironie de gheață: „Te aștept la Moscova, și de numărul și de smerenia îngenunchierilor tale va depinde iertarea ta." Marele maestru al Ordinului nu poate accepta o asemenea înjosire. Lupta continuă, aprinsă, ucigătoare, până în împrejurimile Rigăi.

În septembrie 1559, Kettler, om plăcut și cu putere de convingere, obține în sfârșit protecția Poloniei. Sigismund-August se angajează să apere Ordinul Gladiferilor, mijlocind plata, după victorie, a unui tribut de șapte sute de mii de florini. După ce a semnat convenția, el îi cere hotărât lui Ivan să evacueze Livonia, țară care se află de acum înainte sub protecția sa. „Livonia este o provincie tributară din vremuri străvechi Rusiei și nu suveranului vostru, le răspunde Ivan trimișilor plenipotențiari care îi înmânează

scrisoarea. O pedepsesc acum pentru necredința ei, pentru intrigile ei vinovate, pentru crimele și devastarea bisericilor noastre." Cu toate acestea, el promite o suspendare de câteva luni a ostilităților.

În realitate, el are nevoie de acest răgaz, căci tătarii din Crimeea, din ordinul lui Devlet-Ghirei, și-au reluat incursiunile. Pentru țar, ei reprezintă o amenințare mai gravă decât polonezii și livonienii. Aceștia din urmă nu se vor hazarda niciodată să asedieze Moscova, pe când Devlet-Ghirei vizează capitala. Din fericire, în cursul verii lui 1559, prințul Vișnevețki câștigă o serie de victorii zdrobitoare asupra hoardei care, din nou, se retrage.

În acest timp, Kettler, crezând că polonezii se pregătesc să pornească împotriva rușilor, asediază Dorpatul și alte fortărețe. Această încălcare necinstită a armistițiului aduce grosul trupelor rusești în Livonia. În zadar Ferdinand I îi amintește lui Ivan că această țară depinde de Imperiu și că nimeni n-are dreptul să o calce în picioare. El face greșeala, în depeșa sa, să nu menționeze titlul de „țar". Ivan îl expediază pe mesager cu un răspuns negativ. Vorbăria europeană îl lasă rece. El își duce politica fără să se sinchisească de tratate, tradiții, prietenii contradictorii. Andrei Kurbski și Daniel Adașev[1] îi vor urmări pe cavalerii din Ordinul Gladiferilor din castel în castel, zdrobindu-i la Erm, cucerind fortăreața Fellin și capturându-l pe bătrânul Fürstenberg. Impresionat de această curățire, Sigismund-August nu face nimic pentru a încerca să salveze o națiune pe care a jurat s-o protejeze. O dată în plus, Ivan constată că merită să fii violent. Dumnezeu este de partea curajoasei Rusii. Tot ce întreprinde ea este binecuvântat.

Ca și cum victoriile militare n-ar fi destul pentru fericirea lui, Ivan poate să se fălească acum cu un al doilea fiu viu, Feodor, născut la 31 mai 1557. Serbările botezului sunt de

---

[1] Daniel Adașev, fratele lui Alexei Adașev, sfetnicul lui Ivan.

[2] Copiii Anastasiei: Anna (1548–1550); Maria (1551 – decedată la o dată necunoscută); Dmitri (1552–1553); Ivan (1554–1582); Eudoxia; Feodor (1557–1598).

un fast demn de acest eveniment. Dar această a șasea naștere a slăbit-o considerabil pe țarină.[2] Tot atât de blândă, iubitoare și ștearsă, ea nu găsește reconfortarea decât în rugăciune. În noiembrie 1559, ea se duce cu Ivan la mânăstirea Mojaisk. Acolo, prost adăpostită într-o chilie rece, ea este cuprinsă brusc de o indispoziție. Imediat, Silvestru, care a însoțit-o în acest pelerinaj, vorbește despre un semn de nemulțumire al Celui de Sus. N-au medic, nici medicamente la-ndemână. Ivan își pierde capul și ordonă să se organizeze întoarcerea în grabă. Oare n-a fost otrăvită nefericita? Este dusă cu săniile la Moscova. Ea se restabilește, dar în iulie 1560 boala revine. Starea ei se agravează rapid. Pe când se află în pat, un incendiu izbucnește într-un cartier din apropierea Kremlinului. Flăcările, împinse de un vânt furios, se întind pe zidurile palatului. Din odaia ei, Anastasia aude vuietul focului, trosnetul grinzilor cuprinse de flăcări. Se crede revenită în anul căsătoriei ei. O criză de nervi o ridică din pat. Nici medicii, nici preoții n-o pot calma. Ivan dă ordin să fie transportată pe o targă până la reședința din satul Kolomenskoe, la zece verste de Moscova. Apoi, el se întoarce în oraș și organizează lupta împotriva incendiului. Scântei îi zboară prin față. Văzând jarul care trosnește, el își urlă ordinele. Boierii săi, care îl înconjoară, mânuie securile, se cațără pe acoperișuri, și trec de la unul la altul gălețile cu apă. Când sinistrul este sub control, Ivan se întoarce la Anastasia și o găsește zguduită de febră. În delirul ei, își imaginează că flăcările o cuprind din toate părțile, pe ea și pe copiii ei. Nici o poțiune, nici un praf nu poate s-o ușureze. Murmurul preoților o înconjoară. Îngenuncheat, Ivan aruncă greutatea imperiului său în balanța destinului. Dumnezeu să-l asculte! În acest moment, el, țarul Rusiei, este dispus la orice sacrificiu. E aproape gata să renunțe la Livonia ca să obțină vindecarea soției lui! Aceasta moare la 7 august 1560, la orele cinci dimineața.

Disperarea lui Ivan se învecinează cu nebunia. Poporul Moscovei plânge o țarină caritabilă. La trecerea cortegiului

funebru, plânsetele acoperă cântările preoților. Săracii refuză pomenile care le sunt împărțite după obicei, nevoind nici un fel de consolare în această zi de doliu național. Suveranul merge, cu capul gol, în urma sicriului. Fratele său Iuri și vărul său Vladimir Andreievici îl sprijină. Se împleticește, geme, se lovește cu pumnii în piept. Mitropolitul Macarie, cu lacrimile în ochi, îl conjură să se supună hotărârilor cerului. Ivan nu-l ascultă. Închis în el, încearcă să înțeleagă motivele acestei pedepse nemeritate. Anastasia, „junincuța" țarului, este înmormântată la mânăstirea de călugărițe a Înălțării, în incinta Kremlinului.

CAPITOLUL VIII

DUREREA ŞI VIOLENȚA

Vreme de treisprezece ani, datorită sfaturilor soției sale, ale lui Silvestru și ale lui Alexei Adașev, Ivan a guvernat țara cu o relativă înțelepciune. Chiar observatorii străini i-au recunoscut o înaltă valoare ca suveran. „Ivan, scrie unul dintre ei, și-a eclipsat străbunii prin puterea și virtutea sa... El este de o amabilitate, de o atenție admirabile față de nobilii și de supușii săi... Cred că nici un prinț al creștinătății nu este mai temut și mai iubit de poporul său decât el... Dacă el îi spune unuia dintre boieri *du-te*, boierul *aleargă*... Prea puțin sensibil la distracția vânătorii, la farmecele muzicii, doar două gânduri îl absorb: să-l slujească pe Dumnezeu și să-și zdrobească dușmanii."[1]

Aceste înclinații fericite au fost cu siguranță alterate în timpul bolii țarului, când el a constatat că cei mai apropiați confidenți ai săi, Alexei Adașev și Silvestru, în loc să-l susțină în cearta pe tema succesiunii, s-au raliat grupului opozanților. Dar, o dată restabilit, el nu i-a urmărit cu furia lui. În realitate, l-ar fi costat prea mult să joace rolul unui monarh puternic și drept tocmai când în adâncul sufletului lui clocotea ranchiuna. La moartea Anastasiei, un zăvor a sărit în inima lui, eliberând toate instinctele josnice ale copilăriei sale. Dintr-o dată a descoperit că este singur. Îngerul lui păzitor a zburat. Legătura cu Dumnezeu a fost întreruptă. Sau, mai exact, lovindu-l fără motiv, Dumnezeu

[1] Hakluit's. Citat de Karamzin: *Istoria Imperiului rus*.

l-a scutit să asculte de sfintele lui precepte. Ivan crede în Dumnezeu mai mult ca oricând. Dar el nu mai caută o logică în relația lor. Între ei nu mai funcționează sistemul comod după faptă și răsplată. Fericirea nu mai este răsplata virtuții. Cel de Sus este fantezist. Într-o zi, lasă totul să treacă de la el, a doua zi te lovește pentru un păcat ușor. Imprevizibil și dezordonat, el are, în realitate, același caracter cu Ivan. Dumnezeu este tot un Ivan, un super-Ivan. Sunt făcuți ca să se înțeleagă, dincolo de legile morale care-i guvernează pe muritorii de rând. Întrucât țarul și-a pierdut soția, totul îi este permis. Dumnezeu l-a ofensat, el are dreptul să-l ofenseze pe Dumnezeu. De altfel, în taină el este convins că Dumnezeu nu poate fi sever cu el. Fără îndoială că până și desfrâul lui îi este plăcut Celui de Sus, care apreciază firile violente și îi detestă pe cei molâi, timorați, calculați.

După ce și-a înmormântat soția, Ivan, nebun de furie, se dedă beției și se consolează cu o ibovnică. Asta nu-l împiedică să deplângă, în public, moartea Anastasiei. La curte, toată lumea afectează disperarea. Dar majoritatea boierilor n-o regretă pe țarină. Ei îi reproșază că l-a incitat pe țar să se îndepărteze de nobilime ca să se apropie de popor. Între altele, rudele dispărutei, clanul Zaharin, trec drept niște parveniți periculoși în ochii prinților de neam ales. Alexei Adașev și Silvestru sunt și ei paraziți politici care trebuie eliminați. În ce-i privește pe aceștia doi, sarcina va fi ușoară din moment ce Ivan îi detestă pentru atitudinea lor oscilantă din timpul bolii sale. Unii cutcază să șoptească la urechea țarului că acești doi sfetnici au otrăvit-o poate pe Anastasia care, în ultima vreme, îi trata cu răceală. Alții, mai puțin îndrăzneți, dar tot atât de răuvoitori, se mulțumesc să afirme că Alexei Adașev și Silvestru au recurs negreșit la vrăjitorie ca să se facă indispensabili atâta timp Majestății Sale. Simțind că se apropie furtuna, Alexei Adașev pleacă voievod în armata din Livonia, iar Silvestru se retrage în singurătatea unei mânăstiri. Dar această îndepărtare nu-l salvează. Ivan ordonă ca Silvestru să fie scos din dulcele său refugiu și exilat pentru totdeauna într-o mânăstire mai severă, pe insula Solovețki, de la Marea Albă. El va muri

acolo retras și în rugăciune. Ivan își expune sentimentele față de acest om cucernic și devotat într-o epistolă adresată lui Kurbski: „Pentru salvarea sufletului meu, mi l-am apropiat pe preotul Silvestru, în speranța că prin caracterul și meritele sale el ar putea să mă călăuzească spre bine. Dar acest om viclean și ipocrit, a cărui vorbă dulce a reușit să mă cucerească, nu s-a gândit decât la mărimile lumii acesteia. El i s-a asociat lui Adașev ca să guverneze statul în numele unui suveran pe care ei îl disprețuiau. Ei au trezit la boieri spiritul nesupunerii... Am fost sclavul de pe tron... Voi putea oare vreodată să descriu tot ce am suferit în acele zile de rușine și de umilință?... Ei inventau puerile subiecte de groază ca să semene teroarea în sufletul meu... Ei se opuneau dorinței mele să vizitez mânăstirile și să-i pedepsesc pe germanii (din Livonia)... Când eram pe patul de moarte, n-au vrut ei oare, trădători ai conștiinței și ai jurămintelor lor, să aleagă alt țar eliminându-l pe fiul meu de la succesiune?... Ei au detestat-o și au calomniat-o pe țarina Anastasia și s-au arătat întotdeauna prietenii prințului Vladimir Andreievici..."

Astfel, cum îi era obiceiul, Ivan se pretinde trădat și batjocorit de niște ingrați. Abilul și afectuosul Alexei Adașev nu mai este pentru el decât un „câine" râios, pus pe gâlceavă, ipocrit, care trebuie pedepsit. Fără să țină seama de serviciile pe care i le-a făcut acest mare administrator, el ordonă să fie judecat. Dar, pentru mai multă siguranță, acuzatului nu i se va permite să se apere. „Veninos ca un șarpe", el ar putea să-i vrăjească pe judecători. Venerabilul mitropolit Macarie se străduiește zadarnic să intervină în favoarea nenorocitului, boierii reuniți în tribunal apreciază că „liniștea țarului și cea a patriei cer o decizie imediată în această chestiune importantă". În urma deliberărilor, Alexei Adașev este închis la Dorpat. Două luni mai târziu, moare în celulă răpus de febră, spun unii, otrăvit, spun alții.

Pentru moment, țarul este satisfăcut. A făcut curățenie la poarta lui. Dar curând el nu mai poate să se mulțumească cu această pedeapsă limitată. Trădătorii au lăsat în urma lor complici, sau cel puțin rude, simpatizanți. Debarasat de Alexei Adașev, Ivan pune să fie arestați și executați fratele

sfetnicului său, valorosul Daniel Adașev, eroul mai multor campanii, și fiul acestuia în vârstă de doisprezece ani. Cei trei frați Satin, a căror soră s-a căsătorit cu Alexei Adașev, ruda lui Șișkin, cu soția și copiii, împărtășesc aceeași soartă. O prietenă poloneză a lui Alexei Adașev, bătrâna Maria, care trăia retrasă în evlavie, este asasinată din ordinul Majestății Sale, împreună cu cei cinci fii ai ei. Prințul Ovcina-Obolenski îndrăznește să-l trateze pe tânărul Feodor Basmanov, favoritul suveranului, de „sodomit"; acesta se plânge și Ivan, tremurând de furie, îl înjunghie cu propria sa mână pe calomniator. Acum, țarul nu mai ține posturile și își bate joc de cei cucernici. Într-o noapte, beat de mied, el dansează în palat cu câțiva companioni mascați. Remarcând în mulțime pe prințul Repnin, singurul care are fruntea descoperită, el vrea să-i pună cu forța o mască pe figură. Indignat, Repnin aruncă pe jos masca, o calcă în picioare și strigă: „Se cuvine ca un monarh să facă pe bufonul? Cât despre mine, boier și membru al Sfatului, aș roși să mă port ca un smintit!" Ivan îl gonește din sală. Dar este o dizgrație prea mică. Câteva zile mai târziu, în piața din fața bisericii unde se duce să se roage, Repnin cade, străpuns de oamenii țarului.

În această atmosferă de teamă, boierii cei mai nevinovați se întreabă dacă n-au nimic să-și reproșeze. Din toate părțile, delatorii vin la palat și se grăbesc să alimenteze suspiciunile lui Ivan. El îi ascultă pe toți. Nici un denunț nu i se pare de neglijat. Cu cât o calomnie este mai enormă, cu atât ea îi ațâță curiozitatea. De abia informat, el ordonă anchete, își trimite la fața locului spionii. Prietenii nu mai îndrăznesc să-și vorbească deschis, oamenii își supraveghează limbajul acasă, tac, cu frica în suflet, la întrunirile publice. Ca să-i facă pe plac monarhului, judecătorii nu mai cer nici o dovadă autentică. Condamnarea sau achitarea nu mai depind de fapte, ci de capriciile lui Ivan. Așa se întâmplă că, fără vreun motiv valabil, fără vreo formă de proces, prințul Iuri Kașin, membru al Sfatului, este executat împreună cu fratele său. Prințul Kurliatiev, prieten al lui Alexei Adașev, constrâns mai întâi să ia haina monahală, este curând după

aceea condamnat la moarte cu întreaga familie. Prințul Vorotânski, învingătorul tătarilor din Kazan, este exilat împreună cu soția, fiul și fiica sa. Ilustrul Ivan Șeremetiev, teroarea tătarilor din Crimeea, este aruncat într-o carceră, legat în lanțuri și supus torturilor în prezența lui Ivan, care îl întreabă cu răceală: „Unde îți sunt comorile? Treceai drept bogat!" Cât despre fratele celui torturat, Nikita Șeremetiev, și el mare voievod, de mai multe ori rănit în război, Ivan pune să fie sugrumat.

Închisorile și mânăstirile gem de victime. Cu cât lovește mai tare, cu atât are chef Ivan să lovească mai mult. Departe de a-i stinge setea, sângele vărsat îl îndeamnă la noi excese. Pentru el, a-și ucide aproapele devine o plăcere necesară, iar vederea suferinței un drog de care nu se mai poate lipsi. Copil, el schingiuia căței aruncându-i de la înălțimea meterezelor în curte. La treizeci de ani, el perfecționează acest joc, aplicându-l oamenilor. Ca întotdeauna, își justifică cruzimea prin răul pe care i l-a făcut anturajul lui. „Dacă acest câinę de Alexei Adașev, pe care l-am scos din gunoi, nu m-ar fi despărțit de junincuța mea (Anastasia), Saturn n-ar fi avut atâtea victime!", strigă el. Principiul lui e limpede: la cea mai mică îndoială, trebuie să lovești viguros, fără să-ți pierzi timpul verificând dedesubturile. E mai bine să ucizi zece nevinovați decât să lași în viață un vinovat. Și nu trebuie să te mulțumești să-l sacrifici pe suspectul principal. O bună politică cere să tai cât mai mult carnea din jurul punctului infectat. Să pedepsești familia, pe cei apropiați, pe toți cei expuși influenței nefaste a șefului de clan. Să faci să curgă sângele în valuri ca să însănătoșești corpul statului.

Ca să-i înlocuiască pe boierii care s-au făcut vinovați de a-i fi displăcut, Ivan alege oameni din mica nobilime, cu spiritul îngust și cu șira spinării suplă, care nu-l contrazic niciodată și care îl încurajează în dezmățul său. Unii, cum ar fi Alexei Basmanov și fiul său Feodor, Maliuta-Skuratov, Vasili Griaznoi, devin în același timp tovarășii lui de băutură și sfetnicii lui politici. Și ce, îi spun ei lui Ivan, ai s-o plângi

veșnic pe soția ta? Ai să găsești alta, la fel de frumoasă. Gândește-te că prea multă supărare poate să dăuneze prețioasei tale sănătăți. Dumnezeu și poporul tău vor ca, într-o nenorocire pământească, să cauți consolări pământești." Aceste cuvinte flatează gustul pe care țarul l-a avut întotdeauna pentru femei. De abia a fost înmormântată femeia lui, că el caută să se consoleze cu carne fragedă. Nu că ar fi uitat-o pe blânda Anastasia, dar el nu se poate cufunda în abstinență. A face dragoste și a semăna moartea sunt pentru el cele două expresii supreme ale virilității. De altfel, Dumnezeu este de acord. Pentru orice eventualitate, Ivan a împărțit bisericilor și săracilor câteva mii de ruble în memoria Anastasiei. Bătrânul mitropolit Macarie, care de abia se mai ține pe picioare, proclamă în barba sa lungă că țarul trebuie într-adevăr să-și ofere patul unei noi țarine. Zadarnic ar fi încercat să contrazică intențiile matrimoniale ale Majestății Sale. Pe cine să aleagă? O străină nu i-ar displace lui Ivan. De ce nu una din surorile regelui Poloniei? Evident, teoretic această țară se află în război cu Rusia, întrucât Sigismund-August s-a declarat protectorul Livoniei și i-a somat pe ruși să evacueze teritoriile ocupate. Dar cele două armate nu s-au înfruntat încă. Dacă are puțină judecată, Sigismund-August își va uita ura contra celui pe care refuză să-l numească „țar" și, ca să încheie o pace durabilă, o să-i trimită o tânără fată pe gustul lui, frumoasă și supusă. Imediat, Ivan suspendă doliul la curte și trimite în Polonia ambasadori însărcinați să evalueze *de visu* farmecele fizice și morale ale celei mai bune candidate. Ajunși la Vilna, ei o întâlnesc pe sora mai mare a regelui, pe nume Anna, și pe cea mică, numită Caterina. Alegerea lor se oprește asupra Caterinei pentru rațiuni de „siluetă, împlinire a trupului și sănătate". Deși stupefiat de aroganța planului, Sigismund-August nu-i opune un refuz categoric. Dar el afirmă că nu va putea consimți la căsătorie fără să fi obținut aprobarea împăratului Ferdinand I, protectorul său, că sora sa va trebui, dacă e cazul, să rămână în sânul bisericii catolice romane și că, oricum, ar prefera să o mărite pe cea mare, Anna, înaintea celei mici, Caterina. Între altele, pentru

a-și da consimțământul, el cere unele rectificări ale frontierelor. Mareșalul Simkovic e trimis la Moscova ca să le aducă la cunoștința lui Ivan. Ele sunt exorbitante: dacă vrea să ia în căsătorie una din surorile lui Sigismund-August, țarul trebuie să abandoneze orașele Novgorod, Pskov și Smolensk, precum și teritoriul Severskului.

Jignit, Ivan renunță să devină cumnatul refractarului Sigismund-August, îl trimite înapoi pe Simkovic și suspină în fața portretului Caterinei pe care emisarii lui i l-au adus din Polonia. Pentru că nu poate obține mâna acestei fete seducătoare, va declara război țării ei. Mai întâi, el îi scrie regelui ca să-l anunțe că a dat ordin să se sape o gaură în pământ unde îi va băga capul după ce i-l va fi tăiat.

Anturajul său se străduiește să-i micșoreze decepția spunându-i că, ce-i drept, polonezele sunt soții bune, dar ele nu sunt singurele care știu să farmece un bărbat în pat. Dacă este atras de exotism, de ce să nu aleagă o prințesă cerchez? Există una despre care se spune că ar fi de o mare frumusețe: fiica prințului cerchez Temriuk. Este adusă la Moscova. Ea apare la palat, în costum național, își ridică vălul și Ivan, uluit, decide pe loc să se însoare cu ea. Mitropolitul Macarie o botează și îi dă prenumele de Maria. Nunta este celebrată la 21 august 1561, cu patru zile înainte ca Ivan să împlinească treizeci și unu de ani. A doua zi după încheierea acestei căsătorii, el își regretă alegerea. Analfabetă, răzbunătoare, barbară, această sălbatică nu-și poate uita tribul. Educația ei asiatică n-a pregătit-o să fie mama vitregă a copiilor țarului. Cu siguranță poloneza Caterina ar fi fost o partidă mai bună.

Or, Sigismund-August are mai mult ca oricând intenția să ocupe Livonia muribundă. Locuitorii din Reval sunt cedați regelui Suediei, Eric al XIV-lea, care i-a succedat lui Gustav Vasa. Și, prin actul de la 21 noiembrie 1561, Kettler, mare maestru al Ordinului Gladiferilor, a cedat Livonia regelui Poloniei, devenind vasalul lui Sigismund-August. Acesta se grăbește să încheie o alianță matrimonială cu Suedia. Sora sa, Caterina, refuzată odinioară țarului, este dată în căsătorie moștenitorului tronului Suediei, Ioan, duce de Finlanda.

Acest nou afront îl determină pe Ivan să grăbească începerea ostilităților. Întrucât a exilat sau a trimis la moarte pe câțiva dintre cei mai buni generali ai săi, el îi înlocuiește cu prinți cerchezi și tătari. În fruntea lor îi instalează pe vărul său Vladimir Andreievici și pe Andrei Kurbski, care până acum au fost cruțați. O armată formidabilă de două sute optzeci de mii de oameni, din care jumătate sunt orientali, se năpustește asupra Lituaniei. Țarul se plimbă călare prin mijlocul acestei trupe heteroclite care, în pofida prapurelor sfinte, seamănă cu o hoardă. El poruncește ca înaintea lui să meargă un sicriu gol, destinat, spune el, lui Sigismund-August. Din ordinul acestuia din urmă, ruda sa Radziwill înaintează cu patruzeci de mii de soldați mobilizați la Minsk și douăzeci de tunuri. Disproporția dintre forțele care se înfruntă este atât de mare încât de la primul contact cu rușii lituanienii o rup la fugă. La 15 februarie 1563, marele oraș comercial Polotk, slab apărat, cade în mâinile lui Ivan. Acesta îi scrie mitropolitului Macarie: „Astăzi se îndeplinește profeția sfântului mitropolit Piotr care a spus că Moscova o să-și ridice brațul peste umerii dușmanilor săi." Și îi trimite o cruce împodobită cu diamante. De altfel, prada este imensă. Mari cantități de aur și argint, confiscate de la cei mai bogați cetățeni, iau drumul Moscovei. Cum Polotkul este locuit de numeroși evrei, aceștia sunt botezați cu forța. Cei care se opun sunt înecați în Dvina. „Evreii, spune Ivan, îi îndepărtează pe supușii mei de la creștinism și, pe deasupra, de dedau la atentate cu ierburi otrăvite." Soldații tătari omoară, de asemenea, câțiva călugări catolici. Bisericile catolice sunt curățate sau pur și simplu rase de pe suprafața pământului. Se face o slujbă în catedrala Sfânta Sofia, în inima oașului cucerit. Iar Ivan adaugă la numeroasele sale titluri pe acela de mare prinț al Polotkului. Cu ironie, el propune pace regelui Poloniei, cu condiția ca acesta să-i dea întreaga Livonie și, pe deasupra, pe sora sa Caterina. N-are importanță, precizează el, că ea este soția ducelui de Finlanda și că el însuși s-a recăsătorit: o s-o păstreze ca ostatică, având cel mai profund respect pentru persoana ei.

Sigismund-August nu răspunde, dar, în vreme ce armata rusă continuă să facă ravagii în țară, amenințând chiar Vilna, el îi trimite un mesager lui Devlet-Ghirei, hanul Crimeii, sfătuindu-l să profite de ocazie și să se arunce cu tătarii săi asupra Moscovei, lăsată fără apărare. Hanul se amuză de această propunere făcută de un rege creștin unui mahomedan, dar, reflectând bine, renunță la aventură. Din fericire pentru Sigismund-August, Ivan, obosit de campanie, nu înțelege să-și mărcască avantajul și ia hotărârea să se întoarcă la Moscova lăsând garnizoane în orașele cucerite. Între beligeranți este semnat un acord de încetare a ostilităților pe șase luni. Pe drumul de întoarcere, țarul întâlnește un mesager radios: țarina cercheză tocmai a născut un fiu, Vasili.

La Moscova, preoții îl întâmpină pe Ivan cu cruci și prapore în fața bisericii Sfântul-Boris-și-Sfântul-Gleb, poporul îl aclamă, dar el are impresia că entuziasmul supușilor săi nu este așa de sincer și așa de călduros ca după luarea Kazanului, cu vreo zece ani mai înainte. În toiul sărbătorilor prilejuite de victorie, el îi trimite o scrisoare mamei prințului Vladimir Andreievici, ambițioasa prințesă Eufrosina, ca s-o felicite pentru succesul repurtat în Lituania de fiul ei mult iubit. Apoi, răzgândindu-se, o obligă pe bătrâna femeie să ia vălul de călugăriță, o exilează la Bielozersk și pune să fie înecată în lac. N-a dorit ea odinioară o schimbare de dinastie? Nimeni nu protestează. Se vorbește despre o moarte naturală. Alte morți marchează, pentru Ivan, acest an 1563. La începutul lui mai, își pierde ultimul fiu, pe Vasili, în vârstă de numai câteva săptămâni. Apoi, fratele său mai mic, Iuri, moare în urma unei boli. Acest sărac cu duhul n-a pus niciodată în pericol cariera lui Ivan. El a fost un prieten credincios al Anastasiei. Soția lui, Iuliana, este o persoană ștearsă și evlavioasă, ale cărei merite le amintesc pe cele ale defunctei țarine. Ivan, foarte afectat, organizează funeralii grandioase pentru fratele său și o instalează superb pe cumnata sa într-o mânăstire. Câtva timp mai apoi, considerând că ea duce o viață prea retrasă și nu

manifestă suficientă recunoștință pentru binefacerile lui, într-un acces de furie pune să fie asasinată. O altă victimă a resentimentelor lui: prințul Vladimir Andreievici în persoană. Strălucitele state de serviciu ale acestui conducător militar și sfetnic nu-l pot face pe Ivan să uite conspirația din martie 1553, atunci când, pe patul de moarte, el auzea în jurul său cum boierii își disputau succesiunea lui. După un lung răgaz, furia îi revine, îl acuză pe prinț de falsitate, îl exilează pe domeniul său de la Starița și îl înconjoară de spioni. Rapoartele pe care le primește de la aceștia ar trebui să-l lămurească. Dar el ține să se edifice singur asupra stării sufletești a proscrisului. Din vreme în vreme, îi face câte o vizită pe moșiile lui. Și acolo, dintr-o stranie inconsecvență, regăsindu-și afecțiunea de altădată, el benchetuiește și glumește cu omul pe care l-a exilat fără remușcare.

La sfârșitul anului 1563, un ultim deces îl îndurerează pe suveran: acela al venerabilului și ilustrului mitropolit Macarie. Prea bătrân ca să se opună voinței țarului și chiar pentru a-i reproșa desfrâul și cruzimea conduitei lui, el se mulțumea, de mult timp, să se roage pentru viitorul Rusiei. Poate că a simțit lângă Ivan prezența unei forțe supranaturale sub chip uman? Poate s-a întrebat dacă acest uns al Domnului nu era, în realitate, trimisul diavolului? El repeta cu o voce tremurândă: „Nu cunosc decât treburile Bisericii. Nu-mi vorbiți de treburile statului!" La moartea lui, Ivan simte un mare gol. S-a rupt ultimul fir care-l mai lega de trecut. Unde se întoarce, nu mai vede martori ai copilăriei sale.

Toți episcopii din Rusia se duc la Moscova ca să procedeze la alegerea unui nou păstor al Bisericii. Este ales Afanasi, starețul mânăstirii Miracolelor și duhovnicul lui Ivan. Când slujba divină e terminată, prelații îl dezbracă pe noul mitropolit de hainele lui preoțești, îi așază pe piept imaginea de aur a porții sanctuarului, îl îmbracă într-o sutană și îi pun pe cap o mitră albă. Afanasi primește felicitările țarului, îi dă binecuvântarea sa și îl roagă pe Atotputernicul

să-i dea lui Ivan sănătate și victorie. În discursul său, el nu îndrăznește să vorbească de virtute.

Țarului nu-i e pe plac. El nu mai poate tolera ca un preot să-l certe pentru moravurile sale. Noua sa soție, cercheza Maria, sălbatică și crudă din fire, îi aplaudă toate excesele. Ea însăși se spune, este senzuală, vicioasă, mincinoasă, rea și un pic vrăjitoare. Binefacerile apei botezului n-au pătruns până în inima ei. Ivan n-o iubește, el se gândește tot la Anastasia și regretele îi sporesc furia. De câtva timp, el nu se mai desparte de un baston lung de lemn, terminat cu un vârf de oțel. Plăseaua acestei țepușe grele este sculptată. El o mângâie cu dragoste cu vârful degetelor privindu-și fix interlocutorul. Când îl apucă furia, îi lovește pe oameni cu această țepușă. Adesea, se mulțumește să-i rănească și privește cu o plăcere calmă sângele cum curge. Uneori, ucide. Este violent „mergând până la a se acoperi de spume ca un cal", asigură contemporanul său Daniel, prinț von Bruchau. După fiecare crimă, aleargă să se spovedească. El se învinuiește chiar public în fața boierilor, se califică drept „câine împuțit", „blestemat", „ucigaș". Dar în gura sa aceste vorbe de pocăință sunt mai înspăimântătoare decât amenințările. Apropiații lui știu că la el e un simplu exercițiu de igienă morală și că umilindu-se se pregătește să reînceapă. El se aseamănă acelor mari mâncăi care, plecând de la un prânz indigest, își vâră două degete pe gâtlej, vomită ca să-și elibereze stomacul și revin la masă cu o poftă reînnoită. Dacă se cufundă în umilință, este cu scopul de a fi mai trufaș după aceea. Vai de cel care îl aude înjosindu-se în fața lui! Încă din acea perioadă, unii, în popor, i-au dat poreclа de „cel Groaznic".

CAPITOLUL IX

AFACEREA KURBSKI

Accesele de demență ale țarului îi determină pe câțiva boieri, care se tem pentru viața lor, să-și îndrepte privirile spre străinătate. Astfel, preacucernicul Dmitri Vișnevețki refuză să se expună capriciilor unui tiran și se refugiază în Polonia. Sigismund-August îl primește cu bunăvoință, dar îi cere să servească în armata lituaniană împotriva rușilor, foștii săi frați de arme. Om de onoare, Vișnevețki refuză. El este predat sultanului Turciei, care pune să i se taie capul. Alți boieri, mai puțin scrupuloși, găsesc în exil siguranța și profitul. Un mare număr de ruși îl trădează pe Ivan ca să se alăture curții lui Sigismund-August. Cel mai faimos dintre ei este Andrei Kurbski. Descendent din familia domnitoare a lui Vladimir Monomahul, prinț de Smolensk și Iaroslavl, el s-a distins în bătălii la Tula, la Kazan, în deșerturile bașkirilor, în Livonia. Dar în 1562, în urma unei manevre imprudente, armata lui puternică, de patruzeci de mii de oameni, este zdrobită la Nevel, în apropiere de Vitebsk; de cincisprezece mii de polonezi. Această înfrângere umilitoare îi atrage reproșurile lui Ivan. Căzut în dizgrație, Andrei Kurbski este convins că e în pericol de moarte. Or, dacă el acceptă să moară în luptă, nu poate suporta ideea supliciului. După ce și-a îmbrățișat soția și fiul în vârstă de nouă ani, profită de căderea nopții ca să părăsească locuința, iese din Dorpat fără să fie văzut și călărește până la Volmar, oraș ocupat de polonezi. Primit cu brațele deschise de

Sigismund-August, el primește în dar sate, moșii, bani și acceptă, fără remușcări, comanda trupelor poloneze care vor lupta împotriva rușilor. Această schimbare de tabără este destul de frecventă în epocă, deoarece noțiunea de patriotism nu și-a cucerit încă, în rândul popoarelor, caracterul ei sfânt. Totuși, trădarea lui Andrei Kurbski îl revoltă pe Ivan ca un scuipat pe fața lui Cristos. În culmea îndrăznelii, transfugul, o dată aflat în siguranță, îi scrie țarului ca să-i justifice comportarea sa. Cucernic, cultivat, dușmănos, el își moaie pana în oțet. Scutierul său, Șibanov, este însărcinat să-i ducă scrisoarea țarului la Moscova. Primindu-l pe mesager, Ivan propteşte vârful de fier al suliței sale de piciorul nefericitului și îl țintuiește la pământ. Apoi, apăsând cu ambele mâini pe plăselele țepușei, el scrutează cu privirea fixă fața servitorului al cărui sânge curge pe dalele podelei dar care, cu dinții strânși, nu lasă să-i scape nici un vaiet. Un secretar al cancelariei citește scrisoarea cu o voce pierdută:

„Monarh odinioară ilustru, cândva binecuvântat de Domnul, dar, pentru pedeapsa păcatelor noastre, ros astăzi de o violență infernală, corupt până în străfundurile conștiinței; tiran pentru care cei mai necredincioși dintre suveranii pământului nu oferă modele, ascultă-mă!... De ce i-ai ucis pe oamenii lui Israel în cele mai groaznice chinuri, pe acești iluștri războinici pe care cerul ți i-a dat? De ce ai vărsat sângele lor prețios și sfânt în bisericile Celui de Sus? Nu erau ei animați de zel pentru suveranul lor, pentru patria lor? Priceput să urzești calomnii, tu le dai celor fideli numele de trădători, creștinilor numele de vrăjitori; în ochii tăi, virtuțile sunt vicii, lumina nu este decât tenebră; și cu ce te-au ofensat acești demni proteguitori ai Rusiei? Nu sunt ei oare eroii care au distrus regatul tătarilor? N-au acoperit ei oare de glorie domnia și numele tău, făcând să cadă în fața ta cetățile germane? Care este răsplata acestor nenorociți? Moartea! Ei bine! Te crezi oare nemuritor? Oare pentru regi nu există un Dumnezeu și un tribunal suprem? În tulburarea inimii mele, nu pot să descriu tot răul pe care mi l-ai făcut. N-am să spun decât un lucru: tu m-ai silit să părăsesc sfânta

Rusie. Sângele meu vărsat pentru tine strigă răzbunare Atotputernicului, care citește în străfundurile inimilor. Am încercat să descopăr în mine prin ce aș fi putut să mă fac vinovat, fie în acțiunile mele, fie în gândurile mele cele mai tainice; mi-am interogat scrupulos conștiința și nu știu ce crimă am comis față de tine. Niciodată sub conducerea mea batalioanele tale n-au întors spatele dușmanului. Gloria mea s-a revărsat asupra ta. Serviciile mele nu se limitează la un an sau doi petrecuți în istoveală, consacrați faptelor de arme; timp de un mare număr de ani am suportat nevoile, boala, departe de mama mea, de soața mea, de patria mea. Numără bătăliile și rănile mele. Nu vreau să mă fălesc cu asta, dar Dumnezeu știe totul. Lui mă destăinui, plin de speranță în mijlocirea sfinților și a strămoșului meu, prințul Feodor de Iaroslavl... Adio! Iată-ne despărțiți pentru totdeauna și n-ai să mă mai revezi decât în ziua Judecății de Apoi; dar plânsetele victimelor nevinovate pregătesc supliciul tiranului. Fie-ți frică și de morți! Cei masacrați de tine se află în apropierea tronului Celui de Sus și cer răzbunare. Armatele tale n-o să te salveze. Lingușitori vicleni, boieri nedemni, care acum îți țin companie la chefuri și la dezmăt, corupători ai sufletului tău, îți aduc copiii lor ca să-ți satisfacă poftele deșănțate; dar ei n-or să te facă nemuritor. Fie ca această scrisoare, stropită cu lacrimile mele, să fie așezată în mormântul meu, ca să apar cu ea în fața judecății lui Dumnezeu. Amin.

Scris în orașul Volmar, domeniu al regelui Sigismund-August, suveranul meu, de la care, prin mila Domnului, sper să primesc bunăvoință și mângâiere."

După ce a ascultat citirea scrisorii cu o față de piatră, Ivan ordonă ca mesagerul să fie luat și supus torturii ca să se smulgă de la el alte informații. Sub cleștele călăului, Șibanov nu dezvăluie nici un nume de complice și continuă să-și laude stăpânul. Țarul admiră fermitatea de spirit a schingiuitului, dar pune să fie omorât, la fel ca și câțiva servitori ai lui Andrei Kurbski, bănuiți că ar fi ajutat la plecarea acestuia. Cât despre mama, soția și fiul

transfugului, sunt aruncați în închisoare. Acolo vor muri câțiva ani mai târziu.[1]

Furia lui Ivan, stăpânită mult timp, răbufnește în răspunsul pe care îl dă la misiva fostului său general. Iubitor de discursuri înflăcărate, el amestecă, în rechizitoriul său, injuriile, batjocura, acuzațiile, jurămintele și citatele din Biblie. Ura și cunoștințele sale, evlavia și cruzimea sa revarsă pe hârtie un fluviu de cuvinte. Se regăsesc sub pana sa numele lui Moise, Levon Armeanul, Ioan Gură de Aur și Isaia. Evident, epistola lui, ca și cea a lui Andrei Kurbski, nu este rezervată numai destinatarului. Ei îi este promisă o largă publicitate la curte și în popor. Este o scrisoare deschisă, o mărturie pentru judecătorii posterității. Peste frontiere, un duel literar se angajează între țarul autocrat și prințul trădător.

„De ce, nefericitule, vrei să-ți pierzi sufletul ca un trădător, salvând prin fugă un trup pieritor? scrie Ivan. Dacă ești într-adevăr drept și virtuos, de ce n-ai vrut să mori din ordinul stăpânului tău și să meriți astfel coroana de martir?... Comportarea slujitorului tău Șibanov trebuie să te facă să roșești... Credincios jurământului său, el nu și-a trădat stăpânul în pragul morții. Și tu, pentru un singur cuvânt pe care l-am scăpat la mânie, tu atragi blestemul pe care îl merită trădătorii nu numai asupra ta, dar și asupra sufletului strămoșilor tăi, care i-au jurat odinioară vestitului meu strămoș să ne slujească cu credință, nu numai ei înșiși, dar și urmașii lor. Veninul viperei este în gura sperjurului... Te plângi de persecuțiile la care te-am supus, dar tu n-ai fi acum alături de dușmanul nostru dacă eu n-aș fi fost prea iertător cu voi toți, nerecunoscători ce sunteți."

Mai departe, ca să-l convingă pe Andrei Kurbski de ticăloșia sa, Ivan îi reamintește ocaziile în care strălucitul general s-a arătat mai prejos de reputația sa: când hanul a fost bătut în fața Tulei, prințul benchetuia în loc să-l urmărească pe dușmanul în derută; când, sub zidurile

[1] Andrei Kurbski va muri abia în 1583, lăsând în Polonia amintirea unui om crud, brutal și ingrat.

Kazanului, furtuna a împrăștiat navele și a înghițit munițiile, el nu s-a gândit decât să fugă, „ca un laș"; când trupele rusești au luat Astrahanul, el nu se găsea printre luptători; când a fost vorba să cucerească Pskovul, el a pretins că e bolnav." Dacă n-ar fi fost nesupunerea voastră, a lui Adașev și a ta, scrie Ivan, Livonia ar fi fost în stăpânirea noastră. Ați învins în pofida voinței voastre, acționând ca niște sclavi, supunându-vă constrângerii."

Apoi țarul ajunge la justificarea propriilor lui crime împotriva umanității. După el, un suveran nu trebuie să dea socoteală nimănui. Impunitatea lui este de esență divină:

„Ceea ce spui tu despre pretinsele mele cruzimi este o minciună sfruntată. Eu nu-i fac să piară pe oamenii lui Israel; eu nu stropesc cu sângele lor popoarele Domnului... Îi pedepsesc sever numai pe trădători. Dar unde sunt aceștia cruțați?... Am dat multe pedepse și această datorie penibilă mi-a sfâșiat inima. Totuși, toată lumea știe că numărul trădătorilor este și mai mare... *Până acum, suveranii Rusiei au fost liberi și independenți. Ei și-au răsplătit sau și-au pedepsit supușii după bunul lor plac și fără să dea seamă nimănui. Niciodată această stare de lucruri nu se va schimba.* Nu mai sunt un copil: am nevoie de iertarea lui Dumnezeu, de protecția Fecioarei Maria și a tuturor sfinților, dar *cu nu cer lecții de la oameni.* Grație Celui de Sus, Rusia este prosperă; boierii mei trăiesc în pace și bună înțelegere; numai prietenii și sfătuitorii tăi complotează în umbră. Tu mă amenințți cu judecata lui Cristos pe ceea lume. Crezi tu deci că puterea divină nu guvernează în mod egal lumea aceasta? Iată o erezie manicheistă! După tine, Dumnezeu domnește în ceruri, Satan în infern și oamenii pe pământ. Eroare! Minciună! Puterea Domnului se întinde peste tot, în viața aceasta ca și în viața cealaltă. Mă anunți că n-o să-ți mai văd fața ta de etiopian! O, ceruri! Ce nenorocire pentru mine!... Tu înconjuri tronul Celui de Sus cu cei pe care eu i-am făcut să piară. O nouă erezie! Nimeni, a spus apostolul, nu poate să-l vadă pe Dumnezeu... Culmea trădării, pretinzi că Volmar, oraș al Lioveniei, este un domeniu al regelui

Sigismund și tu aștepți rezultatele bunătății acestui prinț, după ce ți-ai părăsit suveranul legitim, stăpânul pe care Dumnezeu ți l-a dat... Marele tău rege este sclavul sclavilor. Este oare de mirare că el e lăudat de sclavi? Dar tac, căci Solomon interzice să-ți irosești cuvintele adresându-te proștilor, iar tu ești unul."

Andrei Kurbski răspunde cu dispreț că țarul se înjosește prin minciunile și injuriile de care este plină scrisoarea sa: „Ar trebui să-ți fie rușine să scrii ca o babă, să trimiți o scrisoare atât de prost redactată într-o țară care nu duce lipsă de oameni ce cunosc gramatica, retorica, dialectica și filozofia... Eu sunt nevinovat și gem în exil... Să așteptăm, momentul adevărului nu e departe."

Noua epistolă a țarului către Andrei Kurbski, pe care îl tratează ca pe un „dezertor laș": „Îmi cunosc nelegiuirile, dar îndurarea divină este infinită; ea mă va salva... Nu mă fălesc cu gloria mea. Această glorie nu-mi aparține mie, ci numai lui Dumnezeu singur... De ce anume sunt vinovat în fața ta, prieten al lui Adașev și al lui Silvestru? Nu sunteți voi aceia care, lipsindu-mă de o soață iubită, ați devenit adevărata cauză a slăbiciunilor mele omenești? Vă șade bine să vorbiți de cruzimea suveranului vostru, voi care ați vrut să-i luați tronul o dată cu viața!... Acel prinț Vladimir Andreievici[1], obiectul afecțiunii voastre, avea el vreun drept la coroană prin originea sau calitățile profesionale?... Admiră Providența divină! Închide-te în tine însuți, reflectează la acțiunile tale. Nu mândria este cea care mă face să-ți scriu, ci mila creștinească, pentru ca această amintire să-ți servească la îndreptarea ta și la salvarea sufletului tău."

Această corespondență extravagantă se va eșalona pe perioada 1564–1579, cu lungi întreruperi. De la o scrisoare la alta, cei doi epistolari vor prezenta aceleași argumente și aceleași reproșuri. Andrei Kurbski, ilustru reprezentant al boierilor, consideră această castă aristocratică drept aleasă de Dumnezeu ca să-l sfătuiască pe țar. În afara acestei oligarhii care înconjoară tronul, nu poate exista salvare

[1] Vărul german al țarului.

pentru Rusia. Exterminându-i pe prietenii lui Alexei Adașev și ai lui Silvestru, care i-au dat întotdeauna sfaturi înțelepte, Ivan a depășit drepturile unui suveran și a afirmat un despotism criminal din care țara n-o să se mai restabilească. Ivan, la rândul său, afirmă caracterul divin al misiunii sale, refuză să admită rolul esențial al boierilor și al *Radei* și nu se recunoaște a fi răspunzător decât în fața lui Dumnezeu. „Toți suveranii ruși sunt autocrați și nimeni nu le poate face observație, decretează el. Monarhul poate să-și exerseze voința față de sclavii pe care Dumnezeu i i-a dăruit... Dacă nu te supui suveranului când el comite o nedreptate, te faci nu numai vinovat de încălcare a îndatoririi, dar îți și condamni sufletul, căci Dumnezeu însuși îți ordonă să-l asculți orbește pe prințul tău." Pe scurt, țarul, alesul lui Dumnezeu, are o putere nelimitată împotriva căreia revolta sau chiar critica este nelegiuită. Deciziile lui cele mai nesăbuite, cele mai crude, cele mai samavolnice trebuie să fie respectate de supușii lui ca emanând, prin el, de la Dumnezeu care l-a așezat pe tron. A te revolta împotriva suveranului nu înseamnă a comite o crimă politică, ci un păcat de moarte împotriva Celui de Sus. Scriindu-i „regelui ales" și nu „ereditar" al Poloniei, țarul semnează scrisoarea: „Noi, umilul Ivan, țar și mare cneaz al întregii Rusii prin mila lui Dumnezeu, și nu din vrerea trecătoare a oamenilor."

Între timp, Andrei Kurbski a devenit consilierul intim al lui Sigismund-August. Ura sa față de țar este atât de puternică încât îl îndeamnă pe noul său protector să strângă alianța cu tătarii. Prea puțin îi pasă că necredincioșii, încurajați astfel, vor cotropi poate țara lui natală și vor profana bisericile în care el s-a rugat odinioară. O singură speranță îl călăuzește: că înfrângerea rusă îi va incita pe ți iva boieri să-l asasineze pe Ivan, ceea ce ar permite ansfugilor să se întoarcă, cu fruntea sus, în patria lor ebarasată de tiran.

În fine, hanul Crimeii, Devlet-Ghirei, intră în campanie și asediază Riazanul. Orașul, apărat eroic, rezistă asediilor, iar

boierii Alexei și Feodor Basmanov, sosiți cu trupe proaspete, grăbesc deruta tătarilor. Dar, de abia îndepărtat la sud, pericolul se conturează la vest. O armată polono-lituaniană, comandată de Radziwill și de Andrei Kurbski, caută să recucerească Polotkul, oraș de curând luat de ruși. Această tentativă, ca și precedenta, se va solda cu un eșec.

Dubla victorie a voievozilor săi ar trebui să-l bucure pe Ivan. Și, desigur, el le trimite medalii de aur valoroșilor săi căpitani. Dar, de la trădarea lui Kurbski, îl roade o boală, care se agravează de la o lună la alta. În pofida faptului că i-a executat sau exilat pe principalii prieteni ai lui Alexei Adașev și Silvestru, el are impresia de a fi miza unei conspirații sumbre. El scrutează cu neliniște figurile boierilor săi. Dacă aceștia vorbesc prea mult, este pentru că mint. Dacă tac, e pentru că urzesc un proiect perfid împotriva lui. El speră să primească noi denunțuri și se plânge că primește prea puține. Mitropolitul Afanasi n-are nici energia, nici autoritatea necesare ca să-l admonesteze și să-l reconforteze. Favoriții zilei, Alexei Basmanov, Mihail Saltâkov, Afanasi Viazemski, Ivan Șâbotovi nu visează decât să-i încurajeze neîncrederea, cruzimea și desfrânarea. Brusc, la începutul iernii 1564, Ivan se hotărăște să părăsească capitala ca să plece în aventură, fără o destinație precisă, lăsând în grija lui Dumnezeu să-i traseze itinerariul. La 3 decembrie un mare număr de sănii sunt strânse în piața înzăpezită a Kremlinului. Slujbași ai palatului înghesuie în ele lăzi pline de aur și de argint, icoane, cruci, vase prețioase, veselă, veșminte, blănuri. Nu o simplă plecare, e o mutare. În Catedrala Adormirii Maicii Domnului, în prezența boierilor stupefiați, Afanasi îl binecuvântează pe țar pentru călătoria al cărei punct final nu-l cunoaște nimeni. Ivan, țarina și cei doi fii ai lui, în vârstă de șapte și de zece ani, urcă în sania din frunte. Secretarii curții, câțiva înalți slujbași, mai mulți favoriți și servitori se instalează la rândul lor în sănii și se înfofolesc. Poporul venit la fața locului se întreabă: „Unde se duce Țarul? De ce ne părăsește? Și pentru

cât timp?" În fine, interminabila coloană se pune în mișcare, lăsând în urma ei o mulțime cuprinsă de teamă. Dezghețul îl silește pe Ivan să se oprească timp de două săptămâni în satul Kolomenskoe. Apoi, de îndată ce starea drumurilor îi permite, se duce la mânăstirea Sfintei Treimi. În seara de Crăciun el ajunge, cu suita și bagajele sale, la Alexandrovskaia Sloboda, la nord de Vladimir.

Vreme de treizeci de zile, boierii din Duma rămași la Moscova nu primesc nici o veste de la suveranul lor, plecat fără să lase vreo adresă. În fine, la 3 ianuarie 1565, ofițerul Konstantin Polivanov îi aduce mitropolitului Afanasi două scrisori de la Ivan. În prima, țarul enumeră dezordinile, trădările, crimele nobilimii de serviciu, ale înalților funcționari și ale generalilor care, toți, au jecmănit vistieria, i-au chinuit pe țărani și au refuzat să apere pământul patriei de dușmanii tătari, polonezi sau germani. „Și când, continuă el, călăuzit de simțul dreptății, îmi mărturisesc resentimentele față de acești servitori nedemni, mitropolitul și preoțimea iau apărarea vinovaților, ca să ne provoace supărare. În consecință, cu inima plină de durere, nevrând să vă mai suportăm perfidiile, am renunțat să mai guvernăm țara și am plecat să ne instalăm unde ne va spune Dumnezeu."

Cea de-a doua scrisoare este adresată „negustorilor străini și ruși și întregii populații creștine a Moscovei". În ea țarul afirmă că dacă „își varsă mânia" pe boieri, pe oamenii bisericii și pe înalții funcționari, el încearcă o bunăvoință părintească față de oamenii mărunți din imperiul său. Secretarii Majestății Sale citesc această misivă în piața publică, în fața unei mulțimi consternate. Nu mai au țar! E oare posibil? Oare nu-i mai bună tirania decât dezordinea? Din mulțime se aud strigăte: „Țarul ne-a părăsit! Suntem pierduți! Cum pot oile să rămână fără păstor?" Foarte repede această dezolare se transformă în furie. Dacă țarul a coborât de pe tronul său, vina este a nobililor care l-au trădat. Prăvăliile se închid, casele se golesc, o mare de manifestanți se îndreaptă spontan spre Kremlin, urlând de disperare și

cerând pedepsirea celor vinovați. Îngrozit de ecoul revoltei, mitropolitul Afanasi ține o întrunire cu clerul și cu boierii. „Statul nu poate rămâne fără stăpân, decid membrii acestui sfat al ultimei șanse. O să ne ducem la țar. O să ne prosternăm la picioarele lui, cu capul în pământ. O să-l mișcăm cu lacrimile noastre."

O delegație alcătuită din prinți, episcopi, ofițeri, negustori și prezidată de arhiepiscopul Pimen al Novgorodului pleacă imediat la Alexandrovskaia Sloboda. Lunga procesiune, șfichiuită de vânt, se târăște pe pista înzăpezită într-o extraordinară procesiune de haine preoțești, mantii de brocart, blănuri, flamuri, cădelnițe și cruci. Nu mai sunt niște trimiși mergând să-i facă o vizită mai marelui lor, ci niște pelerini în drum spre o icoană miraculoasă. Ei ajung la destinație două zile mai târziu, la 5 ianuarie 1565. Țarul îi primește cu un aer mânios și distant. După ce l-a binecuvântat, arhiepiscopul Pimen îi spune cu lacrimile în ochi: „Nu uita că tu ești nu numai păzitorul statului, dar și cel al Bisericii, întâiul monarh al ortodoxiei. Dacă tu pleci, cine va păstra adevărul și puritatea religiei noastre? Cine va salva milioane de suflete de la muncile iadului?"

Astfel, așa cum a mărturisit chiar clerul, puterea țarului nu se întinde numai asupra cărnii pieritoare a supușilor săi, ci și asupra sufletului lor veșnic. El domnește pe pământ și în cer. Biserica renunță în fața puterii sale. Toți, prelați și boieri, îngenunchează în fața lui, care rămâne singurul în picioare, cu țepușa în mână. El se bucură din tot sufletul de victoria sa. Înspăimântați la gândul că-și pot pierde stăpânul, mai-marii imperiului se târăsc la picioarele lui. O dată în plus, el a jucat totul pe o carte în fața unor fricoși. Dacă l-ar fi luat în serios, el n-ar mai fi fost, în acest moment, decât un suveran fără coroană. Or, plecându-se în fața lui, ei îl întăresc, îl înalță. Cu o voce tremurătoare, el îi dojenește pe acești trimiși ai pocăinței cu elocvența sa obișnuită. El le reproșează spiritul lor de revoltă, cupiditatea lor, lașitatea lor și pretinde chiar – plângere inedită – că au voit să-l ducă la pieire pe el, pe soția și pe fiul său mai mare. Deși toți sunt

șocați de enormitatea acestei acuzații, nimeni dintre boierii de față nu îndrăznește să protesteze. Mai bine să suporte o învinuire nedreaptă decât să-i displacă suveranului negând faptele. În vreme ce el vorbește cu vehemență, cu ochii sclipitori, fiecare simte planând asupra lui amenințarea unei tiranii sporite. În fine, Ivan își dezvăluie adevăratele intenții: „Din menajament pentru mitropolitul Afanasi, din considerație pentru voi, venerabili arhiepiscopi și episcopi, voi accepta să-mi reiau sceptrul cu anumite condiții." Aceste condiții sunt simple: pe viitor țarul va fi complet liber să-i pedepsească pe trădători prin dizgrație, moarte, prin confiscarea bunurilor, fără să fie nevoit să suporte criticile clerului. Evident, o asemenea decizie răpește Bisericii dreptul ancestral de a interveni în favoarea nevinovaților și chiar a vinovaților demni de clemență. Dar delegații sunt atât de fericiți că au învins pretinsa oroare a țarului de a urca din nou pe tron încât îi mulțumesc gata să plângă. Satisfăcut de umilința lor, el îi invită pe unii dintre ei să sărbătorească cu el, la Alexandrovskaia Sloboda, Boboteaza. Cu toată nerăbdarea poporului său, el nu se grăbește să se întoarcă la Moscova. Cu cât se va lăsa mai dorit, cu atât va putea să se arate mai pretențios.

CAPITOLUL X

OPRICINICII

La 2 februarie 1565, Ivan își face intrarea în Moscova îngropată sub zăpadă. Sosită de cu zori, o mulțime imensă îngenunchează la trecerea lui și mulțumește cerului, plângând, că i-a redat suveranul. Dar cei care, umili, își ridică privirile asupra lui sunt frapați de aerul său de tristețe rătăcită. După părerea tuturor martorilor, acest om de treizeci și patru de ani seamănă cu un bătrân. Pielea feței îi este lividă, ridată, privirea stinsă, părul rar, gura strânsă și crispată, fruntea brăzdată de cute adânci. Cum în crizele de furie și disperare obișnuiește să-și smulgă barba, nu mai are decât câteva fire pe bărbie. Cu spatele încovoiat, cu pieptul scobit, el plimbă asupra asistenței o privire fără noimă. Cel puțin îi vede pe cei care îl aclamă? Aude clopotele bisericilor care sună deasupra lui? Este atât de obișnuit să fie lăudat, lingușit, adorat că nici o manifestare de entuziasm nu mai poate să-l bucure.

Ajungând la palat, declară adunării boierilor că nu mai vrea să locuiască în incinta Kremlinului, printre osemintele strămoșilor săi, și că trebuie să i se construiască grabnic o mare casă fortificată în mijlocul orașului. După ce și-a înșirat, o dată în plus, plângerile împotriva nobilimii, cere ca Biserica să-i confirme aprobarea ei prealabilă și absolută pentru toate măsurile pe care va considera cuvenit să le ia împotriva celor ce îi servesc prost domnia. Întrucât călătoria lui a fost făcută din vina lor, va primi o sumă de o sută de mii de ruble cu titlu de cheltuieli de deplasare și sejur la

Alexandrovskaia Sloboda. Apoi, țara va fi divizată în două părți: *opricinina*[1], constituind domeniul privat al țarului, pe care acesta îl va administra cum vrea el și asupra căruia el va avea putere deplină, și *zemșcina*[2], cuprinzând restul teritoriului care, bine plasat și el sub puterea suveranului, își va păstra Duma boierilor și vechii funcționari. În *opricinina*, proprietate personală a lui Ivan, un fel de stat în stat, vor intra, prin decizia unilaterală a Maiestății Sale, câteva cartiere din Moscova, douăzeci și șapte de orașe, optsprezece districte și principalele căi de comunicație. Această gigantică operațiune de expropriere se va face sub controlul unei noi miliții, alese de monarh și devotată ordinelor sale, *opricinicii*. Când și-a expus planul, boierii au înțeles că țarul confiscându-le satele, țăranii, bunurile, are de gând să-i reducă definitiv la neputință. Dar ei nu se mai pot revolta împotriva celui pe care l-au implorat să revină și căruia poporul îi acordă o încredere fanatică. Sub pedeapsa de a fi aruncați în închisoare pentru nesupunere, ei trebuie să-și părăsească domeniile ereditare care vor deveni fiefuri ale Coroanei. Dreptul de folosință viageră și condiționată a acestor domenii – dar nu și proprietatea lor – va fi dat ca recompensă *opricinicilor*. Cât despre vechii posesori, ei vor primi în schimb câteva moșii sărace și îndepărtate, făcând parte din *zemșcina*. Astfel începe o vastă mișcare de triere și de exil, care ruinează toate vechile cuiburi de prinți cu apanaje și îi împinge pe reprezentanții acestora la periferia statului. Douăsprezece mii de familii aristocrate sunt strămutate și-și pierd în același timp averea și influența. Smulși de pe moșia care a fost a lor de secole, cu rădăcinile tăiate, privați de clientela lor, acești nou transplantați prin decizie administrativă devin niște oameni fără trecut, fără sprijin, fără apărare. În fond, formarea, în 1565, a *opricininei*

---

[1] *opricinina*, cuvânt lansat de țar, ar proveni de la *oprici* (separat) și ar desemna, la origine, potrivit lui Miliukov, „o organizare militară specială, separată de organizarea generală rusească și întreținută din veniturile unui teritoriu detașat".

[2] *Zemșcina*, de la *zemlea* (pământ), desemnează țara, ansamblul comunelor.

nu este decât extensia brutală a programului de a da pe brazdă nobilimea, elaborat de Ivan și de sfetnicii săi încă din 1550. Prin această redistribuire a șanselor în întreaga Rusie, el speră să-și fi consolidat definitiv tronul. În locul boierilor aroganți, mândri de obârșia lor, el instalează o nouă nobilime, alcătuită din servitori salariați. Se va naște o nouă castă, *opricinicii*, strâns legați de țar și cărora li se garantează impunitatea pentru toate crimele pe care le vor comite în numele lui. Printre *opricinici*, dreptul întâietății a dispărut, singurul lucru care contează este devotamentul pentru cauza centrală. Cei câțiva prinți de obârșie aleasă care fac parte din această gardă personală sunt înecați în masa de oameni noi, proveniți din familii modeste și care îi datorează exclusiv lui Ivan ascensiunea lor. Ceilalți, spoliații, își părăsesc casele în plină iarnă și în caravane lente, iau calea locurilor de reședință care le-au fost rezervate. Unii mor de frig pe drum. Dar Ivan își face prea puține griji pentru lacrimile și suspinele care însoțesc această harababură necesară. Pentru o primă etapă, el a ales o mie de *opricinici* din rândul micii nobilimi ca să-și alcătuiască garda personală și să-i demaște pe trădători. Curând, aceștia vor fi șase mii. Maliuta-Skuratov, Viazemski, Basmanov, favoriții țarului, veghează ca toți membrii acestei miliții să fie niște petrecăreți reputați pentru comportarea lor grosolană și pentru cruzimea lor. „Legionarii aleși" îi fac jurământ lui Ivan: „Jur să-i fiu credincios țarului și imperiului său, tânărului țarevici și țarinei și să dezvălui tot ce știu sau ce pot afla despre orice urzeală îndreptată împotriva lor de unii sau alții. Jur să-mi reneg neamul și să-mi uit tatăl și mama. Jur de asemenea să nu mănânc și să beau cu oameni din *zemșcina* și să n-am niciodată relații cu ei. Acestea fiind spuse, sărut crucea."

Opricinicii trăiesc în cercul lor, în casele ce le sunt rezervate, și primesc o rentă substanțială. Săraci ieri, ei devin, de la o zi la alta, stăpâni investiți cu o putere imensă. Îmbrăcați în negru, ei poartă la șa un cap de câine și o mătură, simbol al misiunii lor care este de a-i mușca pe dușmani și de a-i îndepărta de stăpânul lor. Funcția lor este

deasupra legii. O insultă proferată la adresa lor este o crimă de lezmaiestate, pasibilă de pedeapsa cu moartea. Terenul lor de manevră este *zemșcina*. Acolo, ei pot să dea amenzi, să-i tortureze pe bărbați, să violeze femeile, să le scoată ochii copiilor, să prade casele, să ardă pădurile și recoltele fără ca nimeni să le poată spune ceva. Violența lor este încurajată de țar, care, după fiecare ispravă, îi răsplătește acordându-le bunuri luate de la trădători. „Cu cât erau mai detestați de popor, cu atâta suveranul avea mai mare încredere în ei", scriu Taube și Kruse[1]. Și, într-adevăr, pe Ivan îl liniștește ura pe care *opricinicii* o stârnesc în țară. Dacă sunt atât de temuți și de detestați, este pentru că îi sunt credincioși. Într-un fel, el s-a încarnat în ei. Sunt mii de mici Ivani care jefuiesc și fac să sângereze poporul în locul lui. Ceea ce visează el în palatul său, ei execută cu mâinile lor, la Moscova și în provincie.

La 4 februarie, chiar în ziua în care el instituie *opricinina*, încep execuțiile. Pedepsele capitale au loc în piața mare a Kremlinului, chiar în apropiere de biserica Rugăciunii Sfintei Fecioare (catedrala Vasili Blajinul), care tocmai a fost terminată și ale cărei bolți excesiv ornate și colorate scânteiază vesel. Ilustrul prinț Andrei Șuiski, eroul luării Kazanului, împreună cu fiul său Piotr, în vârstă de șaptesprezece ani, este printre victime. Ambii sunt acuzați de a fi conspirat cu Andrei Kurbski împotriva vieții monarhului, a țarinei și a copiilor lor. Trebuie mai întâi să se taie capul fiului, dar tatăl cere ca o favoare să moară primul. Călăul nu-i face dificultăți și Alexandr Șuiski își pune capul pe butuc. Securea cade. Fiul ridică capul tatălui său, îl îmbrățișează tandru și, la rândul lui, îngenunchează ca să primească lovitura. Alți șase boieri sunt decapitați în aceeași zi. Un al șaptelea, prințul Dmitri Cevirev, este tras în țeapă. Agonia lui ține douăzeci și patru de ore și, cu anusul străpuns, cu fața contorsionată de durere, el cântă cântece de slavă lui Dumnezeu. Alți boieri scapă de secure și sunt doar închiși în mânăstiri sau exilați undeva departe. Pentru unii, Ivan cere o cauțiune de douăzeci și cinci de mii de ruble, ca

[1] *Memoriile* lui Taube și Kruse, germani din Livonia

să fie sigur că nu vor părăsi țara. În fine, dorind să arate că știe tot atât de bine să ierte ca și să pedepsească, el îi lasă să revină la Moscova pe boierii Mihail Vorotânski, exilat la Bielozersk, și Iakovlev, rudă apropiată a Anastasiei.

Această măsură de clemență este sărbătorită de cler ca o favoare căzută din cer. Totuși, cu cât oprimă mai mult țara, cu cît se simte mai detestat, cu atât se încăpățânează Ivan să-i descopere pe cei ce vor să atenteze la viața lui. O neliniște bolnăvicioasă îl împiedică să doarmă. Bătaia unui orologiu în timpul nopții îl umple de teroare ca o prevestire funestă. Vederea unei stele căzătoare pe cer îl face să se arunce în genunchi și să tremure în fața icoanelor. Noul castel fortificat construit la Moscova din ordinul său nu i se mai pare un refugiu sigur împotriva dușmanilor. Prinzând o aversiune față de capitala sa, el se instalează la Alexandrovskaia Sloboda, într-un palat împrejmuit de șanțuri și de metereze. Decorațiunea interioară a acestei construcții sinistre evocă cele patru stări de spirit ale suveranului. Unele săli sunt splendid împodobite, altele sunt tiesite cu cărți prețioase și pergamente, altele, scunde și boltite, sunt de o goliciune monahală, altele, la subsol, se împart într-o succesiune de carcere în care putrezesc prizonieri. Astfel, grandoarea, studiul, rugăciunea și tortura sunt și ele prezente în locuința preferată a țarului. În fiecare din aceste compartimente el se simte în largul său. Slujitorii de la curtea lui ocupă locuințe separate. Străzi întregi ale orășelului sunt rezervate *opricinicilor*. Mica aglomerație, pierdută în mijlocul unor păduri dese, colcăie de oameni înarmați; se construiesc în grabă case, biserici; negustorii vin atrași de bogata clientelă a nobililor. În Biserica Maicii Domnului, Ivan pune să fie aduse moaște și să se împodobească altarul cu aur, argint și pietre prețioase. Din ordinul său, se grevează o cruce pe fiecare cărămidă a templului.

Dar această manifestare de evlavie nu este suficientă ca să-i liniștească conștiința. Brusc, el se hotărăște să-și transforme palatul într-o mânăstire și pe *opricinici* în

călugări. El acordă numele de „frați" unui număr de trei sute dintre ei, aleși dintre cei mai depravați. El însuși își ia titlul de abate, prințul Afanasi Viazemski devenind iconom și Maliuta-Skuratov paracliser. Fiecare frate îmbracă o sutană neagră pe deasupra veșmintelor sale brodate cu aur și garnisite cu jder. Ceea ce nu putea fi decât o mascaradă dobândește, în mintea lui Ivan, valoarea unui omagiu adus lui Dumnezeu. El crede sincer că a creat un nou ordin monastic, redactează reguli și veghează la respectarea lor. La trei dimineața, se duce, cu copiii săi, la clopotniță să sune utrenia. Imediat, toți frații se grăbesc la biserica palatului Cine lipsește de la această îndatorire este pedepsit cu opt zile de închisoare. În timpul slujbei, care durează trei sau patru ore bune, țarul cântă, se roagă și face mătănii, lovind cu fruntea lespezile. Acum el poartă o sutană lungă neagră, strânsă la mijloc cu o frânghie, o haină de aba și o cruce de lemn pe piept. Din când în când, schimbă țepușa cu o cârjă.

La ora opt, încă o întrunire, pentru a asculta slujba și, la zece, este pusă o masă copioasă de care țarul nu se atinge. În picioare în fața fraților săi, el le citește cu glas tare un text religios. Apoi, el mănâncă retras, singur, ascultând rapoartele favoriților. După un scurt somn, îi place să viziteze închisorile ca să vadă torturile la care sunt supuși câțiva deținuți. Diversele instrumente, de la cnut la țeapă, de la ac la clește, de la cărbuni încinși la funia care secționează corpul prin frecare, nu au secrete pentru el. El apreciază ca un cunoscător abilitatea călăilor și rezistența victimelor. Când pleacă de la slujbă, cu sufletul încă plin de cântece angelice, el încearcă o plăcere care contrastează cu aceasta urmărind agonia lentă a pacienților, în stropii de sânge, trosnetul oaselor, urletele și horcăielile care ies din gurile pline de spume. Această bucătărie primitivă mirosind a puroi, a excremente, a sudoare și a carne friptă îi mângâie nările. De fiecare dată când una din aceste zdrențe umane își dă ultima suflare, el simte, în mod bizar, deliciile spasmului amorului. Plăcerea sa de a se bălăci în sânge este atât de mare încât, evident, Domnul e alături de el în aceste

momente de oroare și de extaz. Obiceiul pe care l-a luat de a se identifica cu Dumnezeu este suficient ca să-l convingă că acest holocaust îi place cerului cum îi place lui însuși. Pentru el, rugăciunea și tortura sunt cele două fețe ale evlaviei. Când părăsește, cu regret, aceste încăperi ale suferinței, el are, după cum spun martorii, „o înfățișare radioasă și mulțumită". Glumește cu cei din anturajul său, conversează „cu mai multă voioșie decât de obicei". Este destinderea de după o crispare nervoasă, odihna de după amor.

La opt seara, se duce la vecernie cu toți cei din jurul său. Apoi, cina comună se transformă de cele mai multe ori în beție. Se mănâncă în neștire burtă de știucă cu ustuoi, iepure cu ulei de floarea soarelui, rinichi cu ghimber, pui cu piper, totul stropit cu mied, vin, evas și vodcă. Înainte de a fi înfățișat țarului, fiecare fel de mâncare, fiecare băutură este gustată de unul din tovarășii săi, ca să se evite otrăvirile. Saltimbanci înveselesc masa cu strâmbăturile lor. Sunt aduși urși dresați. În unele seri, falșii călugări aduc femei de proastă condiție și se distrează dezbrăcându-le, biciuindu-le, violându-le sub ochii țarului. Maliuta-Skuratov, cel mai crud și cel mai dezmățat din confrerie, obligă țărănci goale să alerge după găini, în vreme ce *opricinicii* trag săgeți în nenorocitele înspăimântate, cu părul răvășit și pieptul bălăbănindu-se. După aceste orgii, Ivan se retrage în odaia sa, unde îl așteaptă trei bătrâni orbi. Aceștia au sarcina să-i povestească o legendă după alta, până când el adoarme. Întins pe patul său în încăperea slab luminată de candelele icoanelor, el ascultă cu încântare aceste povești cu cavaleri rătăcitori, vrăjitori și prințese îndepărtate. Povestitorul cu barbă lungă și cu ochii goi vorbește încet. Vocea lui monotonă îl toropește pe țar, care crede că-și retrăiește copilăria. Ușurat pentru moment, el închide ochii. Somnul lui nu durează mult. La miezul nopții, se duce la biserică să se mai roage. Înălțându-și sufletul, el îl aude pe Dumnezeu care îi șoptește în ureche numele a noi victime ce trebuie

sacrificate. În genunchi, între două rugăciuni, el le dă celor apropiați cele mai sângeroase ordine. Așa cum există pentru scafandrii submarini o beție a adâncurilor, tot așa există pentru monarhii de drept divin o beție a puterii absolute. La unii, este o beție ușoară, în vreme ce la alții, cum ar fi Ivan, ea duce la delir.

Ecoul acestei vieți ciudate se răspândește repede în exterior și Sigismund-August conchide că țarul a înnebunit. Să fie începutul decăderii Rusiei? Regele Poloniei o dorește cu ardoare și îi cere ambasadorului rus la Varșovia să-i spună ce este de fapt *opricinina*. Credincios consemnului primit, diplomatul răspunde categoric: „Nu știm ce vreți să spuneți. Nu există nici o *opricinina*. Țarul locuiește în reședința pe care i-a plăcut să o aleagă și aceia dintre slujitorii lui care i-au dat cea mai mare satisfacție se găsesc în jurul lui; ceilalți sunt ceva mai departe. Asta-i totul! Dacă țărani care nu cunosc lucrurile vorbesc despre o *opricinina*, nu trebuie să se țină seama de spusele lor." Dar în fiecare zi sosesc în Polonia fugari dornici să scape de tirania lui Ivan. Povestirile lor îi confirmă lui Sigismund-August ceea ce credea. El corespondează, prin mesageri tainici, cu câțiva boieri spoliați din *zemșcina*. Aceștia de abia cutează să-i răspundă. Expropriați, exilați, ei trăiesc cu teama zilei de mâine. Biserica tace și ea, cu călușul în gură. Mitropolitul Afanasi, care a renunțat de la bun început să critice acțiunile țarului și să intervină în numele victimelor, nu mai este un șef spiritual, ci un oficiant distins. Punându-l pe Ivan deasupra Bisericii, el a batjocorit Evanghelia și a confundat împărăția Cezarului cu împărăția lui Dumnezeu. Avertizat de toate crimele comise de *opricinici*, el nu și-a ridicat glasul în favoarea torturaților nevinovați. Tot cum n-a protestat împotriva instalării, la Alexandrovskaia Sloboda, a acelei caricaturi de mânăstire, cu păcătoșii ei îmbrăcați în sutane, cu slujbele ei însângerate și cu orgiile ei.

În jurul țarului, totul nu este decât slăbiciune și lașitate. Gustul său pentru discuții teologice îl face să se apropie de protestantism. Interogându-i pe prizonierii germani din

[illegible] a, el este cucerit de libertatea gândirii lor religioase. El îi ia în slujba sa pe germanii Kalb, Taube, Kruse și Eberfeld.[1] Acesta din urmă îi demonstrează, prin scris și prin viu grai, puritatea doctrinară a confesiunii de la Augsburg. Țarul este, se spune, năucit. El se întreabă dacă religia ortodoxă e cea care îi trebuie Rusiei. O idee dementă îi trece prin cap. Și dacă, dintr-o trăsătură de condei, el și-ar converti țara la protestantism? Dar renunță repede la ea, speriat de cutezanța sa. Îi autorizează însă pe luterani să deschidă o biserică la Moscova. Această decizie îl consternează pe mitropolitul Afanasi; el își permite să ridice tonul în fața unuia dintre acei străini eretici; imediat, Ivan îl condamnă la o amendă mare. Mitropolitul cade bolnav și se retrage într-o mânăstire.

Totuși, entuziasmul țarului pentru artizani germani este nimic pe lângă entuziasmul său pentru negustorii englezi. Curajosul Jenkinson, în același timp negustor, om de afaceri, explorator, străbate Rusia în lung și în lat, se duce la Astrahan, la Buhara, în Persia, înfruntă mii de pericole, revine la Moscova, îi povestește lui Ivan călătoriile sale, îi spune ce cadouri i-au dat sultanul și șahii și desenează pentru el harta țărilor pe care le-a străbătut. Subjugat de acest personaj cu talente multiple, Ivan îl tratează ca pe un prieten, acordă companiei lui o extindere a monopolului, îl autorizează chiar să bată monedă și îl pune, împreună cu negustorii din grupul lui, sub protecția directă a *opricinicilor*. De acum, Rusia exportă în Anglia pește, sare, blănuri, piei, catran, lemn pentru construcțiile navale, cânepă, in, seu, ceară, și importă din Anglia, la preț scăzut, mătase, veselă, cupru, plumb, mirodenii, arme și muniții. Acest dublu curent de schimburi comerciale este atât de mare încât Ivan visează la Anglia tot mai mult ca la aliatul natural al Rusiei. Dar, în cursul uneia dintre spaimele sale nocturne, îi vine în minte un alt proiect. Obsedat în permanență de ideea unei conspirații împotriva persoanei

[1] După ce s-au numărat printre apropiații lui Ivan, Taube și Kruse îl vor trăda ca să treacă în serviciul Poloniei.

sale, el întrevede posibilitatea de a cere azil în Anglia în cazul în care ar trebui să fugă pentru a-și salva viața. Această solicitare, umilitoare pentru stăpânul Rusiei, i se pare o străfulgerare divină. În 1567, el îl însărcinează pe Jenkinson să ducă un mesaj secret din partea sa Elisabetei I. Această regină, care i-a succedat surorii ei vitrege Maria Tudor, este, se spune, o femeie frumoasă, inteligentă, cultivată și voluntară. Relațiile ei cu Ivan au fost întotdeauna de o mare curtoazie. Are treizeci și patru de ani și nu este căsătorită. El are treizeci și șapte, iar soția lui, cercheza, a încetat de mult să-i mai placă. De ce să n-o repudieze ca să se însoare cu regina Angliei? Jenkinson primește ordin să prezinte Majestății Sale această a doua propunere. Pe scurt, Ivan se prezintă în fața ei în același timp ca posibil refugiat politic și ca pretendent cert. El îi cere concomitent mâna pentru astăzi și eventuala ei protecție pentru mâine. Desigur, el nu ignoră faptul că ea a respins deja nenumărați candidați la căsătorie. Dar, crede el, aceștia n-au avut anvergura politică a țarului. Încolțită, ea nu va putea să refuze.

Jenkinson pleacă la Londra ca avocat al acestor două cauze extravagante. Chiar la sosirea sa, el are o lungă convorbire particulară cu suverana. Miza e importantă. Națiune esențial comercială, Anglia nu-și permite să-l decepționeze pe țar, care a acordat atâtea privilegii negustorilor ei. Asta cu atât mai mult cu cât reprezentanții altor state fac presiuni asupra lui ca să abolească tratamentul de favoare rezervat englezilor. Pe de altă parte, Elisabeta nici nu se gândește să se mărite. Ca femeie de afaceri avizată, ea caută să câștige timp. Nu ține seama de impetuozitatea noului ei pretendent. Neprimind răspuns la avansurile sale, Ivan se supără și deschide portul Narva altor străini. Compania, îngrijorată, se adresează reginei. Jenkinson neputând pleca, ea îl trimite ca ambasador în Rusia pe Thomas Randolph, directorul Poștelor.

Noul trimis debarcă de Sfântul Nicolae la Marea Albă și ajunge la Moscova, prin Holmogorî și Vologda, în octombrie 1568. El este însărcinat „să restabilească ordinea

în comerțul englezesc:promițând dreptul de azil țarului, dar eludând, pe cât posibil, chestiunea căsătoriei. Pentru dreptul de azil, Ivan pune, de altfel, condiția reciprocității. Cu alte cuvinte, onoarea interzicându-i să primească ceva fără să ofere nimic în schimb, el cere ca regina să accepte să se instaleze la Kremlin în cazul în care niște conspiratori i-ar pune viața în pericol. Bineînțeles, fiica lui Henric al VIII-lea nu poate concepe acest demers straniu și n-are nici un motiv și nici chef să-și părăsească țara.

Sosit la Moscova, Thomas Randolph este expus proastei dispoziții a monarhului, iritat de prea lunga tăcere a reginei. El este reținut prizonier patru luni în casa care i-a fost destinată ca reședință. Sentinelele împiedică vizitatorii să se apropie. În fine, el obține o audiență, dar, contrar uzanțelor, nu i se trimit cai să meargă la Kremlin. Face drumul pe jos, împotmolindu-se în zăpadă. La palat, nimeni nu-i prezintă onorurile. Ofensat, își pune pălăria în fața țarului. Dregătorii prevăd o explozie de furie. Totuși, mereu imprevizibil în reacțiile sale, Ivan i se adresează lui Thomas Randolph cu bunătate și îl asigură de prietenia pe care i-o poartă „iubitei sale surori" Elisabeta. Poftindu-l să plece fără să-l fi invitat la masă, îi spune, cu titlu de compensație: „Am să vă trimit niște feluri de la masa mea." Puțin timp după aceea, un curtean, urmat de cinci servitori, se prezintă la ambasador cu tot felul de vinuri și cu hrană rece. Curteanul le gustă pe toate înainte de a pune să-i fie servite lui Thomas Randolph, ca să dovedească că nu sunt otrăvite. Câtva timp mai târziu, Thomas Randolph este rugat să vină la palat, noaptea, singur și „îmbrăcat rusește". Fără îndoială, în cursul acestei întrevederi misterioase care a durat aproape trei ore, el i-a făcut țarului promisiuni substanțiale, căci obține pentru companie noi avantaje: dreptul exclusiv de a face comerț cu Persia, de a extrage fier din anumite mine și de a alunga navele străine din Marea Albă.

În august 1569, Thomas Randolph se întoarce în Anglia, însoțit de un nobil rus, Savin, a cărui misiune constă, după cât se pare, în a obține de la regină semnarea unui tratat de

alianță militară ofensivă și defensivă. După ce a stat zece luni pe malurile Tamisei, Savin nu-i aduce țarului decât o scrisoare scrisă pe pergament în termeni vagi și amicali: „Dacă Vi se întâmplă într-o zi – prin cine știe ce împrejurare fortuită, prin vreo conspirație secretă sau ostilitate din exterior – să fiți obligat să vă schimbați țara și dacă veți dori să veniți în regatul Nostru, împreună cu nobila Împărătească, soția Voastră, și copiii Voștri iubiți, Noi o să primim și o să tratăm cu toată cinstea și curtuoazia pe Înălțimea Voastră și suita ei, cum se cuvine unui atât de mare prinț, lăsându-Vă să duceți viață liberă și liniștită cu toți cei pe care îi veți dori în suita Voastră. Vă va fi permis să practicați religia Voastră creștină în maniera în care o să vă placă... Noi o să desemnăm un loc în regatul Nostru unde o să locuiți *pe spezele Voastre* atâta timp cât veți dori să rămâneți la Noi.[1]" În încheiere, Elisabeta declară că în caz de război ea va uni forțele Angliei cu cele ale Rusiei, „împotriva inamicului comun" și aceasta „atâta timp cât Dumnezeu o va ține în viață". Documentul a fost contrasemnat de primii mari ofițeri ai Coroanei, în frunte cu cancelarul Francis Bacon.

Această scrisoare îl aruncă pe Ivan într-o furie nebună. În locul alianței ofensive și defensive visate, el primește, ca pomană, promisiunea confuză a unei asistențe împotriva „inamicului comun". În locul reciprocității în azilul politic, el obține asigurarea că regina va fi încântată să-l primească, pe cheltuiala lui, dacă are necazuri cu poporul său. În locul unei aluzii, fie ea și voalată, la o eventuală căsătorie cu țarul – tăcerea. De altfel, Savin îi raportează că în cursul convorbirilor sale cu consilierii reginei s-a pus mai mult problema avantajelor comerciale de care englezii sunt tot mai însetați. El credea că se adresează unor oameni de stat, și a fost auzit de negustori. Indignat, Ivan ia pana și, pentru a se adresa Majestății Sale britanice, regăsește stilul virulent al epistolelor către Kurbski:

[1] Scrisoare din 18 mai 1570.

„Problema principală ai lăsat-o la o parte și boierii tăi n-au vorbit decât de comerț cu ambasadorul nostru. Noi am crezut că ești suverană în statele tale, stăpână pe voința ta regală și că veghezi la interesul regatului; în această idee am vrut noi să tratăm cu tine chestiuni importante. Dar, în realitate, oameni tăi de stat sunt cei care exercită puterea independent de tine. Nu sunt numai sfetnici, ci și simpli mujici ai comerțului care nu se preocupă de interesul suveranului și al țării, ci doar de beneficiile lor comerciale. Și tu, tu rămâi în rolul unei fete vulgare[1] și te comporți ca atare... Marele cnezat al Moscovei n-a dus lipsă de nimic când nu existau aici mărfuri englezești. Iar înscrisul pe care ți l-am trimis privind privilegiile comerciale să faci bine să ni-l trimiți înapoi. Chiar dacă nu-l restitui, noi vom ordona să nu se țină cont de ele. Astfel, toate avantajele pe care le-am acordat până azi sunt anulate"

Tonul injurios al scrisorii mai degrabă o amuză pe Elisabeta decât o irită, căci ea îl consideră pe corespondentul ei un aiurit. Dar când află că țarul, punându-și în aplicare amenințarea, a confiscat mărfurile companiei și i-a interzis orice comerț, ea nu mai visează decât să înlăture dezastrul. Un singur om este capabil, crede ea, să-l domolească pe tiran. Repede, organizează o nouă solie, condusă de Robert Best, dar al cărei suflet este Jenkinson, cel de neînlocuit. La Moscova însă țarul își revine încetul cu încetul din marea sa furie împotriva Elisabetei. Cu siguranță că sfetnicii reginei sunt răspunzători de toate. Nu ea. N-a avut oare și el sfetnici proști? Nu i-a trebuit mult curaj ca să extermine aceste lepădături? Probabil că Elisabeta n-are energia lui. Dar ea este inteligentă, cultivată. Ce pereche ar fi ei doi! Poate că în forul ei interior ea n-a renunțat să devină țarină. Ideea Angliei anglicane, bogate, întreprinzătoare nu-l părăsește pe Ivan. Totuși, pentru moment, el are prea multe griji în Rusia însăși pentru ca să se intereseze îndeaproape de politica externă. El are un nou om de încredere care-i șoptește la ureche: Eliseu Bomelius. Venit din Germania, el se dă drept

[1] Expresia rusească este: *poștata devița.*

doctor în științe magice. În cursul convorbirilor cu țarul, el îl incită să se dovedească mai vigilent față de anturajul lui. Ascultându-l, cu toate execuțiile în lanț din acești ultimi ani, Ivan numără încă numeroși adversari printre boierii din *zemșcina*, înaltul cler și chiar în popor. Rădăcinile răului nefiind încă toate smulse, iarba rea crește din nou și se răspândește. Trebuie, spune el, intensificată epurarea. Acest sfat savant trezește neîncrederea lui Ivan, care începea să se tocească. În fața acestui zel care îi servește cauza, el este de acord că Rusia e bolnavă. Or, nimic nu-i mai bun ca un purgativ pentru a reda sănătatea corpului. Să aibă încredere în el: va administra doza cea mai bună și va vindeca țara de perfidie!

CAPITOLUL XI

MITROPOLITUL FILIP

Cum mitropolitul Afanasi s-a retras într-o mânăstire, cu cine să-l înlocuiască? Ivan se gândește mai întâi la Gherman, arhiepiscop de Kazan. Candidatul este chemat la Moscova, episcopii se strâng, actul de alegere este redactat, iar viitorul mitropolit se pregătește de ceremonia sfințirii. Dar, în cursul unei convorbiri particulare cu țarul, el cutează să-l îndemne să se căiască de păcatele sale și să se teamă de mânia cerească. Furios, Ivan le reproduce favoriților săi aluziile arhi-episcopului și îi întreabă ce gândesc despre asta. „Noi suntem de părere că Gherman vrea să devină un al doilea Silvestru, răspunde Alexei Basmanov. El încearcă să-ți tulbure imaginația ca să te stăpânească. Ferește-te de un asemenea păstor!" Această părere se potrivește atât de bine cu cea a țarului că el îl gonește pe Gherman din palat, ordonă să se anuleze ceremonia prevăzută în onoarea lui și începe să caute alt mitropolit.

Alegerea sa se oprește asupra lui Filip, starețul mânăstirii Soloveț, pe o insulă din Marea Albă. Acest om este considerat ca unul din asceții cei mai instruiți și mai evlavioși ai Rusiei. În apropierea lui, în acest refugiu pustiu și înghețat se află fostul mitropolit Silvestru, exilat de Ivan. Fără îndoială că prelatul căzut în dizgrație i-a povestit starețului tumultuoasa sa experiență de călăuză spirituală a suveranului. Filip știe la ce să se aștepte din partea țarului. Dacă el consimte, în pofida tuturor acestor lucruri, să se

ducă în capitală, este pentru că acceptă condițiile dure ale misiunii ce i se propune. Cel puțin asta este părerea lui Ivan care în trecut a corespondat frecvent cu Filip. El are o înaltă stimă pentru acest personaj de obârșie nobilă, care în tinerețe a renunțat la viața ușoară și strălucitoare a boierilor, egalii săi, ca să se consacre meditației. El știe că Filip îmbină fericit înălțarea sufletului cu bunul simț pământesc. Dând călugărilor exemplu de morala cea mai austeră, el gerează admirabil în același timp bunurile comunității, construiește pe insulă biserici din piatră, diguri, defrișează păduri, deschide drumuri, seacă mlaștini, organizează o creșcătorie de cerbi și de vite, pescării, saline... Această înțelepciune practică are toată aprobarea lui Ivan. Chiar și candelele care ard în fața icoanelor au nevoie de ulei pentru ca flacăra lor să nu se stingă.

După lungi ezitări, Filip o pornește la drum. Pe parcurs, el întâlnește o solie de târgoveți care îl imploră să intervină pentru ei pe lângă țar, de mânia căruia se tem. Pe măsură ce se apropie de Moscova, plângerile supușilor Majestății Sale îi parvin, tot mai umile și tot mai stăruitoare. Fastul cu care este primit în capitală nu poate alunga îngrijorarea care l-a cuprins. Țarul îl primește la masa lui și îl anunță că îl numește șeful Bisericii. La aceste cuvinte, evlaviosului pustnic îi dau lacrimile și îl imploră pe suveran să nu încredințeze „o povară atât de mare unei bărci atât de firave". Apoi, cum Ivan rămâne neclintit în hotărârea sa, el îi spune: „Fie, mă supun voinței tale. Dar liniștește-mi conștiința desființând *opricinina!* Să nu mai fie decât o Rusie, căci potrivit cuvintelor Celui de Sus, orice împărăție divizată va deveni un deșert. Mi-e imposibil să te binecuvântez sincer când văd patria în doliu!"

Primul imbold al lui Ivan este să-l trimită pe acest nebun înapoi la mânăstirea sa. Dar imediat el se răzgândește. Își poate oare permite să dea afară din nou un prelat pe care el însuși l-a ales ca să conducă Biserica? Nu e mai bine să-l ducă cu vorba pe Filip până când îl va face să devină complice inconștient al acțiunii sale politice? Astfel, el va

avea în spatele lui, drept cauțiune morală, un sfânt pe care îl venerează întreaga țară. În loc să izbucnească, el se justifică cu vehemență. „Nu știi oare, spune el, că ai mei vor să mă devoreze, că apropiații îmi pregătesc pieirea?" Și el înfățișează bătrânului, care îi cere măcar să anuleze noua împărțire de domenii și să redea averile foștilor lor proprietari, necesitatea vastului plan de reorganizare pe care l-a conceput pentru poporul său. Tulburat de această primă convorbire cu Ivan, Filip îi înfruntă apoi pe episcopi care, toți, îl imploră să accepte necondiționat oferta țarului. Potrivit lor, spre binele Bisericii și al națiunii, mitropolitul trebuie să se ferească să-l irite pe monarh cu dojenile lui și să recurgă la blândețe pentru a-l convinge mai bine. După ce a reflectat, Filip se conformează argumentelor lor, nu din orgoliu, ci din spirit de sacrificiu. Se redactează un act în termenii căruia mitropolitul renunță dinainte să critice acțiunile *opricinicilor* și promite să nu-și părăsească niciodată scaunul în semn de protest față de comportarea țarului. Domeniul temporal scapă prin acest act competenței sale, iar domeniul spiritual se vede extrem de îngust. Ceremonia sfințirii are loc în prezența țarului, a celor doi fii ai săi, a prințului Vladimir Andreievici, a arhiepiscopilor și episcopilor. În discursul său pastoral, Filip îi recomandă lui Ivan să redevină părintele supușilor săi, să se ferească de lingușitorii care se îmbulzesc în jurul tronului, să facă să domnească dreptatea în țara sa și să prefere o „iubire fără arme" „triumfurilor în război".

Pe moment, țarul pare înduioșat de vorbele mitropolitului. Dar prefăcătoria este de scurtă durată. Retras în sălașul său de la Alexandrovskaia Sloboda, în inimă i se strecoară din nou otrava îndoielii. Filip nu este oare în mâinile boierilor? Nu pentru a-i asculta a îndrăznit el să ceară dizolvarea *opricininei?* Imaginația lui Ivan o pornește în galop. Ca pentru a-l confirma în ideea unui vast complot, el primește comunicări despre mai multe scrisori pe care Sigismund-August le-a adresat boierilor din *zemșcina*, cu scopul de a-i incita să se revolte împotriva țarului. Fără

îndoială, regele Poloniei crede că numărul nobililor nemulțumiți este destul de mare pentru a declanșa un război civil! Destinatarii înșiși ai acestor mesaje sunt cei care, cuprinși de groază, le-au prezentat spontan suveranului lor ca pe un gaj al fidelității. Printre ei, părinții Bielski, Mstislavski, Vorotânski, precum și marele scutier Feodorov. Ivan le dictează el însuși boierilor un răspuns ironic către Sigismund-August. După ce s-au ridicat împotriva acestui odios apel la trădare, corespondenții regelui Poloniei se declară gata să se alăture curții lui dacă îi dă țarului lor „întreaga Lituanie, întreaga Rusie Albă, Galiția, Prusia, Volânia și Podolia". Bătrânul prinț Feodorov scrie chiar, din ordinul stăpânului său: „Cum ați putut să credeți că eu, cu un picior în groapă, mi-aș duce la pierzanie sufletul nemuritor printr-o trădare mârșavă? Și ce-aș face pe lângă voi? Nu mai sunt în situația de a conduce legiuni, nu-mi plac ospețele, n-am învățat dansurile voastre și nu cunosc felul vostru de a vă distra".

După ce a reglat astfel chestiunea în demnitate și bună dispoziție, Ivan își reproșează curând că a fost prea mărinimos. Dacă regele Poloniei le-a scris anumitor boieri, este pentru că îi știa capabili să plece o ureche îngăduitoare la propunerile lui. Fără îndoială, scopul lui era să ridice *zemșcina* împotriva *opriciniei*, să-l detroneze pe țar și să instaleze în locul lui pe altcineva. Dar pe cine? De ce nu tocmai pe bătrânul Feodorov, om credincios vechilor obiceiuri, investit de nouăsprezece ani cu demnitatea de mare scutier și înconjurat de stimă de toți cei care suspină după vremurile trecute? Da, da, cu siguranță că el este conducătorul conspirației. Într-o zi, în prezența întregii curți, Ivan îl obligă pe Feodorov să îmbrace propria lui mantie, îi pune coroana pe cap, îl silește să se așeze pe tron și, înclinându-se în fața lui, spune cu voce tare: „Salut, mare țar al Rusiei! Primește de la mine onoarea la care râvneai!" Uluit, Feodorov nu știe ce atitudine să ia. În jurul lui câțiva boieri crezând că e o farsă izbucnesc în râs. Dar Ivan nu râde. Continuându-și discursul, el declară: „Așa cum am

avut puterea să te fac țar, tot așa o am pe aceea să te zvârlu de pe tron." Și, ridicându-și pumnalul, i-l înfige adânc în piept. Feodorov se prăbușește. *Opricinicii* se năpustesc asupra lui, îi vin de hac cu sălbăticie, scot cadavrul lui afară din palat și îl abandonează câinilor. Soția lui Feodorov este și ea strangulată. Sunt găsiți fără prea multă greutate câțiva pretinși complici care sunt executați imediat. Părinții Bielski, Mstislavski și Vorotânski scapă nu se știe din ce motiv de răzbunarea suveranului. Dar trei prinți Rostovski plătesc pentru alții. Unul dintre ei, voievod la Nijni-Novgorod, vede intrând în biserica în care se ruga treizeci de *opricinici* care în numele țarului îi ordonă să-i urmeze. Ei îl dezbracă de veșminte și îl conduc, complet gol, la douăzeci de verste de oraș, pe malurile Volgăi. Acolo, unul dintre ei îl decapitează și corpul îi este aruncat în fluviu. Capul îi e dus lui Ivan. El îl dă înapoi cu piciorul și spune cu un surâs dușmănos: „Nu de mult îi plăcea să se scalde în sângele dușmanilor, pe câmpul de bătălie; în fine, s-a scăldat în propriul sânge." Prințul Piotr Ceniatov, care s-a refugiat într-o mânăstire, este găsit acolo și supus torturii. Este fript pe încetul pe un talger care se rotește și i se vâră ace sub unghii. Ivan Pronski, un general acoperit de glorie, este înecat. Tiutin, vistiernicul statului, este tăiat în bucăți împreună cu soția sa, cu cele două fiice și cu cei doi fii mai mici. Supliciul este condus de prințul cerchez, fratele țarinei. Alte familii de vază împărtășesc aceeași soartă. Apoi, *opricinicii* jefuiesc casele și satele victimelor lor. Femeile din popor sunt violate înainte de a fi date morții. Cadavrele zac pretutindeni, la răscruce de drumuri, nimeni necutezând să îngroape creștinește pe „dușmanii țarului". Cei mai mulți dintre ei sunt goi, căci au fost despuiați înainte de masacru, pentru ca sângele să nu se scurgă pe haine, parte importantă a pradei. Unii sunt desfigurați, nu mai pot fi recunoscuți. Locuitorii Moscovei se ascund în casele lor și tremură ascultând urletele și râsetele călăilor care, afară, își urmăresc prada, înjunghie, calcă în picioare, ucid. Martor al acestor dezordini sângeroase, mitropolitul Filip, neputincios și

disperat, nu poate decât să-l implore pe țar la clemență. Nu este ascultat. Curând. Majestatea Sa refuză chiar să-l mai primească.

Într-o duminică, la ora slujbei, Ivan intră în catedrala Adormirii Maicii Domnului, îmbrăcat într-un anteriu și având pe cap un comănac. Un mare număr de *opricinici*, îmbrăcați și ei în călugări, îl înconjoară. Filip, care i-a văzut intrând, nu le iese în întâmpinare și continuă să facă slujba religioasă. Atunci, țarul se îndreaptă spre el și îi cere binecuvântarea. Mitropolitul nu se clintește. Stupefiați, *opricinicii* șușotesc. Unul dintre ei strigă: „Sfinte Petru, Majestatea Sa îți așteaptă binecuvântarea!"

Coborându-și privirea asupra țarului costumat în călugăr, Filip spune: „Așa împopoțonat ciudat, nu-l mai recunosc pe suveranul meu. Nu-l mai recunosc nici în actele lui... O, prinț! Noi aducem aici jertfe Domnului și, în spatele altarului, sânge de creștini nevinovați curge în valuri. Niciodată de când soarele a început să strălucească în ceruri nu s-a mai văzut un monarh care, luminat de credința cea dreaptă, să-și sfâșie atât de crud poporul. Chiar la păgâni există o lege, o dreptate, milă de oameni. Acestea nu mai există în Rusia. Bunurile, viața cetățenilor nu mai au garanții, pretutindeni asasinate, jafuri, și toate aceste crime se comit în numele țarului. Oricât de sus te-ai afla pe tron, există o ființă supremă, Judecătorul nostru și al tău! Cum o să te înfățișezi tu în fața tribunalului său, acoperit de sângele celor drepți, asurzit de urletele lor de durere, căci pietrele acestei catedrale, pe care tu le calci în picioare, strigă cerului răzbunare. O, prinț, eu îți vorbesc ca un păstor de suflete și nu mă tem decât de Dumnezeu!"

Tremurând de furie, Ivan lovește lespezile cu țepușa sa și strigă: „Mizerabili călugări, v-am cruțat prea mult până astăzi, sunteți niște rebeli! De acum înainte o să fiu așa cum mă înfățișați!" Și iese din biserică, urmat de banda lui de ucigași. Dar neîndrăznind încă să-l atace direct pe mitropolit, el se mulțumește să pună să-i aresteze și să-i tortureze pe câțiva membri ai clerului. *Opricinicii* lui extind repede

câmpul represaliilor. În luna iulie 1568, la miezul nopții, favoriții lui Ivan, Afanasi Viazemski, Maliuta-Skuratov, Griaznoi, în fruntea unei trupe de *opricinici*, pătrund în câteva case bogate de boieri și de negustori, răpesc femeile recunoscute pentru frumusețea lor și le duc afară din oraș. La răsăritul soarelui, li se alătură țarul care le alege pe cele mai seducătoare prizoniere ca să le violeze el însuși. Celelalte sunt date ofițerilor lui credincioși. Ei se mai distrează un pic incendiind fermele și tăind vitele cornute. Apoi, toată compania se întoarce la Moscova, femeile sunt duse la ele acasă și „mai multe dintre ele, spune cronicarul, mor de rușine și de durere".[1]

Câteva zile după aceea, la 28 iulie 1568, țarul și zbirii lui se găsesc la mânăstirea Sfintei Fecioare, în vreme ce Filip celebrează oficiu divin. Zărind un *opricinic* care avea pe cap o bonetă, mitropolitul îi reproșează țarului că tolerează ca unul din oamenii săi să rămână cu capul acoperit în casa lui Dumnezeu. Asta-i prea de tot! Ivan se hotărăște să deschidă procesul lui Filip. El trimite mesageri la mânăstirea Solovețk ca să culeagă câteva dezvăluiri despre ipocrizia și desfrâul „dușmanului" său. Cea mai mare parte a călugărilor, sincer devotați fostului lor stareț, îl citează ca pe un model de sfințenie. Dar noul stareț, cel care îl înlocuiește pe Filip, un anume Paisie, mânat de speranța de a deveni episcop, consimte să-și învinovățească predecesorul. Este chemat la Moscova. În fața unui tribunal alcătuit din țar, episcopi și boieri, el își repetă calomniile cu o mare siguranță de sine. Fiindu-i silă să se justifice, Filip se mulțumește să-i spună că „sămânța proastă nu va da roade bune". Și vrea să renunțe la misiunea sa. „E mai bine să mori martir nevinovat decât să suferi în tăcere în demnitatea de mitropolit ororile și nelegiuirile acestor vremuri nefericite, declară el. Faceți cum vă place în privința mea. Iată toiagul pastoral, iată mitra albă și mantia, semne ale cinstei cu care m-ați îmbrăcat!" Dar țarul nu vrea să-l asculte „N-ai să te judeci tu însuți!" îi

[1] Cf. Karamzin, citând *Memoriile* lui Taube și Kruse.

replică el. Și îi ordonă să-și reia podoabele și să continue să celebreze liturghia până la pronunțarea sentinței.

La 8 noiembrie 1568, în ziua de Sfântul Mihail, *opricinici* înarmați năvălesc în Catedrala Adormirii Maicii Domnului pe când Filip, în odăjdii, face slujba în fața unei mulțimi considerabile. Alexei Basmanov, întrerupând liturghia, scoate o hârtie și citește cu voce tare judecata care îl deposedează pe mitropolit de funcțiile sale. Imediat *opricinicii* smulg veșmintele de pe pontif, îi dau un anteriu rupt, îl pun în lanțuri, îl scot din biserică cu lovituri de mătură și îl duc cu sania la mânăstirea Bobotezei. Poporul, terorizat, aleargă, plângând și strigând, în spatele atelajului și se adună în fața mânăstirii în așteptarea unei minuni. Dar minunea nu se produce. Filip, recunoscut vinovat de vrăjitorie, este condamnat la închisoare pe viață. El îl imploră pentru ultima oară pe Ivan să aibă milă de Rusia. Tot ce obține este o agravare a tratamentului ce i-a fost rezervat. În vreme ce el moare de foame și de frig în lanțuri în carcera sa, tot mai numeroși pelerini vin la mânăstirea Sfântul Nicolae, pe malul râului Moscova, unde a fost transferat. Cu ochii fixați pe zidurile înalte, acești oameni simpli simt cum un fel de iradiere spirituală le pătrunde în suflet. Ei se reculeg în fața adăpostului unui „sfânt în viață" care se jertfește pentru credință. Crezând că se debarasează de un om care îl deranja, Ivan constată că a creat un martir. Nu poate să tolereze asta și pune să fie îndepărtat Filip, care este dus din nou la mânăstirea Otroci, în gubernia Tver. După care este ales un alt mitropolit, Kirill, om slab și împăciuitor.

Filip nemaifiind periculos, Ivan se potolește. El pregătește o expediție punitivă împotriva Novgorodului. Binecuvântarea bătrânului, gândește el, ar avea cel mai bun efect asupra trupelor. Îl trimite pe Maliuta-Skuratov, favoritul lui cel mai brutal și cel mai sadic, la mânăstirea Otroci ca să obțină ca prizonierul să cheme grația divină asupra acțiunii Majestății Sale. Filip se roagă în chilia lui când se prezintă trimisul țarului. De la prima privire el

ghicește, în fața acestei mutre de brută, pericolul care îl amenință. Maliuta-Skuratov îi reproduce, cuvânt cu cuvânt, cererea suveranului. Fără să se tulbure, preotul refuză cu mândrie să se asocieze unei noi acțiuni de violență. „Eu nu binecuvântez, spune el, decât oamenii buni și pentru fapte bune. Aștept de mult timp moartea. Să se împlinească voința suveranului". Atunci, cuprins de furie, Maliuta-Skuratov sare la el, își înfige amândouă mâinile în gâtul lui și îl sugrumă. Apoi, el îi declară starețului că Filip a murit în chilia sa „asfixiat de căldură". Înspăimântați, călugării tac și Ivan apreciază că la urma urmelor acest asasinat este în linia politicii sale. Deci, nici prin gând nu-i trece să-l învinovățească pe Maliuta-Skuratov. Pentru a-și dovedi aprobarea, el trimite chiar la tortură câteva rude ale defunctului.[1]

La 1 septembrie 1569, Moscova află cu stupoare de moartea țarinei Maria, a doua soție a lui Ivan. Fără îndoială că a fost otrăvită. De cine? Toate bănuielile se îndreaptă asupra țarului, care s-a îndepărtat de mult de soția lui. Nejucând nici un rol la curte, ea a stânjenit totuși viața monarhului. El o înșela cu femei ușoare, dar nu mai suporta să o vadă în palatul său. Între altele, ea l-a stingherit în planurile sale de căsătorie cu regina Angliei. Un pic de praf sau câteva picături din vreun amestec savant și în fața lui calea este liberă. Totuși, cei din jurul țarului tremură așteptând să știe pe cine va acuza el. Boierii se prefac profund afectați și îmbracă haine de doliu, care constau din șube din catifea sau din damasc fără garnitură de aur. După funeralii, care au loc la Moscova, Ivan se retrage încă o dată în nefasta sa solitudine de la Alexandrovskaia Sloboda fără să-l fi indicat pe vinovat. Acolo, în mijlocul *opricinicilor*, el trece în revistă, în gând, pe mai marii imperiului său și se întreabă pe cine să trimită la moarte. Dintre toți conspiratorii

[1] După moartea lui Ivan, rămășițele pământești ale lui Filip vor fi depuse la mănăstirea Solovetk. În 1652, mitropolitul decăzut din funcții va fi canonizat, iar rămășițele lui vor fi transportate în Catedrala Adormirii Maicii Domnului din Moscova.

de altădată, unul singur a rămas la locul lui, vărul său, prințul Vladimir Andreievici. Ivan l-a iertat, cu șase ani în urmă. O asemenea amânare i se pare astăzi nemeritată. E timpul să se termine cu acest personaj măreț care, cândva, a vrut să uzurpe tronul. Totuși Ivan n-are să-l acuze că a otrăvit-o pe țarină. Nu, crimă mai gravă, el va pretinde că Vladimir Andreievici l-a tocmit pe unul din bucătarii palatului să-l otrăvească pe țarul însuși. Prințul, împreună cu familia sa, este chemat la Alexandrovskaia Sloboda. În prezența lui Ivan, bucătarul repetă că a primit cincizeci de ruble de argint ca să-i toarne un anumit praf în mâncarea Majestății Sale. Vladimir Andreievici, soția sa Eudoxia și cei doi tineri fii cad la picioarele suveranului, strigându-și nevinovăția și cerând să intre într-o mănăstire. „Trădători, strigă țarul, voi mi-ați pregătit otrava: ei bine, o s-o beți!"[1] Și cere să i se aducă o cupă plină cu o băutură otrăvitoare. Prințul ezită să o ia, dar soția lui îi spune cu fermitate: „Mai bine să mori de mâna țarului decât de mâna călăului". La aceste vorbe, Vladimir Andreievici își ia adio de la soția lui, își binecuvântează fiii și își moaie buzele în cupă. Eudoxia și cei doi fii fac la fel. Toți patru încep să se roage, în vreme ce otrava își face efectul. Ivan asistă la ultimele lor convulsii. Apoi el le cheamă pe subretele prințesei și, cum ele se lamentează în fața cadavrelor, dă ordin să fie dezbrăcate și împușcate. Pentru a echilibra balanța, el cere ca bucătarul delator, a cărui mărturie a fost atât de utilă, să fie și el omorât, iar mama lui Vladimir Andreievici, ambițioasa prințesă Eufrosina, retrasă de mult din lume și care a îmbrăcat veșmântul de călugăriță, să fie înecată în râu.

Spre marea surpindere a lui Ivan, moartea lui Vladimir Andreievici și a familiei sale stârnește o compasiune generală. Nimeni nu dă crezare poveștii cu atentatul la viața monarhului. În execuția prințului oamenii nu văd decât un odios fratricid inspirat mai degrabă de ură decât de bănuială.

---

[1] Taube și Krause: *Memorii*. Confirmat de ambasadorul danez Ulfeld, care a venit în Rusia în 1578.

Dar țarului nici că-i pasă de opinia publică. Pentru el a asculta glasul altora înseamnă deja a nu mai domni. El nu se sprijină pe popor, el se sprijină pe Dumnezeu. Iar Dumnezeu în ochii lui nu este un judecător, ci un partener. Poate chiar un complice. Cu cât înaintează în vârstă, cu atât se convinge de importanța riturilor. Religia lui este meticulos formalistă. El nu se îndoiește de efectul miraculos al semnului crucii, al mătăniilor și al stropirilor cu apă sfințită asupra unui Dumnezeu însetat de omagii. Pentru a-l obliga pe Cel de Sus să cedeze, este suficient să-l implore conform regulilor. De altfel, respectarea punct cu punct a acestui ceremonial îi provoacă lui Ivan o plăcere aproape senzuală. Îi place să se roage, tot așa cum îi place să posede o femeie. Extazul mistic și extazul carnal se completează în el și uneori se confundă. Nările lui sunt mângâiate în egală măsură de parfumul de tămâie ca și de mirosul de piele jilavă. E de-ajuns ca el să încerce o voluptate oarecare cu intensitate că vede în asta aprobarea sau chiar voința expresă a Creatorului. În acest tête-à-tête permanent între Dumnezeu și țar, Biserica joacă un rol cu totul secundar. Ea nu face decât să semneze mesajele venind de la tron către Cer și de la Cer către tron. Ba chiar de multe ori Ivan se descurcă fără acest intermediar solemn pentru a sta de vorbă direct și familiar cu Cel Veșnic. Alianța lui cu Dumnezeu nu este niciciând atestată cu mai mare strălucire decât în duminica Floriilor. În acea zi, potrivit tradiției, înainte de liturghie toată populația Moscovei se adună în fața Kremlinului. O sanie alunecă pe străzi, purtând un copac de care sunt atârnate diverse fructe, în principal mere. Cinci tineri băieți îmbrăcați în alb stau sub ramurile lui și cântă rugăciuni. Alții, cu lumânări și felinare, urmează îndeaproape atelajul. Vin apoi, în mijlocul unei păduri de prapore și de chipuri sfinte, peste o sută de preoți în odăjdii scânteind de aur și de pietre scumpe, boierii și notabilii. În fine, într-un nor de tămâie, apare mitropolitul urcat pe un măgar înveșmântat în alb. În mâna stângă ține o Evanghelie legată în aur; cu dreapta binecuvântează poporul.

Țarul înaintează pe jos, aproape de el, ținând cu grijă panglica monturii. Astfel, în ochii tuturor, Ivan pozează în penitent credincios al Bisericii, în vreme ce în realitate noul mitrolopit, sub splendidul său patrafir, tremură la gândul de a cunoaște într-o zi soarta de odinioară a lui Filip. În popor, nimeni nu ignoră care dintre ei, prelatul sau țarul, deține puterea asupra celuilalt. Mulțimea se pleacă în același timp în fața puterii cerești și în fața puterii pământești. După ce a făcut turul principalelor biserici din Kremlin, procesiunea revine la Catedrala Adormirii Maicii Domnului, unde mitropolitul oficiază chiar el slujba. După serviciul religios, el oferă un ospăț în cinstea țarului și a boierilor. Și reprezentația simbolică a intrării lui Isus în Ierusalim se sfârșește într-un chef.

CAPITOLUL XII

MARTIRIUL NOVGORODULUI

Împins mereu mai departe de dorința de a-și demonstra atotputernicia, Ivan nu se mai mulțumește să pedepsească indivizi, el are nevoie să pedepsească orașe. De mult este iritat de pretenția Marelui Novgorod și de cea a Pskovului. Locuitorii acestor două importante orașe, alipite de curând Coroanei[1], își mai amintesc de vremurile când erau independente și făceau negoț după bunul lor plac cu lituanienii și cu suedezii. Războaiele din nord duse de țar au compromis acest negoț, negustorii britanici au obținut privilegii enorme, iar incursiunile în zonă ale *opricinicilor* au semănat panică în rândul unei populații care râvnea la libertățile ei de altădată. Simțind cum clocotește nemulțumirea în această parte a imperiului, Ivan începe prin a lua ostateci pentru a garanta buna purtare a celor două orașe: în primăvara anului 1569 sunt transportate cu forța la Moscova cinci sute de familii din Pskov și o sută cincizeci din Novgorod. Cei care au fost smulși astfel din casele lor se plâng că sunt exilați, cei care au fost lăsați tremură în așteptarea unor evenimente și mai groaznice. Câteva luni mai târziu, un recidivist, pe nume Piotr, originar din Volânia, iese din închisoare, la Novgorod, și pune la cale o răzbunare împotriva locuitorilor care l-au condamnat. Știind

[1] Novgorodul a fost cucerit în 1471, apoi în 1478 de marele cneaz Ivan al III-lea, bunicul lui Ivan cel Groaznic, iar Pskovul în 1510 de marele cneaz Vasili al III-lea, tatăl lui Ivan cel Groaznic.

că Ivan este foarte pornit împotriva lor, el redactează, sub semnătura arhiepiscopului de Novgorod și a unor notabili, o scrisoare către Sigismund-August potrivit căreia toată populația, exasperată de tratamentul rău la care o supune țarul, ar fi dispusă să se supună Poloniei. El ascunde această scrisoare în dosul icoanei Sfintei Fecioare din Catedrala Sfânta Sofia. Apoi se duce la Moscova și denunță pretinsa conspirație. Imediat se dă ordin să se caute scrisoarea criminală în locul desemnat. E găsită acolo, bineînțeles, iar semnăturile arhiepiscopului Pimen și a numeroși magistrați sunt declarate autentice. Ivan țopăie de bucurie: în fine, are pretextul.

În decembrie 1569, el părăsește Moscova în fruntea armatei cu *opricinicii* săi și cu o mie cinci sute de streliți într-o expediție punitivă. Inima îi bate iute, ca și cum l-ar aștepta o partidă de plăceri. Este însoțit de fiul său mai mare, Ivan, în vârstă de cincisprezece ani, care, crescut într-un climat de cruzime, împărtășește cu tatăl său gustul voluptăților vulgare și al sângelui vărsat. Pentru acest adolescent, tortura este o distracție ca vânătoarea. În mintea lui, nu există nici o noțiune de remușcare la gândul unei violențe comise împotriva unui om fără apărare. Este convins că unele ființe sunt sortite să fie victime și altele călăi. Totul depinde de categoria în care Dumnezeu a voit să te nești.

În drum spre Novgorod, bandele armate se distrează masacrând locuitorii Klinei, cărora nu li se poate totuși reproșa că s-ar fi vândut regelui Poloniei. La Tver, țarul se roagă cinci zile într-o mănăstire, în vreme ce *opricinicii* merg din casă în casă, torturând pe cine cred ei de cuviință. Aceeași soartă este rezervată localităților Mednoie, Torjok, Vișnăi, Valdai... Toate orașele rusești situate între Moscova și Novgorod sunt pedepsite. Sunt uciși chiar țăranii întâlniți pe drum, sub pretext că expediția lui Ivan trebuie să rămână „secretă". După trecerea „expediției punitive" nu rămân decât ziduri arse, maldăre de cadavre, oameni spânzurați de crengile copacilor, vite spintecate.

La 2 ianuarie 1570, avangarda armatei ajunge la zidurile Novgorodului. Este un oraș frumos, bogat, foarte populat, mândru de tradițiile sale europene. Soldații încep prin a ridica în jurul lui zăplazuri înalte, pentru ca nimeni să nu poată scăpa de acolo. Bisericile sunt încuiate cu cheia, ca nimeni să nu caute refugiu în ele. Călugării trebuie să evacueze mânăstirile și să încuie porțile în urma lor. Notabilii și negustorii sunt consemnați în casele lor. Sunt arestați toți funcționarii și toată preoțimea măruntă. Un mare număr de oameni ai bisericii sunt îngrămădiți într-un loc împrejmuit și somați să plătească o răscumpărare de douăzeci de ruble de cap. Cei care sunt în imposibilitate să verse această sumă vor fi bătuți cu bastoanele în fiecare zi. În orașul mort, locuitorii nu cunosc încă motivele acestei represiuni și așteaptă cu neliniște sosirea țarului.

La 6 ianuarie, de Boboteză, acesta se oprește cu trupa sa la două verste de Novgorod. A doua zi, din ordinul lui, sunt duși la moarte toți preoții care n-au putut să plătească amenda. Uciși cu lovituri de ciomag, ei sunt transportați în mânăstirile lor ca să fie înmormântați acolo. La 8 ianuarie, țarul, împreună cu fiul și cu suita sa, intră în orașul pustiu și tăcut. Arhiepiscopul Pimen îl așteaptă, cu cruci și icoane, pe marele pod al Volhovului. În loc să plece capul, Ivan refuză binecuvântarea prelatului și strigă: „Om necredincios, ceea ce văd în mâinile tale nu este crucea dătătoare de viață, ci o armă ucigătoare pe care vrei să mi-o înfigi în inimă. Cunosc planurile tale perfide și pe cele ale acestei populații viclene. Știu că sunteți gata să mă dați lui Sigismund-August! Din această clipă, tu nu mai ești în ochii mei păstorul creștinilor, ci un lup carnivor, o fiară, un mizerabil încrâncenat împotriva coroanei Monomahului!" Apoi el ordonă arhiepiscopului să intre din nou în Catedrala Sfânta Sofia împreună cu procesiunea. El însuși pătrunde în ea însoțit de fiul său și, după ce tună și fulgeră împotriva lui Pimen, îl ascultă liniștit oficiind slujba. Mătăniile și semnul crucii pe care le face sunt de o cucernicie exemplară. Să-și fi uitat accesul de furie? Să fie oare pe punctul de a ierta? Deja

preoții care îl înconjoară pe venerabilul Pimen își redobândesc timid speranța. După slujbă, Ivan acceptă să mănânce la palatul arhiepiscopului. La masă, boierii lui stau vesel la taifas cu membrii clerului. În toiul mesei, țarul se ridică și scoate un strigăt înspăimântător. Imediat, *opricinicii* năvălesc în sală, îl înșfacă pe Pimen, îl despoaie de hainele preoțești, îi leagă fedeleș pe ceilalți preoți și servitori și îi târăsc pe toți în închisoare. Apoi, jefuiesc casa arhiepiscopului și devastează Catedrala Sfânta Sofia, luând odoarele și vasele sfinte.

De a doua zi, Ivan se apucă voios de opera sa de dreptate. În fiecare zi sunt aduși în fața lui și a fiului lui, în piața mare, o mie de locuitori, notabili, negustori sau simpli cetățeni. Fără interogatoriu, fără pledoarie, fără judecată. Prin simplul fapt că sunt din Novgorod, orașul blestemat, acești oameni sunt vinovați. Din rafinament, soții sunt torturați în fața soțiilor, mamele în fața copiilor. Oamenii sunt bătuți cu cnutul, li se frâng membrele, li se taie limbile, li se crestează nările, sunt castrați, arși la foc mic. Apoi, sângerând și rupți, nenorociții sunt legați cu capul sau picioarele de sănii care coboară repede spre Volhov, până într-un loc în care râul nu îngheață, chiar în plină iarnă. Acolo, sunt aruncate în apa înghețată familii întregi, femeile cu soții lor, mamele cu copiii la țâță. Cei care înoată sunt loviți cu lancea, cu parul, cu securea de *opricinici* urcați în bărci. Acest masacru metodic durează cinci săptămâni. Ivan și fiul său nu pierd din ochi spectacolul. Potrivit țarului, nimic nu e mai instructiv pentru un spirit curios să investigheze misterele omenești decât reacția unei victime fără apărare la întâlnirea cu durerea și cu moartea. Chiar pentru cei familiarizați cu camera de tortură plăcerea este mereu inedită. Sub efectul suferinței, fețele obișnuite să simulcze indiferența, morga, curtoazia, curajul se schimonosesc. Măștile cad. În spatele omului apare fiara. Este tot atât de excitant ca dezbrăcarea unei fecioare care se zbate și strigă. Cei torturați se răsucesc, urlă, se strâmbă, uită orice demnitate. Vinovați sau nevinovați se vaită. Cu un cuvânt poți să le curmi chinurile.

Și nu o faci. Iar bucuria în tine crește pe măsură ce celălalt e tras mai la fund. Tendoane albe ca sideful, viscere albăstrui, umori verzi și băloase, și peste toate acestea, sângele care te împroașcă vesel și mirosul lui cald, fad, amețitor, de neînlocuit! Ce pregătire mai bună ar putea exista pentru amor sau pentru rugăciune? După ce ai stâlcit în bătaie, ai jupuit, schingiuit cu cleștele înroșit în foc, ai fript, te cufunzi în femeie sau în Dumnezeu cu o nouă vigoare. Astfel, după fiecare serie de execuții, Ivan și fiul său se regăsesc în biserică în dispoziții evlavioase și domoliți. Măcelul și serviciul divin se completează. Numărul total al victimelor se va ridica la cincisprezece mii potrivit lui Kurbski, la optsprezece mii potrivit *Celei de-a treia cronici a Novgorodului*, la douăzeci și șapte de mii după spusele lui Taube și Kruse, la șaizeci de mii după autorul *Primei cronici a Pskovului*. Volhovul este plin de cadavre, iar apele sale poartă sânge și resturi umane până la lacul Ladoga.

Nesatisfăcut doar cu exterminarea populației Novgorodului, Ivan dispune să se procedeze la un jaf în toată regula. S-ar zice că, mânat de o furie necontrolabilă, el vrea să ruineze unul dintre cele mai mari orașe ale țării sale ca să-l împiedice să egaleze Moscova. Străbătând străzile, el îi încurajează pe *opricinici*, care asediază casele și prăvăliile, sparg porțile, escaladează ferestrele, se ceartă pentru grămezile de stofă sau de blană, de veselă sau de icoane. Toate bisericile sunt devastate. Sub conducerea țarului, „pedeapsa" se revarsă asupra satelor din împrejurimi pe o rază de două sute cincizeci de verste[1]: țărani asasinați, case incendiate, vite sacrificate, magazii de grâne arse; amploarea distrugerilor îi dă lui Ivan măsura geniului său.

În fine, la 12 februarie, în lunea celei de-a doua săptămâni a postului mare, la răsăritul soarelui, el ordonă să i se aducă câte un supraviețuitor de pe fiecare stradă. Aceștia sosesc, palizi, zdrențăroși, sfârșiți de oroare și disperare,

[1] Novgorodul nu-și va reveni niciodată după masacrul din 1570. El va rămâne un oraș de mâna a doua, sărac și cu populație puțină.

așteptând moartea. Dar țarul pe care îl au în față este întruchiparea însăși a blândeței. El iese înviorat, întinerit din baia de sânge. „Locuitori ai Novgorodului care ați rămas în viață, spune el cu blândețe, rugați-vă lui Dumnezeu să ne dea o domnie fericită, rugați-vă ca armata lui Cristos să triumfe asupra dușmanilor ci văzuți și nevăzuți. Fie ca Dumnezeu să-l judece pe arhiepiscopul vostru Pimen și pe complicii lui mârșavi. Asupra lor trebuie să cadă sângele care a curs în aceste locuri. Acum, că plânsetele și gemetele încetează... Întorceți-vă în pace la casele voastre!" După acest discurs, arhiepiscopul Pimen, urcat pe o iapă albă, acoperit de zdrențe și ținând în mâini un cimpoi și o tobă, este plimbat prin oraș ca un măscărici. La trecerea lui, rarii gură-cască, încremeniți de rușine, își pleacă capul și își fac semnul crucii. După această paradă, Pimen este transferat sub escortă la Moscova.

Ivan părăsește Novgorodul și se îndreaptă cu armata lui îngreunată de pradă spre al doilea oraș vinovat, Pskovul. Aventurierul german Heinrich von Staden, înrolat printre *opricinici*, se va făli că a intrat în Novgorod cu un singur cal și că a ieșit de acolo urmat de patruzeci și nouă de cai și douăzeci și două de care încărcate cu bogățiile prădate.[1] Aflând că țarul se apropie de orașul lor, locuitorii Pskovului, înspăimântați, năvălesc în biserici. La miezul nopții clopotele bat sinistru. Să fie un semnal de bun venit sau un semnal de alarmă? Din mânăstirea Sfântul Nicolae, de la Lubatov, unde s-a oprit, țarul aude acest sunet profund și, după cum se povestește, inima lui e mișcată. A doua zi, la intrarea sa în oraș, el descoperă în fața fiecărei case o masă întinsă și locuitorii în genunchi îi oferă pâinea și sarea ospitalității. Solul lor îi spune cu lacrimi în ochi: „Fă ce vrei cu viața și cu bunurile noastre, căci tot ce avem îți aparține, la fel ca ființele noastre!" Acest limbaj îi place lui Ivan și el intră în biserica Sfintei Treimi ca să asculte o liturghie. Ieșind de acolo, se hotărăște să-l viziteze în celula sa pe un

[1] *Memoriile* lui Heinrich von Staden.

călugăr învățat, Nikolai. El se găsește în fața unui om pe jumătate dezbrăcat, descărnat, cu privirea nebună, cu barba zbârlită, cu un lanț în jurul gâtului, care, măsurându-l sfidător, îi întinde o bucată de carne crudă. „Eu sunt creștin, îi spune țarul, nu mănânc carne în postul mare". Anahoretul îi răspunde cu tărie: „Tu faci mai rău: te hrănești cu sânge și carne de om, uitând nu numai de post, dar și de Dumnezeu". El îi prezice țarului că va fi lovit de trăznetul ceresc dacă se atinge de un singur fir de păr al vreunui copil din Pskov. Între timp, cerul s-a acoperit de nori negri. Tunetul se aude în depărtare. Să aibă dreptate făcătorul de minuni? Chiar când era pe punctul să-l străpungă pe Nikolai cu țepușa sa de fier, Ivan se răzgândește. El a cutezat să ridice mâna asupra unui arhiepiscop și a lăsat să fie sugrumat un mitropolit, dar nebunul acesta al lui Cristos îi impune. Oare Dumnezeu nu grăiește mai degrabă prin gura celor săraci cu duhul decât prin cea a prelaților? Trebuie să se teamă ca de foc de acești intermediari zdrențăroși și gângăviți. Prudent, Ivan ordonă armatei sale să evacueze orașul. Armata se va mulțumi să prade un pic mahalalele. Câteva zile mai târziu, țarul și oamenii lui iau drumul Moscovei. În urma lor, poporul, cruțat ca prin minune, se năpustește în biserici. Păduri întregi de lumânări se aprind sub icoane. Tămâia fumegă. Mii de rugăciuni se înalță către Dumnezeu ca să slăvească curajul călugărului Nikolai, care a salvat orașul.

Ivan își oferă luxul să organizeze la Moscova o revenire care ține de triumf și de mascaradă. Pentru a înveseli poporul, el trimite înaintea lui pe unul din măscăricii săi, cocoțat pe un bou. Dar, după ce au râs de strâmbăturile măscăriciului, gură-cască îl descoperă cu spaimă pe țarul lor atotputernic călărind în fruntea *opricinicilor* săi. Ca să arate mai bine că el este șeful acestei bande de ucigași, poartă și el la șa însemnele confreriei: o mătură și un cap de câine. Armata îl urmează, în pas războinic, ca și cum s-ar fi întors dintr-o campanie victorioasă împotriva polonezilor sau a tătarilor. Cortegiul este încheiat de care ce transportă prada luată din orașele rusești.

Prima grijă a lui Ivan este de a deschide un proces de crimă împotriva pretinșilor complici ai oamenilor din Novgorod și din Pskov. Procesul durează cinci luni. Sunt torturați prizonierii aduși din expediție. Copleșiți de dureri, ei mărturisesc indiferent ce și acuză pe oricine de trădare. Aceste denunțuri îi lovesc chiar pe unii favoriți ai țarului. Suficient pentru ca acesta să se decidă să-i facă să piară. Astfel, Afanasi Viazemski, om cinic și dur, care până în ziua aceea s-a bucurat de toată încrederea țarului, care a gustat pentru el leacurile prescrise de medici, care l-a însoțit în odaia lui ca să-i asculte în fiecare seară mărturisirile, se vede brusc bănuit de a-i fi prevenit pe locuitorii Novgorodului de soarta care-i aștepta. Ivan îi convoacă la palat și discută politicos cu el probleme de stat. În acest timp, din ordinul lui este devastată casa prințului și sunt sugrumați toți servitorii. Întors acasă, prințul specializat el însuși în acest gen de execuții, nu se supără. E convins că la nevoie îi poate demonstra stăpânului său că îi este credincios. Dar în aceeași seară e arestat și aruncat într-o carceră. El regăsește acolo doi alți favoriți: Alexei Basmanov și fiul lui, Feodor, tovarăși de orgii și de violențe ai țarului. Ivan Viskovati, membru al Dumei boierilor, Simeon Iakovlev, vistiernicul Nikita Funikov, secretarii Vasiliev și Stepanov sunt și ei încarcerați cu toate protestele lor de nevinovăție. Sunt torturați, dar nu sunt omorâți. Astfel, vreo trei sute de persoane sunt pregătite pentru o execuție în masă în capitală.

În marea piață a Kremlinului, sunt instalate șaptesprezece spânzurători, un imens cazan plin cu apă suspendat deasupra unei grămezi de vreascuri, o tigaie de fript de mărimea unui om, funii întinse pentru a tăia corpul în două prin frecare. La 25 iulie 1570, ziua fixată pentru marea sărbătoare a sângelui, moscoviții, înspăimântați de aceste aparate extraordinare de tortură, nu îndrăznesc să se ducă la locul execuției. Ei, de obicei atât de avizi de senzații tari, se ascund în casele lor. Negustorii pleacă din prăvălii, străzile se golesc. Toată lumea se teme că țarul se va răzbuna pe Moscova, așa cum s-a răzbunat pe Novgorod. Un oraș abandonat se înfățișează macabrului cortegiu. E cald și frumos. O bătaie de tobă anunță sosirea țarului. Acesta înaintează călare, în ținută de

gală, cu o tobă plină de săgeți aurite trecută peste piept, cu șaua bătută în perle și smaralde. Fiul lui mai mare îl însoțește. În urma lor vin în ordine *opricinicii*. Ei se află în fruntea cohortei lente de condamnați, în număr de peste trei sute, care se târâie, contuzionați, sfâșiați, însângerați, așteptând moartea ca pe o descătușare.

Sosit la locul spânzurătorilor, Ivan se miră că piața e goală. El a pregătit o astfel de demonstrație încât are nevoie de public ca să o înceapă. Imediat ordonă gărzilor să adune populația. Scos din răbdări de încetineala lor, alergă el însuși pe străzi, chemându-i în gura mare pe moscoviți la spectacol. Ca să-i încurajeze, le spune că nu li se va face nici un rău. Liniștiți numai pe jumătate, locuitorii ies din ascunzătorile lor. Încet, mulțimea crește. Câțiva curioși se cațără pe acoperișuri. Când publicul i se pare destul de numeros, Ivan strigă: „Moscoviți, veți vedea torturi, dar cei pe care îi pedepsesc sunt niște trădători! Răspundeți-mi: vi se pare dreaptă judecata mea?" Supusă, mulțimea strigă: „Trăiască țarul! Să piară dușmanii lui!" Țarul tresaltă de mulțumire. Marea reprezentație începe cu o împărțeală de grațieri. Vreo sută de prizonieri din Novgorod își văd viața salvată. Printre ei, Pimen, fostul arhiepiscop al orașului martir: el va fi exilat într-o mânăstire îndepărtată. Afanasi Viazemski nu va putea fi executat fiindcă din nefericire a murit în timpul torturilor ce precedau execuția. Alexei Basmanov nu figurează nici el în cohorta condamnaților: Ivan l-a obligat pe tânărul Feodor să-și omoare propriul tată în închisoare ca să-și salveze viața și pe Nikita Prosorovski să-l înjunghie pe fratele său pentru același motiv. După care, el le declară: Tu, tu ești un paricid! Și tu, un fratricid! Amândoi vă meritați deci moartea". Și face semn călăului să-i ia, în vreme ce *opricinicii*, înveseliți de această glumă bună, își aclamă suveranul care cu hotărâre este imbatabil în rafinamentele cruzimii.

Un secretar al Sfatului privat desfășoară un pergament și citește numele victimelor. Principalul prizonier este prințul Ivan Viskovati. Acuzat de a fi voit să livreze Novgorodul lui Sigismund-August, de a-i fi scris sultanului ca să-l angajeze să pună mâna pe Astrahan și pe Kazan, în fine, de a-l fi

invitat pe hanul Crimeii să devasteze Rusia, el își ridică ochii la cer și protestează: „Tot ce am ascultat acum este o urzeală de calomnii atroce! E inutil să încerc să mă justific, căci judecătorul meu pământesc e surd la accentele adevărului! Dar cel ce domnește în ceruri îmi vede nevinovăția!" *Opricinicii* se năpustesc asupra lui, îi pun călușul în gură, îl spânzură de picioare și îi taie pielea în fâșii. Vistiernicul Funikov este stropit cu apă clocotită și cu apă înghețată „așa de bine încât pielea se desprinde ca cea a unui țipar". Ceilalți sunt sugrumați, spânzurați sau tăiați în bucăți. Fără a descăleca. Ivan îl străpunge pe un bătrân cu țepușa lui de fier. În decurs de patru ore, două sute de oameni sunt omorâți de *opricinici*. Istoviți de atâta ucis, cu hainele scăldate în sânge, ei îl aclamă pe țar scoțând strigătul lor de bucurie: „Hoida! Hoida!"[1] Ivan străbate piața, examinează cu curiozitate cadavrele, din care unele stau în poziții care i se par caraghioase. Apoi se duce la văduva Funikov, femeie tânără și frumoasă, sora prințului Afanasi Viazemski, și îi cere să-i dezvăluie unde își acundea bărbatul ei comoara. Cum ea se jură că nu știe, pune să fie adusă goală în fața fiicei ei, o copilă de cinciprezece ani și, după ce a așezat-o cu forța călare pe o funie întinsă, o supune la chinul lent al frecării. Potrivit unui contemporan, Jerome Horsey, prințul Telepnev este tras în țeapă și agonizează astfel multe ore, în vreme ce sub ochii lui soldați îi violează mama.

După aceste execuții, Ivan se odihnește trei zile: timpul necesar pentru a înhuma cadavrele și a curăța piața. După care, sunt aduse noi victime. Maliuta-Skuratov, șeful călăilor, se întrece pe sine. Optzeci de soții ale prizonierilor sunt înecate în râul Moscova. Cadavrele soților lor, mutilate atroce, zac în aer liber și se descompun în căldura de iulie, degajând un miros pestilențial. Ivan le ordonă *opricinicilor* săi să taie această carne moartă în bucăți subțiri ca să ușureze evacuarea resturilor. Timp de aproape o săptămână,

[1] Potrivit lui Karamzin, strigătul pe care îl scoteau tătarii ca să atațe caii.

câinii din Moscova se bat pe resturile de carne putrezită. Praful din piață este impregnat de sânge. Când ies din casele lor, locuitorii au impresia că au pătruns într-un osuar sub cerul liber.

Masacrelor în masă desfășurate în fața mulțimii adunate în piață le urmează execuții sumare cu ușile închise. Voievodul Golohvastov, aflând că este în pericol, se ascunde într-o mânăstire, pe malurile Okăi. *Opricinicii* îl descoperă și Ivan îl aruncă în aer așezându-l pe un butoi cu praf de tun. „Asceții sunt îngeri care trebuie să zboare la cer!" spune el râzând. Altă dată, nemulțumit de o glumă a prințului Gvozdev, el îi toarnă pe cap un blid cu supă clocotită. Nenorocitul urlă de durere și vrea să fugă, dar țarul îi înfige cuțitul în piept. E chemat imediat doctorul Arnolph Linsey. „Salvează-l, bunul meu slujitor, îi spune Ivan. Am glumit cu el un pic prea dur". „Atât de dur, îi răspunde Arnolph Linsey, că numai Dumnezeu poate să-i redea viața. Nu mai respiră". Câtva timp după aceea, tot la masă, țarul îi taie în joacă urechea voievodului Boris Titov. Acesta, fără să se schimbe la față, îi mulțumește Majestății Sale pentru această „pedeapsă grațioasă" și îi urează o domnie fericită. Cu o altă ocazie, pe când Ivan pleacă de la masă ca să asiste la torturarea câtorva prizonieri livonieni, unul dintre aceștia, nobilul Bâkovski îi smulge țepușa și vrea să-l străpungă chiar pe el. Iute ca fulgerul, țareviciul deturnează lovitura și îl înjunghie pe atacator. Ivan este mulțumit de fiul său: cu un diavol atât de călit, dur, curajos, rapid, este sigur că succesiunea lui va fi asigurată cum se cuvine. Amândoi își găsesc bucuria în vin, dezmăț și sânge. Este suficient ca tânărul să apară alături de tatăl său ca să le răpească rușilor chiar și speranța într-o domnie mai blândă pe viitor. Uneori, remarcând câțiva cetățeni liniștiți adunați în piață, ei se distrează dând drumul la urși furioși în mulțime. Fuga disperată a moscoviților, strigătele lor, lupta lor neîndemânatică și inegală împotriva fiarelor sunt un adevărat regal pentru acești doi iubitori de farse. Când suferința devine comică, culmea plăcerii este atinsă.

Ceea ce-l întărește pe Ivan în ideea că este pe calea cea bună este acceptarea terorizată a actelor lui de către poporul său. Cei pe care-i trimite la moarte nu numai că primesc hotărârea lui cu curaj, dar nici nu par să-i poarte pică pentru că i-a pedepsit pe nedrept. Se întâlnește aici un întreg complex de respect religios pentru persoana țarului, unsul lui Dumnezeu, și o supunere oarbă în fața destinului. Cu cât rusul înțelegea mai puțin motivul pedepsei de care a fost lovit, cu atât este el mai înclinat să creadă că ea i-a fost trimisă de Domnul. El nu se revoltă împotriva adversității, el îi deschide porțile. Tot ceea ce îl depășește, atât răul cât și binele, vine în mod necesar de sus. Este citat cazul tipic al unui boier care, tras în țeapă, în cele douăzeci și patru de ore cât a durat agonia, stă de vorbă cu soția și copiii săi repetând, cu ochii la cer: „Dumnezeule mare, ocrotește-l pe țar!"

Dezordinile de tot felul, bețiile, ospețele îmbelșugate, excesele sexuale au marcat puternic fizionomia lui Ivan. La patruzeci de ani, e învelit în grăsime. Părul lui lung și barba încâlcită sunt cărunte. Pe chipul lui grosolan, ochii au o asemenea expresie de neîncredere și de cruzime încât numai *opricinicii* îi pot susține privirea. Printre ei se simte cel mai în largul lui. Numai ei, gândește el, nu-l urăsc. În acest timp în țară, din cauza ravagiilor comise de *opricinici*, terenuri vaste rămân necultivate. Țăranii spoliați nu-și mai refac domeniile ruinate. De altfel, întrucât vara anului 1570 a fost foarte ploioasă, încă din toamnă grâul și secara lipsesc. În timpul iernii e foamete. Țăranii mănâncă coajă de copac. Oamenii mor de foame și de istovire pe drumuri. În unele gubernii se semnalează cazuri de canibalism. Ivan nu mai are nevoie să-și întindă mâna de fier ca să decimeze populația: Dumnezeu o face el însuși. După foame, vine ciuma. Țarul ordonă să fie închise drumurile care duc spre capitală. Călătorii suspecți sunt prinși și arși, cu tot cu cai și cu bagaje, ca să se evite contaminarea. În popor, se încetățenește ideea că epidemia este o pedeapsă căzută din cer pentru devastarea Novgorodului.

CAPITOLUL XIII

INCENDIEREA MOSCOVEI DE CĂTRE TĂTARI

La apus, lucrurile nu se calmează. Războiul Livoniei trenează de luni în șir într-o succesiune de lupte răzlețe, de asedii, retrageri, armistiții precare și de reluări fără vigoare ale ostilităților. În anul precedent, la 1 iulie 1569, după îndelungi negocieri, Polonia și Lituania au semnat Actul de Uniune de la Lublin, potrivit căruia cele două țări fuzionează sub autoritatea unui singur rege (Sigismund-August), a unei singure Diete, a aceluiași Senat pentru toate problemele externe. Numai politica internă a Lituaniei își va păstra independența. Bogata Ucraină lituaniană este cedată Micii Polonii împreună cu Kievul, părintele ortodox al tuturor orașelor rusești. Pentru Ivan este un greu eșec diplomatic. El caută să-i contracareze efectul organizându-și cuceririle din Livonia. Înainte chiar de a fi luat-o întreagă, el înțelege că va fi greu, la nevoie, să administreze de la Moscova această provincie îndepărtată. Se hotărăște, deci, să facă din ea un stat separat, plasat sub controlul foarte strict al Rusiei. Ca rege al acestei noi țări, al cărei teritoriu n-a reușit încă să și-l însușească întreg, el îl alege pe Magnus, suveranul insulei Oesel, fratele regelui Danemarcei, Frederic al II-lea. Un tratat semnat cu acest prinț aventurier stipulează că Livonia, o dată complet „eliberată", va deveni vasala Moscovei, dar va rămâne stăpână pe administrația ei, pe justiția și pe religia ei. În schimb, ea va lăsa să treacă trupele rusești și le va ajuta să ocupe Revalul și Riga.

În mai 1570, Magnus sosește la Moscova cu o suită de patru sute de persoane. Stăpân teoretic al unei țări incomplet supuse, el este încoronat cu mare pompă și primește ca logodnică pe însăși nepoata țarului, Eufemia. Cu un an înainte, Ivan l-a trimis la moarte pe tatăl fetei, prințul Vladimir Andreievici. Un motiv în plus ca să-i dea o șansă orfanei. El îi acordă chiar o dotă de cinci butoiașe cu aur. Dar uită să verse dota. Imediat după cununie, Magnus pleacă să asedieze Revalul. E un eșec. Ivan înțelege că războiul va fi lung și greu. Temându-se ca sultanul Turciei, Selim al II-lea, să nu profite de aceste hărțuieli la vest ca să atace la sud, el îi face, prin ambasadorii săi, ample propuneri de pace. Selim conchide că pentru tătari a sosit ora să-și răzbune ultimele înfrângeri. El pretinde restituirea Kazanului și Astrahanului sau ca Moscova să plătească un tribut anual Porții. În vreme ce tratativele se împotmolesc, iată că la începutul anului 1571 tătarii din Crimeea, în număr de o sută de mii, invadează teritoriile meridionale ale Rusiei. Acolo, ei îi întâlnesc pe câțiva boieri fugari, exilați din Moscova de Ivan. Aceștia îi îndeamnă să mărșăluiască fără teamă asupra Capitalei, căci, spun ei, grosul armatei rusești este ocupat în Livonia, iar poporul s-a săturat de teroarea instaurată de țar și de *opricinicii* săi. Și într-adevăr, regimentele staționate pe Oka nu reprezintă decât o minusculă perdea de protecție. Ivan se duce la fața locului și acolo primește mesaje insultătoare de la Devlet-Ghirei, care îl invită să lupte în doi și îl amenință că îi va tăia urechile ca să le trimită sultanului. Incontestabil, situația e gravă. Ocolind trupele care apără Oka, hanul și hoarda sa înaintează spre Serpuhov, unde se află țarul și fiul său mai mare. Cuprins de panică, Ivan nu poate concepe nici să fie ucis la grămadă, nici făcut prizonier de un dușman necruțător. Lăsându-și armata acolo, el fuge cu țareviciul, tezaurul și credincioșii lui *opricinici* la Alexandrovskaia Sloboda. Dar nici aici nu se simte în siguranță și, căutând refugiu la regimentele sale din nord-vest, își continuă retragerea în direcția orașului Iaroslavl. În mintea lui, Moscova este sacrificată. Dată fiind inferioritatea

numerică a forțelor lor, generalii lui se retrag și ocupă periferiile capitalei. Totuși, ei știu deja că nu vor putea opune decât o slabă rezistență bandelor înarmate ale hanului, care se apropie cu repeziciune, distrugând totul în calea lor.

În dimineața zilei de 24 mai 1571, de Înălțare, tătarii dau foc caselor din lemn de la periferiile Moscovei. Un vânt puternic ațâță jarul. În câteva clipe, un ocean de flăcări izbucnește deasupra orașului. În spatele acestei cortine de fum roșietice, tătarii îi urmăresc pe locuitori și jefuiesc casele, în care pătrund cu forța. Fugând de incendiu, moscoviții vor să caute adăpost în cetatea Kremlinului. Porțile acesteia au fost baricadate din interior de către gărzi. Valul de noi veniți se înghesuie și îi calcă în picioare pe cei care se întorc înapoi pe străzile învecinate. Corpurile omenești se lovesc unele de altele. Neputând nici să înainteze, nici să dea înapoi, sufocați de căldură, zdrobiți de bârnele care cad, oamenii mor într-un haos infernal, în dangătul clopotelor care bat alarma. Torțe vii alcargă în toate direcțiile. Cresc grămezile de cadavre în fața porților zăvorâte. Ca să se salveze, unii se aruncă în râul Moscova, unde se înecă. „Cel ce a văzut această catastrofă o să-și amintească întotdeauna de ea cu groază și o să-l roage pe Dumnezeu să-l ferească de un asemenea spectacol înspăimântător", va scrie un martor ocular.

În mai puțin de trei ore, imensul oraș din lemn nu mai este decât un morman de ruine fumegând și de cenușă, o grămadă de cadavre ce miros pestilențial. Doar Kremlinul, protejat de zidurile sale înalte din piatră, a scăpat de dezastru. Mitropolitul Kirill s-a adăpostit acolo cu obiectele sale de cult, lăsându-și enoriașii să se pârjolească în văpaie. Se spune că numărul victimelor depășește o jumătate de milion. Arnolph Linsey, primul medic al țarului, și douăzeci și cinci de negustori britanici mor carbonizați. Râul Moscova și gropile orașului sunt pline de cadavre.

Tătarii, care au început să jefuiască orașul, sunt repede alungați de flăcări. Dar ei îi capturează pe toți rușii care s-au refugiat în suburbiile din nord cu gândul să scape de foc. De

la înălțimea dealului Vorobiovo (muntele Vrăbiilor) Devlet-Ghirei contemplă cu satisfacție acest peisaj pârjolit în care flăcările dansează nebunește. E drept că ar putea să aștepte sfârșitul incendiului și să asedieze Kremlinul. Dar o știre falsă îi zdruncină hotărârea. S-a răspândit zvonul că Magnus, regele Livoniei, sosește în marș forțat, conducând o formidabilă armată. Hanul consideră că este mai prudent să se întoarcă cu trupele lui în Crimeea. Curieri îl informează pe țar care, între timp, a părăsit Iaroslavlul plecând la Rostov. Imediat, el îi ordonă lui Mihail Vorotânski să-l urmărească pe dușmanul care se retrage. Dar tătarii au luat un avans prea mare și sunt prea numeroși ca să poată fi înspăimântați. Retrăgându-se, ei devastează țara cum au făcut-o la venire. Prada lor este imensă. Duc cu ei o sută de mii de captivi, destinați să fie vânduți pe piața de sclavi de la Teodosia (Caiffa). Cele mai frumoase femei sunt rezervate sultanului însuși, celelalte haremurilor prinților. Puși în lanțuri, terorizați, înfometați, prizonierii sunt mânați cu lovituri de bici, ca vitele. Cei care se poticnesc și cad sunt uciși pe loc.

Ivan nu consideră că e cazul să se ducă să vadă ruinele capitalei și se îndreaptă direct spre Alexandrovskaia Sloboda. De acolo, el le ordonă moscoviților supraviețuitori să-și reclădească orașul. Prima lor grijă este să curețe străzile de cadavrele care infestează aerul. Cum lipsesc forțele pentru a le îngropa, numai morții marcanți sunt înmormântați după prescripțiile religioase. Ceilalți sunt aruncați în Moscova într-o asemenea cantitate încât curentul râului este încetinit. Aceste morminte de carne în putrefacție otrăvesc apele. Chiar fântânile sunt infestate. Nimeni nu mai îndrăznește să bea apă din ele. Oamenii mor de sete. Ca să se atenueze dezastrul, se face apel la locuitorii din satele și orașele învecinate. Rechiziționați cu forța, ei sunt transformați în gropari. Corpurile scoase din râul Moscova sunt înmormântate într-un târziu. După care, oamenii încep să reconstruiască case de lemn pe fundațiile înnegrite.

În fine, la 15 iunie Ivan se apropie de Moscova. Pe drum, el primește doi soli ai lui Devlet-Ghirei. Aceștia îi cer încă o dată, în numele hanului, să le predea Kazanul și Astrahanul și îi oferă simbolic un pumnal, în cazul în care ar vrea să se sinucidă din disperare. Dar ei îi înmânează și o scrisoare de la stăpânul lor. „Ard, devastez Rusia, îi scrie Devlet-Ghirei, fără alt motiv decât acela de a răzbuna Kazanul și Astrahanul, fără să mă gândesc la bani, la bogății, pe care le consider deșertăciune. Te-am căutat pretutindeni, la Serpuhov, la Moscova chiar: voiam coroana și capul tău. Dar tu ai fugit din aceste două orașe și îndrăznești să te fălești cu gloria ta, prinț fără curaj și fără rușine! Cunosc acum drumul prin țările tale. Am să mă întorc curând, dacă nu-i redai libertatea ambasadorului meu pe care îl ții captiv degeaba, dacă nu faci ceea ce îți cer, în fine, dacă refuzi să-mi juri credință tu, copiii tăi și descendenții tăi".

Aroganța firii lui Ivan l-ar împiedica să răspundă prin injurii biblice la acest mesaj provocator. Dar momentul i se pare prost ales pentru o nouă înfruntare. Trecând peste orgoliul său, el îi adresează lui Devlet-Ghirei o „rugăciune umilă". În răspunsul său, el cere o încetare a ostilităților, promite să se gândească la cedarea Astrahanului și consimte să-l elibereze pe ambasadorul Crimeii. În ce privește Astrahanul, unul din fiii hanului ar putea, spune el, să fie numit guvernator, având alături de el un boier numit de țar. Această soluție șchioapă nu-l satisface pe Devlet-Ghirei. El pretinde Kazanul și Astrahanul fără nimic în schimb. Și un avans de două mii de ruble din tributul anual. Ivan tărăgănează. În realitate, el nu se gândește decât să-l înșele pe han, ca să câștige timp să mobilizeze toate rezervele disponibile. Arogant când se simte cel mai tare, el știe să se arate răbdător, slugarnic și vicleean când se îndoiește de posibilitățile sale.

CAPITOLUL XIV

PATUL ȚARULUI ȘI TRONUL POLONIEI

Răfuielile lui Ivan cu tătarii l-au împiedicat să-și înfăptuiască o idee la care ținea mult de la moartea celei de-a doua soții a lui, Maria: el vrea să se recăsătorească! De îndată ce un calm relativ se reinstaurează la frontierele din sud, el ordonă, așa cum a făcut la prima lui logodnă, să i se aducă la Alexandrovskaia Sloboda tinerele fete demne de a fi iubite, fără deosebire de obârșie. Sosese peste două mii, însoțite de rudele lor, nobili, negustori sau simpli târgoveți. Sunt reprezentate toate regiunile imperiului. Cine ar cuteza să-și ascundă copilul de privirile țarului dacă fata nu este lipsită de farmece de la natură? Fiecare este prezentată separat lui Ivan, care o studiază cu un ochi critic, îi pune întrebări, îi dă o notă în gândul său și o expediază ca să se ocupe de următoarea. El alege la început douăzeci și patru și, din acestea, douăsprezece, pe care medicii și moașele au misiunea să le examineze în intimitate. După acest examen, despre rezultatele căruia cere să i se facă o relatare detaliată, el compară pentru o ultimă oară frumusețea, silueta, părul, atracția sexuală, manierele candidatelor rămase și îi acordă preferință Marfei Sobakina, fiica unui negustor din Novgorod. În vreme ce el se oprește la Marfa, decide să-l însoare și pe fiul lui Ivan, în vârstă de șaptesprezece ani, cu una din cele douăsprezece alese. Judecător competent în materie, el îi atribuie fecioara cea mai de dorit după cea pe care și-a rezervat-o lui personal. Este fiica unui târgoveț și se

numește Eudoxia Saburova. Imediat, tații celor două învingătoare sunt ridicați de la simpli muritori de rând la rangul de boieri. Dar Marfa, logodnica țarului, n-apucă să se bucure de victoria ei. La câteva zile după marea alegere, ea cade bolnavă. Cu toate că slăbește văzând cu ochii și de-abia se mai ține pe picioare, Ivan hotărăște să se însoare cu ea. El speră să o facă să se întremeze cu îmbrățișările sale.

Nunta țarului are loc la 28 octombrie 1571, cea a fiului său la 3 noiembrie. Vai! banchetul nupțial se încheie în lacrimi și furie: Marfa își dă duhul la 13 noiembrie. Sicriul ei se va alătura, la mânăstirea de călugărițe a Înălțării, sicrielor primelor două soții ale lui Ivan. Imediat, țarul vorbește de otrăvire și-i caută pe cei care ar fi avut interes să o ucidă pe tânăra lui soție. Bănuielile lui se îndreaptă direct asupra rudelor apropiate ale țarinelor precedente, Anastasia și Maria. El ordonă o anchetă rapidă. Dar știe deja pe cine va lovi. Răzbunarea cade asupra cumnatului său, cerchezul, Mihail Temriuk (sau Temriukovici), care este tras în țeapă, apoi asupra lui Ivan Iakovlev și asupra voievodului Saburov[1], care sunt bătuți cu cnutul, în fine asupra boierului Lev Saltâkov, asupra favoritului Vasili Griaznoi, asupra prințului Gvozdev-Rostovski și mai multor altor nobili care sunt otrăviți după o rețetă prescrisă de infernalul doctor Eliseu Bomelius.

Văduv pentru a treia oară, Ivan se întreabă, perplex, dacă nu cumva cariera lui conjugală este definitiv compromisă. Într-adevăr, potrivit regulei Bisericii ortodoxe, un bărbat nu poate contracta mai mult de trei căsătorii. Sinodul *Stoglav*-ului a afirmat clar: „Prima căsătorie este o lege; a doua – o toleranță; a treia – o violare a legii; a patra – o impietate, o stare asemănătoare cu cea a animalelor." Or, Ivan nici nu se gândește să rămână celibatar. În consecință, el declară că n-a avut nici un contact carnal cu soția lui bolnavă, că aceasta a murit fecioară și, în consecință, ultima sa căsnicie poate fi considerată de Biserică drept inexistentă.

---

[1] Nici o relație cu tatăl nurorii lui Ivan, care se numește și el Saburov.

Ferm în convingerea sa, el se însoară, la 29 aprilie 1572, cu Anna Koltovskaia, fiica unui curtean, fără măcar să ceară binecuvântarea episcopală. Apoi, convoacă sinodul.

Întrucât mitropolitul Kirill murise, adunarea este prezidată de Leonid, arhiepiscop de Novgorod, prelat avid, slugarnic și venal. Când toți episcopii sunt adunați la biserica Adormirii Maicii Domnului, Ivan le glăsuiește astfel: „Prin vrăjile lor, oameni răi au făcut-o să moară pe Anastasia, prima soție; cea de-a doua, o prințesă cercheză otrăvită și ea, a murit în convulsii dureroase. Am ezitat mult înainte de a mă decide la o a treia căsătorie, dictată de temperamentul meu și de poziția copiilor mei care n-au ajuns încă la vârsta maturității; tinerețea lor mă împiedica să părăsesc lumea, iar să trăiesc în ea fără femeie mi se părea scandalos. Binecuvântat de mitropolitul Kirill, am căutat mult timp o soție pe care am ales-o după un examen matur. Dar ura și invidia au făcut-o să piară pe Marfa, care în realitate n-a fost țarină decât cu numele. De abia logodită, ea și-a pierdut sănătatea și la cincisprezece zile de la căsătorie a murit fecioară. Disperat, doborât de durere, am vrut să mă închin vieții monahale; dar văzând tinerețea copiilor mei și gradul de distrugere în care se găsesc statele mele, am cutezat să mă căsătoresc pentru a patra oară. Îi implor pe sfinții episcopi să îmi acorde ierataren păcatelor și să-mi dea binecuvântarea lor."

Mișcați până la lacrimi de acest act de căință al unui suveran puternic, prelații îi aprobă căsătoria, dar îi interzic să intre într-o biserică înainte de Paște și îi ordonă ca atunci când va reveni în biserică să se așeze vreme de un an printre cei ce se căiesc și anul următor printre credincioși, „cu excepția unui caz de război". Pe de altă parte, pentru ca nici un om din popor să nu fie tentat să imite comportarea nelegiuită a țarului, sinodul amenință cu afurisenia pe cel ce va cuteza pe viitor să se căsătorească a patra oară. Actul de iertare a păcatelor este semnat de trei arhiepiscopi, șaisprezece episcopi, mai mulți arhimandriți și stareții mânăstirilor celor mai renumite. Liniștind astfel scrupulele

lui Ivan, ei se ocupă de alegerea unui nou mitropolit. Anton, arhiepiscopul de Poloțk, este onorat cu acest titlu

Ivan este atât de mulțumit de noua sa soață încât se decide s-o ducă în călătorie de nuntă în orașul pe care l-a devastat de curând: Novgorod. Nici prin minte nu-i trece că locuitorii Novgorodului ar putea să-i poarte dușmănie pentru masacrul comis în orașul lor. Din moment ce el i-a iertat pe supraviețuitori, ei trebuie să fie pătrunși de recunoștință față de el. Cei doi fii ai țarului și favoriții lui însoțesc cuplul. Sosind, ei descoperă un oraș mort, pe trei sferturi depopulat. Adânc mâhniți încă după dezastrul din anul 1570, locuitorii se tem de această nouă vizită a suveranului lor. Ce o să mai inventeze ca să le aducă nenorocirea? Numai oamenii Bisericii îl întâmpină cu bucurie. Leonid, arhiepiscopul Novgorodului, este protejatul său. Lui Ivan îi place să discute cu el chestiunile obscure ale teologiei și să dirijeze cu țepușa lui cu vârf de metal corul catedralei. Dar adevăratul motiv al prezenței lui la Novgorod este intenția de a încheia un armistițiu cu Suedia, căreia de câtva timp Magnus îi atacă domeniile. O dată în plus, el are nevoie de toate forțele lui armate ca să facă față noii amenințări de invazie a tătarilor. Potrivit informațiilor primite de la spionii săi, Devlet-Ghirei nu și-a „deșăuat caii" și se pregătește să ia drumul Moscovei. Desigur, onoarea i-ar dicta lui Ivan să rămână în capitala de abia ridicată din propria cenușă ca să întărească, prin prezența sa, moralul populației. Dar ca întotdeauna el se gândește mai întâi la siguranța lui personală. El crede că hanul, dacă va ajunge la Moscova, nu se va aventura niciodată până la Novgorod. În consecință, țarul cere să vină la refugiul său patru sute cincizeci de care încărcate cu tezaure și le ordonă generalilor săi să se pregătească să-i rețină pe tătari pe malurile Okăi.

Între timp, un eveniment extrem de important îi umple inima de bucurie: la 18 iulie 1572, Sigismund-August moare, fără să lase moștenitor de parte bărbătească. Această împrejurare oferă Rusiei posibilitatea să dobândească Polonia și Lituania printr-un suveran interpus. Fără îndoială,

manevrând cu abilitate, Ivan ar putea să fie chiar el un pretendent acceptabil și să preia dubla coroană. Imediat, el scrie o scrisoare ipocrită ca să-și dovedească durerea pe care i-a provocat-o moartea fratelui său Sigismund-August, ultimul din dinastia Jagellonă. Dar el n-are timp să-și împingă pionii în această direcție. Așa cum se temea, Devlet-Ghirei și hoardele tătare se pun în mișcare pe drumul obișnuit, găsesc un vad peste Oka, înșeală supravegherea rușilor, trec fluviul și amenință din nou Moscova. Vestea îi parvine lui Ivan la 31 iulie și în loc să trimită întăriri în capitală el se refugiază în inacțiune și îi blestemă pe generalii săi incapabili. În acest timp, prințul Vorotânski, evacuând liniile de apărare inutile de pe malul stâng al Okăi, se năpustește în urmărirea dușmanului, reușește să-l ajungă din urmă și îl supune, la 1 august, la cincizeci de verste de Moscova, unei bătălii ucigătoare. Armata hanului se ridică la o sută douăzeci de mii de oameni. Cea a lui Vorotânski, inferioară numeric, este animată de teama de a vedea profanat încă o dată bătrânul oraș, simbol al religiei ortodoxe și al tradiției naționale. Rușii se bat cu forța disperării, mai întâi de la distanță, cu ajutorul săgeților, apoi cu arme albe, într-o învălmășeală dezlănțuită de oameni care urlă, de cai care nechează. În vreme ce rezultatul luptei pare incert, Vorotânski, printr-o manevră de cotitură, se aruncă asupra dușmanului pe la spate. Artileria lui cucerește una după alta pozițiile adversarului. La căderea nopții, din cei o sută douăzeci de mii de luptători tătari nu mai rămân decât vreo douăzeci de mii. Devlet-Ghirei bate în retragere, abandonând rușilor corturile, bagajele și propriul său drapel. Anunțându-i țarului aceste succese, mesagerii lui Vorotânski îi înmânează, ca trofeu, două arcuri și două săbii care au aparținut hanului. Scăpat de povara neliniștilor sale, Ivan pune să se tragă clopotele și să se cânte liturghia, zi și noapte vreme de o săptămână.

Această victorie nesperată îi întărește prestigiul personal și îi taie hanului Crimeii cheful să-și reia incursiunile în Rusia. Sultanul însuși se înclină în fața deciziei armelor.

Astrahanul și Kazanul sunt confirmate în destinul lor de orașe rusești. Iar Ivan poate să-l trateze de sus pe regele Suediei, care încă se mai împăunează. „Informează-te, îi scrie el, cum a fost tratat hanul Crimeii de voievozii noștri!"

Moscova fiind la adăpost de orice pericol, el se întoarce în oraș cu mare pompă. Niciodată până acum n-a mai încercat un asemenea sentiment de putere și de adeziune populară. Deși nu a contribuit cu nimic la înfrângerea tătarilor, ba chiar a fugit la apropierea lor, supușii lui îi atribuie întregul merit al triumfului rusesc. Forța armatei sale îi dă încredere în propriul său viitor. În consecință, se hotărăște să se sprijine de acum înainte pe ea și să dizolve *opricinina*, care este detestată în țară. Un alt motiv care îl determină să ia o atare măsură este proasta reputație a acestei legiuni a morții dincolo de hotare. Prea mulți nobili polonezi, de al căror consimțământ el are nevoie ca să fie încoronat rege al Poloniei, se tem de introducerea în patria lor a unei bande de mercenari cărora le este permis totul. Violențele personale ale țarului li se par mai puțin îngrijorătoare decât acelea ale zbirilor săi. În primul caz, ei văd manifestarea unui caracter dominator, în cel de-al doilea – domnia demenței ucigașe. Astfel, atât pentru a place poporului său, cât și pentru a anihila ostilitatea polonezilor și a livonienilor, Ivan se desparte de dragii săi *opricinici*, a căror violență acoperă de șapte ani Rusia de sânge și de ruine. El publică ordinul următor: „Va fi bătut cu cnutul, în piața publică, cel ce va pronunța de acum înainte numele de *opricinic*."

La anunțarea acestei hotărâri, poporul, ușurat, binecuvântează înțelepciunea suveranului său. Nu mai trebuie să se teamă de înfricoșătorii cavaleri cu capul lor de câine și cu mătura lor. Ei redevin curteni, militari, înalți funcționari fără drepturi speciale. Ce este mai uimitor e că nici unul dintre ei nu se revoltă împotriva ucazului care îi despoaie de privilegiile lor. Aventurieri sălbatici, asasini plătiți, destrăbălați sângeroși, toți acceptă dizgrația fără să crâcnească. Ce țarul a dat poate să ia înapoi în orice clipă. O

dată în plus Ivan savurează plăcerea de a-i arunca la pământ pe cei pe care i-a înălțat din capriciu. Dacă avea nevoie de o nouă dovadă a atotputerniciei sale, *opricinicii* tocmai i-au dat-o supunându-se, ei, lupii, ca niște mieluși. Dacă odinioară el făcuse să se incline balanța în favoarea lor, el o aduce acum de cealaltă parte. Membrii *zemșcinei* reintră în posesia bunurilor lor. Starețul de la Solovețk, Paisie, care a făcut odinioară o mărturie falsă împotriva mitropolitului Filip, este exilat în insula Valamo. Câțiva răi sfetnici sunt îndepărtați de la palat. Dar ferocele Maliuta-Skuratov își păstrează locul dominant la curte. Ginerele lui, Boris Godunov, care este o rudă îndepărtată a primei soții a țarului, se apropie încetul cu încetul de tron. Pe zi ce trece Ivan apreciază mai mult acest om tânăr și frumos, cu o statură maiestuoasă și cu un spirit viclean. Dușman al violenței, Boris Godunov sfătuiește, în orice ocazie, la tragerea de timp și la viclenie. El a înțeles perfect caracterul suveranului său și nu consideră niciodată de cuviință să-l silească să asculte limbajul virtuții. El nu invocă decât rațiunea și oportunitatea pentru a-l determina pe stăpânul său să-și tempereze pornirile. Fără îndoială că la stăruințele lui a dizolvat Ivan *opricinina*, ale cărei excese îi mânjeau imaginea în străinătate. Tot el este cel care i-a sugerat țarului să-i adoarmă pe polonezi și pe lituanieni cu cuvinte mieroase pentru ca să le câștige încrederea și să obțină de la ei, fără a recurge la violență, coroana la care râvnește.

În așteptare, armata este trimisă în nord-vest împotriva Suediei. Luptând să-și mărească domeniul sub egida lui Ivan, Magnus își imaginează cu naivitate că pentru eforturile lui va primi, așa cum i s-a promis, Livonia. Dar Ivan și Boris Godunov n-au căutași de puțin intenția să cedeze unui danez acest teritoriu de atâta vreme râvnit de Rusia. Ei îl vor lăsa să se legene în iluzii atâta timp cât el le va putea servi interesele. Acum, Ivan își îndreaptă loviturile spre frontul estonian. Orașele cad, unul după altul, în fața trupelor lui și a celor ale lui Magnus. Trupele jefuiesc, incendiază, sugrumă, violează. Dar, în cursul unei încăierări, sângerosul

Maliuta-Skuratov este ucis. Spre furia lui Ivan, care vede astfel dispărând pe cel mai bun tovarăș al său de orgii și masacre. Ca represalii, el îi adună în grămezi pe prizonierii germani și suedezi în lanțuri, îi acoperă de surcele și îi arde de vii. Strigătele nefericiților și mirosul de carne arsă îl consolează parțial de pierderea prietenului său. El nu se îndoiește că Maliuta-Skuratov, în pofida tuturor crimelor lui, a ajuns deja în rai. Cum să nu fie acest om pe placul lui Dumnezeu din moment ce în acțiunile lui cele mai crude el a ascultat ordinele țarului? Văzută din acest unghi, arderea câtorva captivi nu este un chin zadarnic, ci un holocaust cvasireligios. „Noi te pedepsim, îi scrie Ivan regelui Suediei, Ioan al III-lea, pe tine și țara ta. Cei drepți înving întotdeauna... Spune-mi, al cui fiu era tatăl tău? Cum se numea bunicul tău? Dezvăluie-mi genealogia ta ca să mă convingi de greșeala mea, căci până acum sunt convins că nu ești de neam ales... Sigiliul Imperiului roman nu-mi este străin, căci descind din Cezar Augustus. Nu spun asta ca să mă fălesc și să te denigrez, ci ca să te fac să-ți revii la realitate. Vrei pace? Ordonă ambasadorilor tăi să se prezinte în fața mea."

În loc să-i trimită ambasadorii, regele Suediei îi răspunde pe același ton: „Scrii într-o manieră lipsită de curtoazie, de parcă ai fi fost crescut printre țărani sau vagabonzi care nu cunosc onoarea... Minți nerușinat cu glas tare de fiecare dată când deschizi gura... Ne-ai disprețuit de la înălțimea inteligenței tale de porc..." Și trupele suedeze îi supun pe ruși, care sunt totuși în număr superior, unei severe înfrângeri la Lode. Această împrejurare, care se adaugă veștii că triburi de ceremiși s-au răsculat în regiunea Kazan, îl determină pe Ivan să o lase mai moale cu războiul împotriva Suediei și să trimită o armată spre Volga.

Pacificarea se face repede. Profitând de o acalmie, Ivan se hotărăște să termine cu pretențiile teritoriale ale lui Magnus, ale cărui servicii nu-i mai sunt necesare ca urmare a suspendării ostilităților la Vest. Cum prima soție a lui Magnus murise între timp, el începe prin a-i oferi văduvului

ca a doua soție pe sora defunctei, o fetiță de treisprezece ani. Magnus, care are treizeci și cinci, acceptă cu bucurie. Căsătoria are loc, în veselie, la Novgorod, la 12 aprilie 1573. La sărbătoare participă numeroși invitați germani. În timpul slujbei religioase, țarul dirijează corul, bătând măsura cu bastonul său cu vârf metalic. Apoi, el se complace conducând dansurile, încurajând perechile la mai multă îndrăzneală în mișcările lor. În fața unei asemenea bunăvoințe, Magnus se vede deja rege și își închipuie că în afara bogatei dote promise va primi toate orașele din Livonia ocupate de ruși. Dar în locul celor cinci butoiașe cu aur pe care conta, nu i se livrează decât cufere conținând veșminte pentru tânăra sa jumătate. Și, departe de a-i ceda partea lui din Livonia, țarul nu-i acordă decât un mic domeniu. Trezindu-se la realitate, Magnus pleacă pe domeniile lui, unde trăiește în sărăcie, „neavând decât trei feluri la prânz (așa cum afirmă fratele lui, Frederic, regele Danemarcei), distrându-se cu jucăriile soției lui în vârstă de treisprezece ani, hrănind-o cu dulciuri și, spre marea nemulțumire a rușilor, punând-o să se îmbrace nemțește".

În acest timp, la Varșovia, Dieta poloneză caută să aleagă un rege. Se prezintă mai mulți candidați la tronul vacant: tânărul Ernest, fiul împăratului Maximilian, Ioan al III-lea al Suediei și fiul său Sigismund, ducele de Anjou, Henric de Valois, fratele lui Carol al IX-lea, regele Franței, și țarul Rusiei, Ivan al IV-lea. Fiecare cu darurile și cu promisiunile sale. Câțiva nobili polonezi se gândesc să ofere coroana celui de-al doilea fiu al lui Ivan, Feodor. Trimisul Poloniei la Moscova, Feodor Voropai, îi scapă două vorbe țarului, care se indignează: „Cei doi fii ai mei sunt ca cei doi ochi ai mei. Vreți să mă lăsați chior?" Apoi, pledându-și propria cauză, el explică: „Mulți, la voi, spun că sunt inuman; e adevărat că sunt crud și iute la mânie, dar numai față de cei ce se poartă rău cu mine. Cei buni? Ah! le-aș da fără să șovăi lanțul de aur și haina pe care o port!... Supușii mei ar fi vrut să mă predea tătarilor din Crimeea... Nu de dușman mă temeam, ci de trădarea alor mei. Ei au lăsat să ardă Moscova pe care ar

fi putut să o apere cu o mie de oameni. Dar când mai marii nu vor să se bată, cum ar putea-o face cei mici?... Dacă a fost pedepsit după asta cineva, a fost pentru crima lui..."

Bănuindu-l pe transfugul Kurbski, trecut odinioară în serviciul Poloniei, că duce o campanie de denigrare împotriva lui, Ivan adaugă: „Cine poate să mă ponegrească în ochii compatrioților voștri? Dușmanii mei! Niște trădători! Kurbski l-a lipsit pe fiul meu de mama lui; el mi-a răpit o soață iubită și, îl chem ca martor pe Dumnezeu, nu mă gândeam să-l pedepsesc cu moartea, ci doar să-l privez pentru câtva timp de demnitatea de boier și de bunurile pe care le avea din mărinimia mea. Într-un cuvânt, vreți să știți dacă sunt bun sau rău? Trimiteți-mi copiii voștri ca să mă slujească cu credință: acoperiți de favoruri, ei vor putea să aprecieze adevărul!... Dacă, din voința Atotputernicului, voi fi chemat să domnesc peste voi, promit să respect cu scrupulozitate legile voastre, să respect libertățile și privilegiile voastre și să le sporesc, dacă e nevoie."

După ce s-a justificat astfel în fața lui Feodor Voropai și a suitei lui, Ivan așteaptă venirea unui nou ambasador, însărcinat să-i aducă răspunsul favorabil al Poloniei. Se prezintă Mihail Haraburda. El este gata să susțină candidatura țarului, dar pune anumite condiții: în schimbul alegerii sale, Ivan va trebui să modifice frontiera în avantajul Poloniei, să abandoneze Poloțkul, Smolenskul și alte orașe rusești. Ivan este indignat. Îl iau drept un milog? „Ei sunt cei care au nevoie de mine!" strigă el. Și, convocându-l pe Haraburda la 23 februarie 1573, el îi reproșează înfumurarea compatrioților lui, refuză tăios să subscrie la condițiile care îi sunt puse, cere să i se dea Kievul, ca Livonia să devină proprietatea sa exclusivă, ca toate titlurile sale, începând cu acela de țar, să fie înscrise în întregime în documentele diplomatice și ca pe viitor monarhia poloneză să nu mai fie electivă, ci ereditară, unită cu cea a Rusiei „în vecii vecilor". În ce-i privește pe rivalii săi la tronul Poloniei, el le disprețuiește manevrele. „Știu că Austria și Franța dau dovadă de mai multă bunăvoință în relațiile lor cu voi, spune

el, dar ele nu pot fi un exemplu pentru Rusia căci noi știm cu siguranță că în Europa, cu excepția noastră și a sultanului, nu există un suveran a cărui dinastie să aibă două secole vechime. Unii se trag din simpli prinți, alții provin din străini și este firesc să-i atragă regalitatea: dar noi, *țar* prin naștere, noi descindem din Cezar Augustus, ceea ce știe toată lumea."

Haraburda îi atrage timid atenția că Moscova este prea departe de Varșovia, unde prezența unui rege e indispensabilă, și că ar fi probabil mai bine dacă, revenind asupra deciziei sale, ar consimți să cedeze locul fiului său ca să conducă Polonia. Ivan rămâne neclintit. „După o chibzuință matură, mi se pare că aș putea să guvernez trei state deodată (Rusia, Polonia, Lituania) deplasându-mă dintr-unul în altul, spune el. Dar cer să fiu încoronat de un mitropolit rus și nu de un arhiepiscop latin."

Haraburda pleacă la Varșovia cu acest răspuns. Ivan crede că se află pe calea cea bună. Concurentul lui cel mai serios i se pare a fi Henric de Valois, duce de Anjou, al cărui trimis, contele de Montluc, i-a ademenit pe polonezi cu mii de promisiuni extravagante: crearea unei flote poloneze, formarea de escadroane poloneze la Paris, dezvoltarea Academiei din Cracovia de către savanți francezi... Dar, gândește țarul, cum o să voteze jumătate din nobilimea poloneză, care este protestantă, pentru un om total compromis în masacrul din noaptea Sfântului Bartolomeu, ordonat, anul trecut, de Carol al IX-lea? În realitate, acest masacru îl face pe Ivan să fie cu conștiința împăcată. El nu este singurul care și-a măcelărit supușii. E drept că ar putea să fie mai insistent ca să obțină această coroană a Poloniei, dar, deși o dorește, el se teme de ea. În Polonia, regele trebuie să țină cont de Senat, alcătuit din marea nobilime și de *Szlachta*. Dieta aleasă la fiecare doi ani de mica nobilime. Cum ar putea un țar, simbol al puterii absolute, să se mulțumească cu această putere limitată asupra unor cetățeni care pretind că și ei au un cuvânt de spus? Nu trebuie să se teamă pentru Rusia, supusă de secole voinței suveranului, de

exemplul unei aristocrații poloneze mândre de drepturile ei? Nu este niciodată bine să asociezi un popor de sclavi cu un popor liber. Gustul pervers al discuției și al reprezentativității se transmite repede spiritelor celor mai docile. Poate că e mai bine să rămână între ruși, cu o pavăză puternică, decât să caute o apropiere amăgitoare de acești polonezi care au prea multe idei în cap.

Ivan află cu un amestec de iritare și de ușurare alegerea finală a polonezilor. După multe pertractări Dieta electivă a decis în favoarea francezului, Henric de Valois, duce de Anjou. Polonia și Lituania îi scapă țarului, care s-a arătat prea arogant în exigențele sale și s-a zgârcit cu darurile ca să cumpere conștiința electorilor. Cu toate acestea, el are convingerea fermă că o nouă șansă i se va oferi curând.

CAPITOLUL XV

ŞTEFAN BATHORY

Abolirea *opriciniei* are drept efect nesfârşite dispute între înalţii dregători pentru a pune în valoare dreptul lor de întâietate. În armată, un ofiţer al cărui tată sau bunic a fost voievod *al centrului* nu vrea să fie dependent de un voievod al cărui tată sau bunic n-a comandat decât *avangarda* sau *ariergarda*, *aripa dreaptă* sau *aripa stângă*. La curte, la fel, fiecare îşi invoacă obârşia ca să refuze să cedeze locul unui nou venit. Ţarul este obosit să arbitreze aceste certuri meschine. De cele mai multe ori el consultă registrele şi îşi întemeiază deciziile pe vechime. Dar uneori, ca în cazul lui Boris Godunov, el îşi impune voinţa fără să dea anturajului său nici cea mai mică explicaţie. Unui ministru al ducelui de Kurlanda care l-a întrebat pe ambasadorul Sukorski cum pot ruşii să se obişnuiască cu un tiran ca Ivan al IV-lea, diplomatul îi răspunde: „Noi suntem întotdeauna devotaţi ţarilor noştri, indiferent dacă ei sunt buni sau cruzi." Acest devotament faţă de suveran îi frapează pe toţi străinii primiţi în reuniunile publice. Regula rusească este de a-i epata pe vizitatori prin bogăţia costumelor şi rigoarea etichetei. Când ţarul se duce la biserică, merge încet, sprijinindu-se de un baston înalt din argint aurit, cu corpul învelit într-o mantie din fir de aur în formă de dalmatică, bătută cu pietre preţioase, cu capul într-o tiară scânteietoare împrejmuită cu zibelină. Splendoarea lui are ceva pontifical. El este escortat de patru fii de boieri, îmbrăcaţi în haine din fir de argint căptuşite cu hermină, încălţaţi cu cizme albe şi purtând pe

umăr o secure de argint. În spatele lor înaintează un lung cortegiu de boieri îmbrăcați magnific. Ei își schimbă hainele după slujbă, ca să meargă la masă și cu această ocazie nu pierd prilejul să-i facă pe vizitatori să le admire luxul lenjeriei. În realitate, aceste costume și această lenjerie provin din garderoba țarului, unde se vor reîntoarce după banchet. Aceasta cu scopul de a le aminti nobililor că totul, în această lume, aparține monarhului. Ceremonialul banchetului contribuie și el la această impresie de atotputernicie. După ce au luat loc în jurul țarului, convivii, încremeniți într-un respect mistic, așteaptă primul gest al acestuia. El începe prin a împărți pâinea și sarea. Boierii sunt cei care le dau mai departe și de fiecare dată când un invitat primește ceea ce i se cuvine se ridică în picioare și salută. Apoi, țarul pune să se aducă tuturor străinilor o cupă mare de vin din partea lui și din nou toată lumea se ridică în picioare. Când vine rândul cărnii, același lucru. După ce s-a servit țarul oferă bucăți mustind de sos unor persoane de rang înalt. Cei ce servesc la masă spun fiecăruia: „Țarul vă trimite asta" și fiecare se scoală din nou în picioare ca să-i mulțumească. Când țarul bea în sănătatea cuiva, ceea ce se întâmplă freevent, face mai întâi de trei ori semnul crucii deasupra cupei pe care i-o întinde paharnicul; un nobil așezat în apropierea lui îl previne pe oaspete de favoarea care îi este rezervată; și întreaga asistență se ridică în picioare și înclină capul. Convivii nu mai sfârșesc prin a-i mulțumi stăpânului pentru vin și bucate. Totul vine de la el. Comesenii îi sunt obligați pe viață. Din cauza acestor rituri repetate la nesfârșit, masa durează uneori cinci ore. Pe masă se perindă coconi cu ghimbir, lebede fripte, cocori cu mirodenii, găini dezosate, ierunci cu smântână, rațe cu castraveți, iepuri cu napi, creieri de elan, pești umpluți și plăcinte de tot soiul. Peste toate aceste de-ale gurii plutește un miros puternic de usturoi, șafran, ceapă și lapte acru. Se mănâncă cu degetele, punând oasele în farfurii de aur. Zeama se scurge pe bărbi, figurile se iluminează, se vorbește pe un ton mai ridicat. Obligația de a onora toate cupele pe care li le trimite țarul îi duce pe unii invitați la o amețeală vecină cu sincopa. În

stomacul lor se amestecă miedul, vinurile de Rin, din Franța și Menemvassia, vodca și cvasul. Și când se scoală de la masă ca să se întoarcă acasă, nu rareori Ivan le expediază la domiciliu, în semn de prietenie, un supliment de alcool și de hrană ca să-l înghită pe loc, în fața slujitorilor care l-au adus. La curte, ca și pe la casele oamenilor, mâncarea și băutura fără măsură constituie distracția prin excelență. Orice sărbătoare creștină trece prin stomac. Cât despre indigestiile care urmează acestor chefuri, țarul, imitându-și supușii, le tratează cu dispreț. Ca să se vindece de indiferent ce boală, cel mai bine este să golească încă un pahar de rachiu asezonat cu usturoi sau cu piper, să mănânce o ceapă și să meargă să asudeze la baia de aburi. Ascultându-i pe medicii englezi, țarul nu disprețuiește nici remediile rusești. Mare mâncău, mare băutor, el consideră că forța unui bărbat depinde de alimentele pe care acesta le înghite.

Deși interzise de Biserică, alte plăceri profane sunt tolerate de el la palat. Curtenii lui joacă cărți la adăpostul lui și el însuși joacă șah. Îi place de asemenea să se distreze urmărind năzdrăvăniile bufonilor. Cu gura lor slobodă care nu menajează pe nimeni, ei înveselesc uneori, într-un hohot de râs, atmosfera apăsătoare în care zace curtea moscovită. Dar dacă unul dintre ei întrece măsura, păzea de bastonul cu vârf de metal! O încruntare a sprâncenelor și ei tac. Tot ce respiră la Kremlin intră sub pământ.

Mult timp apropiații lui Ivan au sperat că o dată cu vârsta o să-i vină mintea la cap. Cu toate acestea la patruzeci și cinci de ani, chiar dacă s-a îngrășat, chiar dacă doarme mai târziu, chiar dacă respiră mai repede, el n-a pierdut nimic din lăcomia lui, din cruzimea și din apetitul lui sexual. După doi ani de căsătorie, el o lasă pe soția sa, țarina Anna, îi reproșează sterilitatea ei, o repudiază și o trimite într-o mânăstire, unde ea devine sora Daria.[1] Apoi, fără să ceară cea mai mică absolvire de la preoți, ia în patul său o altă fată din popor, Anna Vasilcikova. Bineînțeles că ea nu se bucură de o cununie fastuoasă, ci de o simplă binecuvântare. De

[1] Ea va muri abia în 1626.

altfel, ea va dispărea curând, lovită de o moarte violentă Locul ei este luat de foarte frumoasa Vasilisa Melentieva. Alături de noua sa campioană, Ivan gustă cea de-a șasea lună de miere a sa. Dar vai! Un ghinion încăpățânat îl urmărește în experiențele lui matrimoniale. Câteva luni mai târziu, Vasilisa, surprinsă în adulter cu prințul Ivan Devtelev, trebuie să asiste la supliciul ibovnicului ei, tras în țeapă sub ferestrele ei, și este ea însăși tunsă și trimisă într-o mânăstire. O altă soție, aleasă imediat după aceea, Maria Dolgoruki, îl dezamăgește pe țar și mai mult ca precedentele. În noaptea nunții el constată că ea nu mai este fecioară. Această înșelătorie îl scoate din fire. În ochii lui, e mai mult decât o insultă la adresa virilității țarului, e un sacrilegiu care îl ofensează pe Dumnezeu însuși. Chiar a doua zi, tânăra femeie este legată de o trăsură, iar caii, întărâtați, o trag în râu, unde se înecă. Biserica, terorizată, nu îndrăznește nici să condamne asasinatul, nici să refuze să binecuvânteze uniunile succesive ale acestui țap care îmbătrânește.

De altfel, Ivan se declară singur sătul de viață, de onoruri și de politică. El afirmă că visează să poarte straiul negru de călugăr. Și, ca pentru a se pregăti de această retragere din lume, el anunță brusc că își abandonează funcțiile în favoarea unuia din prinții tătari din suita sa, botezat sub numele de Simeon Bekbulatovici și căsătorit cu fiica lui Mstislavski. „Începând de astăzi, tu vei fi țarul, iar eu voi fi supusul tău", îi spune el acestui flăcău, necioplit și slab, care crede la început că e vorba de o glumă sinistră. Oare țarul nu i-a dat, acum vreo șapte ani, în joacă, mantia și coroana sa bătrânului prinț Feodorov, înainte de a-l omorî cu propria lui mână? Oare nu îl așteaptă aceeași soartă pe Simeon, acum, când s-a urcat pe tron? El tremură de frică, surâde umil și se pregătește de moarte. Dar de data aceasta Ivan se arată mărinimos. El vrea sincer ca Simeon să ocupe locul lui în rezolvarea afacerilor țării. Buimăcit, tătarul primește petiții, semnează ucazuri, acordă audiențe prelaților, nobililor, ambasadorilor străini. Și, pierdut în mulțimea curtenilor, Ivan se distrează văzând minele grave pe care le ia maimuța

sa. Ba chiar îi dă în public semne de cel mai adânc respect, îi adresează rugăminți, coboară din trăsură când ajunge în apropierea palatului unde s-a instalat dublura sa. Privindu-l pe acest parvenit la glorie, el se convinge că puterea adevărată stă în altceva. Simeon este aparența fără realitate, iar el este realitatea fără aparență. Nu coroana este cea care-i dă puterea, ci obârșia, inima și privirea. În ceea ce-l privește pe Ivan, totul fiindu-i permis, el rămâne țar deși nu mai este. Dar altfel, nimeni nu se înșeală. Dacă curtenii fac plecăciuni în fața celuilalt, ei tremură în fața lui Ivan. Ales de Dumnezeu, el n-are nevoie de sceptru ca să domnească. Când va vrea, va relua conducerea efectivă a imperiului. Aceste „vacanțe" ciudate durează un an întreg. După care, țarul Simeon va dispărea printr-o trapă, iar țarul Ivan va reveni în scenă, încântat de a fi jucat această comedie poporului său.[1] Căci îi place să râdă pe socoteala altora. Într-o zi, el ordonă autorităților din Moscova să-i trimită o căciulă plină ochi de purici, cu scopul, spune el, de a pregăti un medicament. Orașul neputând să se execute, el îi aplică o amendă de șapte mii de ruble. Și se fălește cu aceasta prăpădindu-se de râs în fața anturajului său care se face ecoul zgomotos al veseliei lui.

Dacă a ținut să-și reia locul după ce l-a alungat de pe tron pe prostul de Simeon este pentru că îl preocupă din nou treburile poloneze. Imediat după alegerea sa, ducele de Anjou a depus jurământ, la Paris, în Catedrala Notre-Dame, să respecte libertatea Poloniei. Dar el a așteptat șase luni până când să se ducă la Varșovia pentru încoronare. Catolic fervent, lui îi repugnă să jure că nu va stânjeni niciodată exercitarea vreunui cult în regatul său. Polonezii îl obligă să pronunțe această formulă înainte de a primi sceptrul. El se resemnează cu amărăciune. Tânăr francez selivisit, pomădat și pudrat, el nu se simte la largul lui printre acești nobili

[1] Petru cel Mare va manifesta același gust pentru acest gen de parodie, locuind într-o căsuță din lemn în vreme ce favoritul său Menșikov se lăfăie într-un palat, dându-se drept un simplu curtean în timpul „marii sale ambasade" în străinătate, aducând omagiu lui Romodanovski, așezat pe un tron și deghizat în Cezar.

grosolani și orgolioși. Ei spun despre el că nu știu dacă trebuie să-l numească un rege-femeie sau o regină-bărbat. Evident, și ei sunt nemulțumiți de el, după cum este și el de ei. Cu ușurare află el de moartea fratelui său Carol al IX-lea. Această moarte venită la timp îl redă, într-un fel, Franței. El fuge noaptea, clandestin, galopând pe cal, se întoarce la Paris și se urcă pe tron sub numele de Henric al III-lea. Bineînțeles, cu toate rugămințile foștilor săi supuși, el refuză să se întoarcă în Polonia. Dieta îl debarcă solemn în mai 1575.

Polonezii caută din nou febril un rege. Intrigile reîncep, și o dată cu ele mita și supralicitările. Profitând de dezordinile din țară, tătarii devastează Ucraina. Această împrejurare îi determină pe nobilii polonezi să-și grăbească alegerea. Din nou Ivan este exclus, având în vedere intransigența sa. În fine, la 21 decembrie 1575, Dieta, neputând să aleagă între concurenți, desemnează doi regi: împăratul germanic Maximilian și principele Ștefan Bathory al Ungariei. Dar Maximilian, bolnav, nu poate veni ca să se încoroneze. Ștefan, plin de hotărâre și de înflăcărare, se grăbește să vină la Cracovia, își cucerește electorii printr-un limbaj energic și își sporește șansele căsătorindu-se cu Anna, sora defunctului rege Sigismund-August. Cuplul este încoronat la 1 mai 1576. Iar la 12 octombrie următor, Maximilian, tocmai la timp, își dă duhul.

Prin urmare, nu mai există decât un rege al Poloniei, Ștefan Bathory. În vârstă de patruzeci și trei de ani, el e un om de caracter, este evlavios, curajos, are cunoștințe militare solide și are gustul dreptății și al puterii. Mai întâi, el cumpără pace cu Islamul plătindu-i un tribut sultanului. Apoi în noiembrie 1576, trimite ambasadori lui Ivan, care îi primește cu aroganță, așezat pe tronul său, având alături pe fiul său mai mare, țareviciul. Amândoi sunt înveșmântați în țesătură din fir de aur. Boierii sunt instalați pe banchete, în sala de audiențe. O mulțime de curteni se înghesuie în anticameră, pe culoare și pe scări. Afară, piața este neagră de lume, iar streliții sub arme țin în frâu gloata. Această desfășurare de fast și de forțe este evident menită să-i impresioneze pe trimișii lui Ștefan Bathory, simplu soldat? Dar ambasadorii țin capul sus. Scrisoarea regelui lor, pe care

ei i-o înmânează lui Ivan, îi stârnește furie, căci în acest document corespondentul său nici măcar nu catadiesește să-l numească „țar", suprimă titlurile de mare duce al Polotkului și Smolenskului și se califică pe el însuși ca suveran al Livoniei. E drept că Ștefan Bathory se declară gata să respecte armistițiul de trei ani încheiat între Rusia și Polonia „până la termenul stabilit". Dar el nu face nici o promisiune pentru viitor. Glacial, Ivan răspunde că nu-l va trata pe regele Polonici drept fratele lui decât atunci când acesta, „simplu voievod al Transilvaniei", va renunța la pretențiile lui asupra Livonici și va consimți să-l numească în depeșele sale: „țar al Rusiei și mare cneaz al Smolenskului și al Polotkului" (mereu aceeași obsesie a titlurilor). Acestea fiind spuse, îi expediază pe ambasadori fără să-i fi invitat la masă, dar dându-le salvconduete pentru ca să se întoarcă liniștiți în țara lor.

El e convins că la expirarea armistițiului războiul cu Polonia va fi inevitabil. Prin urmare, el decide să profite de acest răgaz pentru a pune mâna pe posesiunile suedeze și poloneze din Livonia și de la țărmurile Balticii. La începutul anului 1577, cincizeci de mii de ruși asediază Revalul. Ocupat el însuși cu asedierea Danzigului, Ștefan Bathory îl lasă în pace. Garnizoana suedeză din Reval se apără atât de bine încât după mai multe asalturi ucigătoare rușii se retrag la 13 martie, nu fără a fi promis să revină în forță. Ceea ce atâță spiritul de rezistență al populațiilor atacate este reputația funestă a țarului. Teroarea pe care acesta o inspiră face ca livonienii, estonii, letonii să-și riște deliberat viața ca să evite să cadă sub jugul lui. Țărani înarmați, sub comanda unui anume Yvo Schenkenberg, supranumit „Hannibal" din cauza cutezanței sale, atacă inamicul prin surprindere, jefuiesc taberele și orașele. Ei ocupă Wittensteinul, dau foc Pernaului și, plătindu-i lui Ivan cu ochi pentru ochi și dinte pentru dinte, îi torturează și îi masacrează prizonieri. Ivan le răspunde printr-o și mai mare cruzime. La Lenewarden, el pune să i se scoată ochii bătrânului mareșal Gaspard de Münster, apoi ordonă să fie biciuit până moare; alți comandanți ai unor fortărețe sunt sfâșiați, trași în țeapă, rupți în bucăți; la Ascheraden, de la un mal la altul al Dvinei, se

aud urletele celor patruzeci de fecioare pe care soldații le violează într-o grădină.

Grosul armatei rusești operează acum în țară, măturând totul în calea sa și asediind oraș după oraș. Magnus reapare și, cu asentimentul țarului, reia cucerirea regatului la care râvnea de atâta timp. În realitate, sub pretextul supunerii totale față de politica Moscovei, el acționează pe cont propriu. Și cum Ivan i-a permis să ocupe Wendenul, el face să i se deschidă porțile orașului fără să scoată sabia, dar promițându-i imunitatea contra tiraniei rusești. Primindu-l, livonienii au sentimentul că aleg răul cel mai mic. El își urmează înaintarea și se comportă de așa manieră încât este aclamat pretutindeni ca salvatorul și regele Livoniei. Amețit de succesul său, el trimite chiar țarului o listă de orașe care i-au recunoscut suveranitatea, între care și Dorpatul. Furios, Ivan pune să fie bătuți cu nuiaua trimișii nerușinatului prințișor, se grăbește să meargă la Kokenhausen, care figurează pe lista orașelor revendicate de Magnus, organizează acolo un masacru și, după ce decimează populația, îi ordonă printr-o scrisoare „vasalului" său Magnus să se prezinte în fața ochilor săi: „Mi-e ușor să te aduc la rațiune. Eu am soldați și pâine. Nu-mi mai trebuie nimic. Supune-te imediat! Și, dacă nu ești mulțumit cu orașele pe care ți le-am dat, traversează marea și întoarce-te în țara ta." Așteptând sosirea mișelului rege, el se plimbă printre ruinele fumegânde ale Kokenhausenului și discută teologie cu un pastor german. Dar cum aceasta din urmă laudă virtuțile lui Luther și cutează să-l compare cu apostolul Pavel, Ivan îl lovește mortal cu țepușa lui cu vârf de fier și strigă: „Du-te la dracu' cu Luther al tău!"

Între timp, cu toate somațiile țarului, Magnus întârzie să se decidă. De abia după ce Ivan îi recucerește cea mai mare parte a orașelor *sale* el se duce în sfârșit, cuprins de teamă, în tabăra rusească, așezată sub zidurile Wendenului. Îl însoțesc douăzeci și cinci de germani. Descălecând, el se prosternează, palid, la picioarele stăpânului său. Ivan îl privește cu un amestec de furie și de dispreț. „Imbecilule! îi strigă el. Cum ai putut să crezi că ai să fii rege al Livoniei, tu, un

vagabond, un cerșetor pe care l-am primit în familia mea, pe care l-am însurat cu o nepoată iubită, pe care l-am îmbrăcat, l-am încălțat și căruia i-am dăruit bogății și orașe? Și tu m-ai trădat, pe mine, suveranul tău, părintele tău, binefăcătorul tău? Cutează să-mi răspunzi! De câte ori n-am auzit vorbindu-se de planurile tale odioase? Dar n-am vrut să dau crezare și am păstrat tăcerea. Acum, totul a ieșit la iveală! Ai vrut să invadezi Livonia prin intrigă și prin vicleșug ca să devii servitorul Poloniei. Dar Dumnezeu cel bun m-a salvat și te-a dat în mâinile mele. Fii deci victima necredinței tale. Dă-mi ceea ce-mi aparține și întoarce-te să te târăști în neant!" Gărzile îl ridică pe Magnus și îl conduc brutal, cu suita lui, într-o cabană. Acolo, captivii sunt aruncați pe un așternut de paie în așteptarea hotărârii țarului. Cum drapelul trădătorului mai flutură încă asupra Wendenului, Ivan pune să se tragă cu tunul în oraș. În loc să se predea, bărbați, femei, copii se refugiază în vechiul castel care domină orașul. Disperați, dar hotărâți, ei trag focuri de archebuze asupra rușilor care se apropie și rănesc un mare număr dintre ei. Atunci Ivan pune să fie tras în țeapă sub ochii lor un prizonier livonian, George Wilke, renumit apărător al Volmarului. Apoi, el ordonă să se îndrepte tunurile spre castel și deschide focul de la mică distanță. Timp de trei zile artileria bombardează zidurile, care, încetul cu încetul, se prăbușesc. Chiar înaintea ultimului asalt, asediații se hotărăsc să sară și ei în aer printre ruine. Ei umplu pivnițele de praf de pușcă, se împărtășesc și îngenunchează în șir, pe familii. În momentul în care rușii pătrund printr-o spărtură, un ofițer al lui Magnus, numit Boismann, aprinde o torță în flăcări. O explozie formidabilă pulverizează totul, carne și piatră. Dar Boismann scapă dezastrului. Mutilat, ars, el este tras într-o țeapă, în vreme ce trupa, însetată de răzbunare, îi torturează și îi biciuiește pe nefericiții supraviețuitori. Timp de mai multe zile, soldații sunt ocupați cu violurile și cu omuciderile. Ivan, prezent la fața locului, își încurajează oamenii să comită excese. „Pedeapsa Wendenului" seamănă teroarea în întreaga Livonie. Toată lumea știe din auzite că țarul este mai crud decât toți generalii săi la un loc. Pentru

populațiile din împrejurimi, singur numele lui constituie o amenințare cu moartea. La apropierea lui, orașele se deschid, înspăimântate, de la prima somație. El își însușește astfel, fără luptă, cea mai mare parte a Livoniei, dar renunță să asedieze Riga și Revalul, ale căror fortificații îl îngrijorează.

Mulțumit de cuceririle sale teritoriale, el oferă la Volmar un mare banchet ofițerilor săi, le împarte blănuri și cupe din aur și eliberează câțiva prizonieri polonezi de marcă. „Întorceți-vă la regele Ștefan, le spune el; convingeți-l să încheie pacea cu mine în condițiile pe care îmi va place mie să le impun, căci brațul meu este puternic, iar voi ați avut dovada." Și, amintindu-și de dezertorul Kurbski, care se mai ascunde în Polonia, el visează la ziua în care Ștefan Bathory, redus la tăcere, i-l va oferi cu mâinile și picioarele legate. Deja în mintea sa el imaginează un supliciu sofisticat pentru trădător. Și, lingându-se pe buze, îi scrie o misivă triumfătoare: „Noi, Ivan, fiul lui Vasili, prin bunăvoința lui Dumnezeu atotputernic suveran, țar și mare cneaz al întregii Rusii, către cel ce a fost boierul nostru... Chiar dacă crimele mele sunt mai numeroase decât grăunțele nisipului mării, eu nu încetez să sper în iertarea divină, căci Domnul poate să înece păcatele mele în mila sa. El mi-a făcut deja o favoare, mie, păcătosul, infidelul și torționarul, dărâmându-i pe Amalec și Maxențiu[1], prin virtutea crucii sale dătătoare de viață... În ce mă privește, nu vreau să enumăr toate aceste victorii, căci nu eu sunt cel care le-a cucerit, ci Dumnezeu. Mi-ai scris că mintea mea e mai coruptă decât cea a unui păgân și iată, te iau drept judecător între noi doi: cine dintre voi toți sau mine are spiritul cel mai corupt? Sunt oare eu acela care voind să mă arăt stăpânul vostru am suscitat revolta voastră și furia voastră sau voi care refuzați să vă supuneți mie și să mă ascultați, care căutați să mă dirijați, să-mi furați puterea ca să guvernați după bunul vostru plac, îndepărtându-mă de la tron?... Tu, împreună cu Alexei Adașev... voi v-ați închipuit că întregul pământ al Rusiei se află la picioarele voastre, dar îndurarea divină a preschimbat

[1] Amalec: regele amaleciților, „dușman al lui Iehova"; Maxențiu: adversar înverșunat al primului împărat creștin Constantin.

deșteptăciunea voastră în deșertăciune. Tocmai pentru asta mi-am ascuțit pana ca să-ți scriu. Nu spuneai tu «Nu există oameni cu merite în Rusia, nu e nimeni care s-o apere?» Astăzi, că nu mai ești aici, cine mai pune stăpânire pe fortărețele germanice?... Lituania nu va cuteza pe viitor să spună că pașii cailor noștri n-au străbătut-o toată."

Trădătorul Kurbski fiind pentru moment departe, Ivan are sub mână un alt trădător: Magnus. Ce să fac cu el? Prizonierul se așteaptă la o moarte lentă, în chinuri. Or, spre surprinderea generală, Ivan îl iartă. Oare victoria l-a făcut generos? Vrea să-l imite pe Dumnezeu care împarte după bunul plac furtuna și curcubeul? El îl eliberează pe Magnus, îi acordă câteva târgușoare în chip de regat și îi impune, ca pedeapsă, un tribut de patruzeci de mii de florini de aur, pe care danezul nu-i posedă și nu-i va plăti niciodată. Pentru a-și afirma suveranitatea asupra Livoniei, el ordonă să fie gravată pe piatra tuturor bisericilor acestei provincii următoarea inscripție: „Eu sunt Ivan, suveranul unui mare număr de țări, care pot fi regăsite în titlurile mele. Împărtășesc religia părinților mei, cu adevărat creștină potrivit doctrinei apostolului sfântul Pavel, asemenea bunilor moscoviți. Eu sunt țarul lor prin naștere, titlu după care nu am umblat, nici nu l-am cumpărat, iar țarul meu este Isus Cristos."

La sfîrșitul toamnei 1577 Ivan revine la draga sa reședință de la Alexandrovskaia Sloboda, unde are de gând să se odihnească după oboselile expediției sale războinice. Dar, în ciuda succeselor repurtate în Livonia, el nu-și poate găsi pacea sufletească. Ultima epistolă pe care i-a scris-o lui Kurbski a trezit în el vechile reproșuri. Fără să se satur, el revede în memorie pretinsele crime ale anturajului său. După douăzeci și patru de ani, el nu poate ierta clica boierilor care, în timpul bolii sale, crezându-l pierdut, au vrut să-i îndepărteze de la tron pe țarina Anastasia și pe fiul ei, pentru a-l instala pe prințul Vladimir Andreievici. E drept că toți vinovații, inclusiv prințul Vladimir, au plătit cu viața această pretenție. Chiar familiile „conspiratorilor" au fost distruse și bunurile lor au fost confiscate. Mai rămâne totuși unul, un

vechi prieten al lui Adașev, prințul Mihail Vorotânski, eroul cuceriri Kazanului. Exilat în 1560 cu toți ai săi la Bielozersk, reintrat în favoruri cinci ani mai târziu, el n-a beneficiat niciodată de o iertare absolută. În cei șaptesprezece ani cât a făcut servicii credincioase țarului, el a simțit în permanență undeva în spatele sau amenințarea unei pedepse cu efect întârziat. Chiar după recenta sa victorie asupra tătarilor lui Devlet-Ghirei, la cincizeci de verste de Moscova, el n-a putut să se creadă la adăpost de mânia țarului. Mai mult, această măreață faptă de arme, unanim celebrată, se pare că i-a făcut un deserviciu pe lângă suveran. Și, într-adevăr, Ivan nu poate accepta gândul ca unul dintre supuși să-i ia locul în admirația populară. Devenind o glorie națională la șaizeci de ani, Mihail Vorotânski a pierdut definitiv șansa de a fi iertat. De acum înainte, el se prezintă în mintea țarului ca un concurent. Conștient de pericolul pe care notorietatea îl face să planeze asupra lui, Mihail Vorotânski nu fuge de destinul său. „Dacă suveranul meu vrea ,să mă trimită la moarte, spune el calm, el are dreptul, căci eu exist pe pământ ca să-i execut voința." N-are mult de așteptat. Din ordinul lui Ivan, un iobag fugar de pe domeniul lui Vorotânski își acuză stăpânul de vrăjitorii și de întâlniri secrete cu vrăjitori cu scopul de a atenta la viața monarhului. Arestat, pus în lanțuri, ilustrul bătrân este dus în fața țarului și confruntat cu delatorul. „Stăpâne! strigă Mihail Vorotânski, bunicul și tatăl meu m-au învățat să-l slujesc cu râvnă pe Dumnezeu și pe suveranul meu. Ei m-au învățat, de asemenea, să-mi așez durerea pe altarul Celui de Sus și nu pe cel al vrăjitorilor. Acest calomniator este sclavul meu: el e fugar și dovedit ca hoț. Ai putea da crezare mărturiei unui scelerat?" Insensibil la acest protest plin de nevinovăție și devotament, Ivan ordonă ca voievodul care a luat Kazanul și a salvat Moscova să fie executat. Legat de o grindă, acesta este plasat între două focuri care ard. În timpul supliciului, clipind din ochi din cauza fumului, țarul se sprijină în bastonul-țepușă ca să se apropie de corpul care se zbârcea prefăcându-se în tăciune. Satisfăcându-și vechea ură, el are impresia că face ordine în propria casă. Ca și cum ar fi reglat

o afacere care trenase prea mult. Înainte ca prințul să-și dea ultima suflare, este transportat, cu arsuri groaznice, pe o brancardă, la mânăstirea Bielozersk. Moare pe drum. „Om admirabil, fire demnă și minte limpede, scrie prințul Kurbski, fie ca memoria ta să rămână pentru totdeauna sfântă în astă lume!... Tu ai meritat cea mai mare răsplată pentru că ai suferit, nevinovat, de mâna acestui însetat de sânge, după ce te-ai distins, până la vârsta de șaizeci de ani, în războaie și ai meritat cununa de martir pe lângă Domnul Nostru Isus."

Pentru Ivan, agonia atroce a lui Mihail Vorotânski este ca uvertura unei opere sângeroase. Deschizându-i-se pofta prin supliciul voievodului său, el ordonă să fie executați și Nikita Odoievski și Mihail Morozov. Acesta din urmă este torturat împreună cu soția și cu cei doi fii ai săi. Korneli, abate de Pskov, și discipolul său Vasian Muromțev, sunt striviți lent cu o piatră de moară, arhimandritul Feodorit, fostul duhovnic al lui Kurbski, este înecat într-un râu. În ce-l privește pe Leonid, arhiepiscopul Novgorodului, este cusut într-o blană de urs și dat câinilor flămânzi, care îl sfâșie în bucăți. Pe listă figurează și alte victime, mai puțin cunoscute. Reglându-și conturile, Ivan amestecă cu bună știință vechi boieri ostili politicii sale cu noi veniți a căror mutră îi displace. Virtuoșii și nemernicii sunt în egală măsură expuși furiei sale. E modul lui de a fi imparțial.

Într-adevăr, conform moralei pe care și-a modelat-o puțin câte puțin de-a lungul întregii sale existențe, el nu se poate mulțumi să-i urmărească pe adevărații vinovați. Când torturează un vinovat adevărat, în el domină sentimentul răzbunării satisfăcute și, prin aceasta, și sentimentul unui acord cu tribunalul lui Dumnezeu. Iar acest lucru este, în mod cert, foarte agreabil. Dar când torturează un nevinovat, plăcerea este deopotrivă mai subtilă și mai mare. Ceea ce simte el atunci este plăcerea gratuită a răului de dragul răului, beția de a-și distruge seamănul fără vreun motiv, orgoliul de a se afirma deasupra legilor omenești. Da, mireasma unui trup care arde sau care sângerează este de o

sută de ori mai ațâțătoare atunci când știi că suferința e nemeritată. Justiția nedreaptă este masa copioasă a unui gurmet. Pedepsind pe drept, țarul se conformă voinței lui Dumnezeu; pedepsind fără motiv, el devine egalul lui Dumnezeu. Astfel, este urcată încă o treaptă în exaltarea puterii absolute.

Această epurare energică în interior nu-l împiedică pe Ivan să urmărească atent mișcările de peste hotare. Temându-se că Polonia, cu toate asigurările lui Ștefan Bathory, se pregătește să pornească împotriva Rusiei, el caută alianța cu Rudolf, succesorul lui Maximilian pe tronul Sfântului Imperiu Romano-German. În caz de victorie, el îi promite Ungaria, rezervându-și pentru sine Polonia. Dar noul împărat, deși îl urăște pe Ștefan Bathory, se teme de reacția sultanului dacă se atinge de Ungaria. În consecință, el se eschivează de la propunerile țarului. În schimb, Frederic, regele Danemarcei, îi oferă lui Ivan să mărșăluiască cu el împotriva Suediei. Dar el intenționează să împartă apoi cu Rusia prada constituită de Livonia și Estonia. De data aceasta, Ivan este cel care consideră târgul inacceptabil. Cei doi se vor mulțumi cu un armistițiu de cincisprezece ani. Pentru orice eventualitate, țarul îi dă aur lui Mahmet-Ghirei, fiul lui Devlet-Ghirei, mort în acel an[1], ca să cumpere neutralitatea tătarilor. Și el poartă, prin emisarii săi, o conversație amabilă cu Ștefan Bathory, care, evident, caută să câștige timp.

Brusc, la începutul lui 1578, Ivan află că Ștefan Bathory a semnat cu Suedia un tratat de alianță ofensivă și defensivă pentru recucerirea Livoniei, râul Narova fiind viitoarea linie de demarcație între cele două state. Imediat, operațiunile încep. Lituanienii, care au trimis, în semn de amiciție, butoiașe de rachiu ofițerilor de la Dunaburg, profită de beția în care a căzut întreaga garnizoană ca să forțeze porțile fortăreței și să-i masacreze pe ruși. Wendenul cade și el în mâinile asediatorilor, care atacă în plină noapte și surprind santinelele adormite. În fine, armata poloneză, comandată de Andrei Sapieha, și armata suedeză, sub ordinele lui Boë,

[1] Devlet-Ghirei moare la 29 iunie 1577.

zdrobesc forțele prințului Golițân. Șase mii de ruși zac întinși la pământ. Artileriștii au preferat să se sinucidă pe tunurile lor decât să se predea. Se dau lupte peste tot, dar de abia în iunie 1579 curierul Venceslas Lopacinski aduce la Moscova declarația de război a lui Ștefan Bathory. Acest document, imprimat în mai multe limbi pe prese care vin în urma armatei, este alcătuit dintr-un expozeu istoric plin de date, aluzii ironice la pretențiile lui Ivan care afirmă că ar fi descendent al lui Cezar Augustus și promisiunea de a respecta persoanele non-beligeranților și bunurile lor. Și, într-adevăr, armata poloneză, numărând vreo douăzeci de mii de oameni, este supusă unei discipline foarte stricte. Alcătuită în cea mai mare parte din mercenari străini (ruși, unguri, francezi, englezi, italieni, belgieni, scoțieni) ea are totuși o coeziune perfectă și o mare eficacitate. Efectivele rusești sunt de aproape cinci ori mai numeroase decât cele ale adversarului. Dar trupele moscovite, prost înarmate, prost antrenate, sunt inferioare în luptă celor comandate de încăpățânatul Ștefan Bathory. De o parte se află o armată informă, asiatică, divizată de rivalitățile generalilor, de cealaltă – o armată europeană, modernă, alcătuită din soldați din toate țările, sever înrolați și însoțiți de scribi și de tipografi. Deși din aceeași familie, cele două popoare reprezintă două lumi diferite și istoricește rivale. În înfruntarea lor se ciocnesc două civilizații. Sub flamurile poloneze, Apusul latin se lansează în cucerirea Răsăritului slav.

La începutul lui august 1579, Ștefan Bathory asediază Polotkul. Prins sub tirul artileriei, care distruge fortificațiile din lemn și incendiază casele, orașul cade după trei săptămâni de rezistență. O armată rusească, trimisă într-ajutor, refuză lupta în câmp deschis, se închide în fortăreața Sokolului și încearcă să taie aprovizionarea dușmanului. Dar Sokolul este luat cu lupte grele. Krasnoi și Starodub capitulează și ele. În fața acestor dezastre repetate, Ivan, care și-a stabilit cartierul general la Novgorod, se retrage în grabă la Pskov. În această avalanșă de vești proaste, o consolare slabă: redutabilul „Hannibal", șeful partizanilor, este capturat, dus la Pskov și executat. Dar

Ștefan Bathory continuă să înainteze, iar reputația generozității sale îl precede, câștigându-i inima populațiilor. Se spune despre el că este întruchiparea dreptății. Simplu, sobru, curajos, se culcă pe paie cu soldații, mănâncă din hrana lor, nu poartă mănuși și disprețuiește folosirea ciorapilor. Știe să-și aleagă ofițerii; oamenii lui îl adoră; vorba lui e gravă și inspirată, ca o rugăciune. Ivan decide că un prinț atât de virtuos nu poate fi insensibil la limbajul inimii. Trecând de la aroganță la umilință, el îl invită să-i trimită ambasadori ca să trateze o pace rezonabilă. Ștefan Barthory refuză însă și cere mai întâi eliberarea lui Venceslas Lopacinski, primul său trimis, pe care țarul l-a aruncat în închisoare. Docil, Ivan îl scoate pe polonez din carcera sa și îl invită la masa lui. Apoi, trecând complet peste orgoliul său, îi expediază inamicului victorios o misiune de împăciuire alcătuită din cinci sute de dregători superb îmbrăcați. Pe drum, aceștia află că Ștefan Bathory, departe de a avea de gând să poarte discuții, a plecat în campanie, cu o armată de optsprezece mii de oameni. Consternați, negociatorii revin și aduc la cunoștința țarului eșecul demersului lor. Ivan simte că îi trece pe la ceafă suflul înfrângerii.

În septembrie 1580, Ștefan Bathory își deschide un drum printre pădurile dese, aruncă punți improvizate peste mlaștini și asediază marea fortăreață Velikie-Luki, care le servește moscoviților drept depozit de război și bază pentru operațiunile lor împotriva Lituaniei. Meterezele din lemn, formate dintr-un rând dublu de bârne umplute cu pământ, par a fi rezistente la ghiulelele de tun. Dar izbucnește un incendiu și garnizoana se predă. După ce ia orașul, Ștefan Bathory înfrânge armata prințului Hilkov, trimisă ca întărire, și, continuându-și înaintarea, cucerește într-o lună toată provincia. „Chiar și o găină își apără mai bine puii când îi atacă un șoim, scrie el într-o misivă difuzată în mai multe limbi. Dar țarul se ascunde în spatele vulturului bicefal al Marelui Cnezat al Moscovei.

În vreme ce polonezii jefuiesc orașele rusești unul după altul, suedezii, comandați de generalul Horn și de francezul Pontus de La Gardie, invadează Karelia și Estonia. Ei ocupă

Narva, Ivangorod, Iam, Koporie. Bătuți, buimaci, demoralizați, rușii cedează în toate sectoarele. Cea mai mare parte a vechilor cuceriri ale lui Ivan e pierdută. În fața slăbiciunii trupelor sale, el își pune toată speranța în Dumnezeu. Adăpostit la Alexandrovskaia Sloboda, se roagă ore în șir în așteptarea unei inspirații cerești. Prințul Kurbski, care continuă să lupte sub flamura lui Ștefan Bathory, îi scrie fostului său stăpân: „Ei bine, unde sunt victoriile tale? În mormântul eroilor, adevărații apărători ai Rusiei, voievozii pe care tu i-ai exterminat!... În locul iubirii poporului și binecuvântării lui, odinioară atât de dulci inimii tale, tu nu culegi decât ură și blesteme universale! În locul gloriei militare, tu ești copleșit de rușine!... Nu se vede oare judecata Domnului înfăptuindu-se asupra tiranului?... Tac și plâng!"

Ivan nu răspunde la această epistolă, dar, pentru a alunga tristețea care îl macină, se decide brusc să se căsătorească pentru a opta oară. Încălcând din nou legile Bisericii ortodoxe, el se căsătorește cu Maria Feodorovna Nagoi, fiica unui dregător de la curte. În același timp, al doilea fiu al său, Feodor, o ia de soție pe Irina, sora lui Boris Godunov. Doar câțiva intimi asistă la dubla ceremonie. Totuși, această carne proaspătă adusă în patul său nu e de ajuns ca să-l vindece pe Ivan de ipohondria sa. Dimpotrivă, lângă această tinerețe el simte și mai tare neputința trupului său și confuzia spiritului său. Problemele externe îl obsedează. Are nevoie de pace cu orice preț. Noii negociatori pe care îi trimite lui Ștefan Bathory au ordin să se arate împăciuitori, curtenitori, să accepte cele mai grave afronturi, „inclusiv insultele și loviturile de pumn" și să ofere nesățiosului ungur întreaga Livonie, cu excepția a patru orașe. Degeaba, Ștefan Bathory cere, pe lângă Livonia întreagă, Novgorodul, Pskovul, Smolenskul, toată Sieveria[1], precum și o îndemnizație de patru sute de mii de ducați. Ivan se sufocă de furie și îi răspunde adversarului său printr-o scrisoare de douăzeci și trei de pagini, un melanj de citate din Biblie, proteste de inocență și insulte usturătoare. Potrivit lui, Polonia n-are nici

[1] Vechi cnezat al Rusiei, din Ucraina.

un drept asupra Livonici, care este pământ rusesc. În ce privește îndemnizația de război cerută, e „o uzanță musulmană". „Asemenea pretenții, scrie el, sunt emise de tătari, dar în statele creștine un suveran nu plătește unui alt suveran... Tu, care te pretinzi creștin, de ce ceri un tribut de la creștini așa cum cer necredincioșii? Și pentru care motiv ți-am da noi bani? Tu ai pornit război contra noastră, tu ai făcut o mulțime de prizonieri, și tot noi îți datorăm un tribut? Ar fi mai corect ca tu să ne acorzi o despăgubire, tu, care atacându-ne fără motiv, ai cucerit teritorii ale noastre... Ne punem speranța în Cel de Sus, ne bizuim pe puterea Crucii dătătoare de viață, și ai face bine să-ți aduci aminte de Maxențiu, care a pierit la Roma datorită Crucii sfinte și salvatoare."

După citirea acestui interminabil mesaj, Ștefan Bathory izbucnește în râs și spune: „Niciodată încă Majestatea Sa nu-ne-a trimis o scrisoare atât de prolixă! A luat-o de la Adam și Eva?" Și îl însărcinează pe cancelarul său Jan Zamoiski să pregătească un răspuns de două ori mai lung. El însuși stabilește punctele principale. Pentru a i-o plăti cum se cuvine celui ce l-a insultat, Bathory afirmă că țarul este un nebun încoronat, că soldații lui se comportă în război ca niște briganzi, că el se acoperă de ridicol invocându-și originile romane, în vreme ce, „așa cum o știe toată lumea", mama lui era o simplă prințesă Glinski, fiica unui dezertor lituanian, că el n-are dreptul să reproșeze regelui că ar căuta sprijinul turcilor în vreme ce el însuși s-a căsătorit cândva cu o musulmană convertită – Maria Temriukovna – și că el nu este decât un netrebnic care fuge de pe câmpurile de bătaie unde regimentele lui mor pentru nimic. În concluzie, el îl provoacă pe Ivan la o luptă în doi: „Ia-ți armele, încalecă, Ivan! Să stabilim împreună locul și ora întâlnirii, arată-ți curajul și încrederea în dreptatea cauzei tale și să încrucișăm săbiile noi doi! Așa va fi cruțat mult sânge creștin!... Dacă tu ne refuzi această satisfacție, îți vei semna condamnarea și vei dovedi că în sufletul tău nu există nici un pic de adevăr, nici un sentiment de demnitate suverană, cum o pretinzi, de demnitate bărbătească sau chiar femeiască."

În timpul acestui schimb de insulte, operațiunile militare continuă. Ștefan Bathory, după ce a obținut de la Dietă noi subvenții și a angajat bijuteriile Coroanei pentru a-și plăti mercenarii, sosește la Pskov cu douăzeci de mii de oameni și douăzeci de tunuri. Orașul, înconjurat de un zid de apărare din piatră și flancat de tunuri, adăpostește o garnizoană de patruzeci de mii de soldați, magazine ticsite cu muniții și alimente, precum și numeroase biserici. De departe, el pare atât de impozant polonezilor, încât abatele Piotrowski strigă: „Cerule! Pskovul parcă e Parisul!" Pentru a-i însufleți pe apărătorii orașului, prințul Ivan Șuiski, care îi comandă, îi pune pe soldați și pe civili să jure, în fața icoanei Maicii Domnului din Vladimir, că mai degrabă vor muri decât să se predea. Moaște de sfinți și icoane venerabile sunt purtate în procesiune pe metereze. După câteva atacuri ușoare, menite să încerce rezistența adversarului, oamenii lui Ștefan Bathory se lansează, la 8 septembrie 1581, în sunetul goarnelor, într-un atac general. Cum artileria poloneză a deschis spărturi în ziduri, ei pătrund în oraș călcând în picioare cadavrele, ocupând două turnuri și plantându-și acolo flamurile. De acolo, ei îi ciuruiesc cu gloanțele pe ruși, care se retrag în dezordine. Dar prințul Ivan Șuiski, plin de sânge și de praf de pușcă, descalecă, îi oprește pe fugari și, arătându-le chipul Maicii Domnului pe care preoții îl flutură deasupra mulțimii, le ordonă să revină la luptă. În aceeași clipă, printr-o coincidență miraculoasă, unul din turnurile ocupate de asediatori și pe care apărătorii îl minaseră în prealabil sare în aer, într-un vacarm teribil, cu soldații și flamurile regelui. Cadavrele germane, poloneze și ungurești cad în gropi, în vreme ce rușii, însuflețiți, contraatacă. Într-un efort suprem, inamicul este aruncat afară din incintă. Ștefan Bathory, care a lăsat cinci mii de morți pe câmpul de bătaie, nu renunță la capturarea orașului. Dar, de la începutul lunii octombrie, frigul și lipsa de alimente îi decimează armata.

În ce-l privește, Ivan n-a abandonat proiectul unei păci onorabile cu Polonia. Cu atât mai mult cu cât suedezii desăvârșesc cucerirea Golfului Finic și amenință Pernau-ul,

Dorpat-ul și Fellin-ul, cu cât danezii par gata să rupă armistițiul încheiat cu doi ani mai înainte și cu cât, după toate aparențele, tătarii, văzând în ce încurcătură se afla Moscova, așteaptă momentul propice pentru a recuceri Kazanul și Astrahanul. Brusc, țarul încolțit are o idee extravagantă, uimitoare: de ce să nu-i propună papei și împăratului Rudolf să organizeze o cruciadă împotriva necredincioșilor, la care să participe toate statele creștine, inclusiv Rusia și Polonia, care mai întâi să se fi reconciliat? Bineînțeles, în mintea lui Ivan, cruciada nu este decât un pretext pentru ca papa și împăratul să exercite presiuni asupra lui Ștefan Barthory și să-l aducă la căință. Fiului de boier Istoma Șevrighin i se încredințează această misiune. Dotat cu instrucțiuni amănunțite, el se duce mai întâi la Praga, la împăratul Rudolf, care nu spune nici da, nici nu. De acolo, el pleacă la Veneția, unde dogele plutește și el într-o atitudine vagă. În fine, ajunge la Roma, cu doi interpreți. Primit în audiență privată de papa Grigore al XIII-lea, îngenunchează, sărută papucul suveranului pontif, îi oferă blănuri de zibelină și îi prezintă lunga scrisoare a țarului. În acest mesaj, Ivan îi cere Sfântului Părinte să ordone ca Ștefan Barthory să „renunțe la alianța cu musulmanii și la războiul împotriva creștinilor". Dar el se ferește cât poate să promită, în schimbul cruciadei preconizate, cea mai mică apropiere între cele două Biserici. Or, această apropiere, în direcția căreia s-au făcut încercări zadarnice în secolul al XV-lea, continuă să rămână o idee scumpă Sfântului Scaun. În pofida tăcerii voite a țarului în această chestiune, Grigore al XIII-lea decide să trimită la Moscova un mandatar care va propune mai întâi uniunea religioasă și apoi înțelegerea politică.

Această misiune complexă revine lui Antonio Possevino, iezuit foarte cultivat și care cunoaște bine Nordul. La Veneția, el expune cu înflăcărare interesul pe care l-ar reprezenta pentru creștinătate crearea unei coaliții în jurul Rusiei și Poloniei împotriva turcilor. Dar venețienii țin prea mult la relațiile lor comerciale cu Imperiul otoman ca să intre într-o combinație atât de dezavantajoasă. Răspunsul lor

este încă o dată evaziv. Atunci, prin Viena și Praga, Possevino se duce la Ștefan Bathory la Vilna. Acolo, o nouă decepție! Cu tot respectul pe care îl poartă autorității pontificale, regele Poloniei nu renunță la ideea sa: el vrea Livonia întreagă, distrugerea sau predarea anumitor fortărețe rusești și vărsarea unui tribut important. Totuși, el consimte să acorde călătorului un pașaport pentru Rusia. Neobosit, Possevino pleacă la drum. La Smolensk, i se face o primire strălucită, dar necunoașterea limbii ruse îi joacă o festă. Crezând că se duce la un prânz la care a fost invitat (în rusă: *obied*), el se trezește la poarta unei biserici ortodoxe unde se ține o slujbă (în rusă: *obiednia*). Îngrozit, el bate în retragere și refuză să sărute mâna arhiepiscopului. În fine, la 18 august 1581 (în vreme ce armata lui Ștefan Bathory se apropie de Pskov), el ajunge la Starița, mic oraș fortificat, unde țarul și-a stabilit reședința provizorie. După două zile, este admis „să se prezinte în fața ochilor senini ai țarului". La început, este uluit de somptuozitatea barbară a decorului și a costumelor. Înconjurat de boieri bărboși, cu tunici lungi de brocart, Ivan, așezat pe tron, cu corpul drapat într-o haină din fir de aur presărată cu pietre prețioase, cu sceptrul în mână, cu căciula Monomahului pe cap, îl privește cu ochii reci de pasăre de pradă. Mandatarul papei, îmbrăcat în sărmana lui sutană neagră, se înclină umil sub această privire trufașă. După ce îl întreabă care sunt veștile despre sănătatea Sfântului Părinte și primește un document în care Grigore al XIII-lea îi face onoarea să-l numească „fiul său iubit", țarul se interesează de cadourile pontificale: un crucifix din cristal de stâncă împodobit cu aur și conținând un fragment din Adevărata Cruce, un exemplar grecesc, superb legat, din Actele conciliului de la Florența, un șirag de mătănii montat în aur cu pietre prețioase și o cupă de aur. În ultimul moment, Possevino renunță să-i mai ofere și un tablou al Sfintei Familii, unde apare un sfântul Ioan Botezătorul complet gol, lucru care cu siguranță că i-ar fi jignit pe rușii obișnuiți cu o iconografie mai castă. Există și daruri pentru fiul mai mare al țarului, precum și pentru țarina Anastasia Romanova („fiica noastră iubită"), moartă cu douăzeci și unu de ani în

urmă și înlocuită de atunci de șapte ori, împrejurare pe care Vaticanul o ignoră. Ivan nici nu clipește, mulțumește și dă dispoziție ca negocierile să înceapă imediat.

Șase boieri, asistați de interpreți, dau replica emisarului papal și, la cea mai mică dificultate, aleargă să-l consulte pe țar. Când ședința este reluată, ei citesc, pe rând, suluri de hârtie în care sunt consemnate răspunsurile alambicate ale suveranului. Fiecare cititor își începe expozeul printr-o invocare a Sfintei Treimi și prin înșirarea numeroaselor titluri ale lui Ivan. Possevino îi va auzi de treizeci și șase de ori la rând, ascunzându-și nerăbdarea sub un aer de curtoazie. Apoi, va trebui să suporte certurile traducătorilor care se contrazic asupra sensurilor textului și își reproșează reciproc că trădează gândirea Majestății Sale. Vreme de o lună, se discută de pe poziții rigide, fără ca participanții să se înțeleagă între ei, se face schimb de note, se ajunge la ceartă. Din când în când, țarul îl convoacă pe Possevino ca să aibă cu el o convorbire particulară. De cum îi sărută emisarul papal vârful degetelor în semn de respect, Ivan își spală mâinile într-un lighean din aur, ca să șteargă murdăria lăsată pe pielea sa de contactul cu gura unui eretic. Apoi, cu viclenie și tenacitate, el își apără pozițiile, elogiază meritele papei, îi înfățișează detaliat avantajele pe care creștinătatea le-ar trage dintr-o încetare a ostilităților între Rusia și Polonia, dar nu suflă o vorbă despre cruciada contra Turciei, nici despre apropierea dintre cele două Biserici. Ceea ce îl încurajează să fie ferm este vestea, mult așteptată, a eșecului lui Ștefan Bathory în fața Pskovului. El știe că asediatorilor le lipsesc alimentele, munițiile și banii. Nu este momentul să-i țină în șah? La mijlocul lui septembrie, iezuitul își dă seama că-și pierde vremea cu partea rusească și se hotărăște să se ducă pe la partea poloneză. „Te vei duce să-l găsești pe regele Ștefan, îi spune țarul expediindu-l, îl vei saluta din partea noastră și, după ce vei fi negociat pacea conform ordinelor papei, vei reveni la noi, căci prezența ta ne va fi întotdeauna plăcută din cauza celui care te trimite și a fidelității tale față de problemele noastre."

Când Possevino ajunge în tabăra poloneză, în fața Pskovului, la 5 octombrie 1581, Ștefan Bathory, cu toată starea proastă a trupelor sale, își menține toate revendicările teritoriale. Totuși, el consimte să nu mai ceară despăgubirea. Conștient că a epuizat toate resursele diplomației, iezuitul îi scrie la 9 octombrie lui Ivan ca să-l sfătuiască să angajeze tratativele cât mai repede. Iar Ivan, obosit de război, acceptă să trimită plenipotențiari inamicului. Aceștia îi întâlnesc pe negociatorii polonezi în satul în ruine Kiverovna-Gorka, la cincisprezece verste de Iam-Zapolski. Întâlnirile se țin în mizera cabană a lui Possevino. Acolo, negociatorii se așază pe bănci între un altar improvizat și o sobiță metalică al cărei fum, neavând altă ieșire, se evacuează printr-o gaură în acoperiș. La sfârșitul ședinței, delegații celor două părți au niște fețe de coșari. Iezuitul joacă rol de arbitru. El i-a plasat pe polonezi la dreapta sa, pe ruși la stânga. Interpretul stă în picioare. Discuțiile sunt atât de violente încât în mai multe rânduri polonezii pleacă trântind ușile și strigă că nu vor mai pune piciorul în această capcană. Într-o zi, Possevino, la capătul răbdării, îl apucă pe un membru al delegației ruse de nasturele șubei, îl scutură zdravăn și îl aruncă afară. Cu toate acestea, din ceartă în ceartă, negociatorii sfârșesc prin a se înțelege. La 15 ianuarie 1582 este semnat un armistițiu pe zece ani. Rușii abandonează întreaga Livonie și Polotkul; polonezii evacuează orașele rusești pe care le-au cucerit. Pentru țar, este o ultimă soluție. Într-adevăr, el renunță la ceea ce sacrificase deja cu trei luni în urmă. Amenințările adversarilor săi nu i-au smuls nimic mai mult. Dar asta nu înseamnă că el e mai puțin mâhnit. După douăzeci de ani de luptă, când se credea deja satisfăcut, Marele Cnezat al Moscovei se regăsește, ca odinioară, tăiat de Baltica și de Europa occidentală.

Or, el nu încetează să se gândească la această Europă occidentală. Temându-se să nu se lase prins în vârtejul inovațiilor străine, în taină el trage cu coada ochiului în direcția lor. Se simte în același timp mândru că este rus și rușinat de rămânerea în urmă a țării sale față de altele. În

comparație cu Franța, Italia, Anglia, Germania, Spania cu Polonia, unde înfloresc arta și literatura, umanismul și disputele religioase, el constată că patria sa este încremenită în contemplarea unui trecut prăfuit. Într-o epocă în care în alte părți se citesc Chaucer și Villon, Petrarca și Boccaccio, Dante și Ariosto, Rabelais și Ronsard, în Rusia nu-și ridică vocea nici un scriitor. Oroarea de plăcerile profane pe care o propovăduiește Biserica ortodoxă sufocă orice veleitate de creație originală. Numai arhitectura scapă acestei constrângeri. Pictura, sculptura, muzica, literatura sunt lovite de interdicție de către cler. Potrivit unor reguli foarte stricte, imaginația pictorilor nu se eliberează decât în icoane, iar născocitorii de legende trebuie să se mulțumească cu cântece și cu basme populare ca singurele vehicule ale gândirii poetice. Întinsul pământ rusesc este sortit nopții spiritului. O grea somnolență îl împiedică să gândească și să se exprime. Totuși, o primă tipografie distrusă la Moscova de poporul răsculat împotriva „lucrătorilor lui Satan", Ivan pune să se instaleze o alta la Alexandrovskaia Sloboda. Cărțile imprimate acolo sunt foarte puține la număr și au toate un caracter religios. Chiar lucrările importante din străinătate sunt rare. Potrivit unui inventar din 1578, ultra-bogatul Stroganov poseda, în total, două sute opt volume, din care optzeci și șase tipărite. Mitropolitul Macarie, poligraf neobosit, a reunit în douăsprezece volume enorme câteva vieți ale sfinților, opere ale părinților Bisericii, relatări de călătorie. Ivan însuși a colaborat la unele dintre aceste cronici. Hrănit cu slavona bisericească, el are pana ușoară și imaginația bogată. Fondul bibliotecii lui personale constă în Biblie, cărți de rugăciuni, psaltiri, faimosul *Domostroi*, *Ceti-Minei*, serii de texte lămuritoare pentru fiecare zi a lunii în raport cu viața sfântului indicat de calendar. Dar el citește și texte profane, *Iliada*, *Odiseea*, tot ce-i cade în mână. Înzestrat cu o memorie excepțională, el își înflorește scrisorile cu referiri și citate. Vrea să fie omul cel mai erudit din Rusia. Și poate că într-adevăr este. Dar pentru el problema este gravă, atât pe plan cultural, cât și pe plan

politic. Cum să rămână funciarmente rus fără să ignore mișcarea intelectuală din lume? Cum să se avânte către viitor fără să piardă ceea ce a cucerit trecutul? În fața acestei dileme, regula țarului este intangibilă: să disprețuiască Europa, furându-i, totuși, pe ici, pe colo, câteva scântei. Va veni o zi, gândește el, când, după ce și-a asimilat toate cunoștințele vecinilor, Rusia îi va domina prin geniul artiștilor și savanților săi, fără să abdice cu nimic de la tradițiile ei naționale.

CAPITOLUL XVI

NAȘTEREA SIBERIEI

De la prima sa soție, Anastasia, țarul a avut trei fii: Dimitrie, mort la câteva luni, Ivan și Feodor. Bolnav și visător, Feodor contează prea puțin la curte. În schimb, fiul mai mare, Ivan, moștenitorul tronului, este în 1581 un bărbat robust de douăzeci și șapte de ani, înalt, cu o inteligență vie și cu gusturi violente. Cultivat, ca și tatăl său, se complace, în momentele sale de răgaz, să scrie o viață a Sfântului Anton. Asta nu-l împiedică să fie atras și el de spectacolul suferinței umane. Țarul, care nutrește pentru el tandrețe și admirație, îl aduce să asiste atât la adunările Sfatului și la primirea ambasadorilor, cât și la orgiile nocturne, la masacre și la torturi. Când este în compania lui, el constată cu orgoliu identitatea reacțiilor lor în fața sângelui vărsat și a josniciei dezvăluite. Prin experiențele desfrâului și ale cruzimii, el ar vrea să facă din fiul său un alt el însuși. Împreună, ei prezidează tortura doctorului Elizeu Bomelius, medic și furnizor de otrăvuri al țarului, acuzat de dușmanii săi că întreține o corespondență secretă cu Polonia. Urcat pe un scaun de tortură, cu brațele și picioarele dezarticulate și cu pielea sfâșiată de un bici cu coarda din fier, învățatul face mărturisirile cele mai extravagante. Atunci, țarul dă ordin să fie fript. Legat cu sfoară pe o frigare din lemn, însângerat tot, Elizeu Bomelius este expus flăcărilor, care îi ard spatele. Foarte repede carnea lui se zbârcește scoțând fum. Totuși, el mai trăiește încă atunci când e dezlegat. Readus în carcera

sa, el moare acolo aproape imediat, blestemat de țarul de a cărui încredere a beneficiat până cu puțin timp înainte. Într-o altă zi, Ivan și fiul său se distrează, unul alături de celălalt, privind chinurile la care sunt supuși călugării recalcitranți. Acești mizerabili în sutane refuzau să-i dea Majestății Sale un inventar exact al averii lor, de teama unei confiscări. Ivan dispune să fie adunați într-o curte înconjurată cu ziduri înalte. Ca o favoare, el le permite să se doteze cu câte un șirag de mătănii și cu o țepușă. Apoi, el ordonă să fie năpustiți asupra lor urșii sălbatici pe care îi ține în cușcă pentru distracțiile sale. Animalele furioase se aruncă asupra călugărilor, îi înhață cu ghearele, îi sfâșie, le smulg intestinele, „cum ar face o pisică cu un șoarece", spune un martor. Doar unul dintre frații rebeli reușește să ucidă cu țepușa lui fiara care îl atacă. Dar și el moare de pe urma rănilor sale. Va fi canonizat pentru curajul său. Țarul și fiul lui se retrag satisfăcuți. Sunt atât de fericiți împreună, se înțeleg atât de bine! Cronicarul Oderborn afirmă că cei doi fac schimb de ibovnice. În orice caz, țareviciul, urmând exemplul tatălui, le-a trimis la mânăstire pe primele două soții, Eudoxia Saburova și Prascovia Solova. Cea de-a treia, Elena Șeremetieva, se bucură de toată afecțiunea lui, cu toate că el o înșală în dreapta și în stânga. În toamna anului 1581, ea este gravidă și această împrejurare o face și mai dragă soțului ei, care, cum se și cuvine, speră ca ea să-i nască un fecior. În acest sezon cețos și rece, întreaga familie a țarului este reunită la Alexandrovskaia Sloboda. Țareviciul, urmărind îndeaproape evoluția tratativelor de pace cu Polonia, îi reproșează tatălui său lașitatea de care dă dovadă în conducerea operațiunilor și cere să i se încredințeze lui trupe pentru a elibera Pskovul. Auzind această critică, Ivan clocotește de furie, dar se stăpânește. În dimineața zilei de 9 noiembrie, în fața lui se prezintă o solie de boieri, cu capul plecat, iar prințul Serghei Kubenski, care conduce solia, ia cuvântul. „Mare țar, spune el, armatele regelui Ștefan Bathory au invadat țara noastră. Suntem toți gata să ne vărsăm sângele pentru salvarea Rusiei, dar a sosit momentul

să ne opunem dușmanului dacă nu vrem să pierim. Te implorăm deci să preiei conducerea trupelor tale sau, cel puțin, să trimiți în locul tău pe fiul tău, țareviciul Ivan." Venind după propunerile fiului lui, acest discurs îl întărește pe țar în ideea dementă că e vorba de o conspirație menită să-l deposedeze de puterea sa în avantajul țareviciului. Furios, cu ochii ieșiți din orbite, cu barba tremurândă, el vociferează: „Cum îndrăzniți să-mi vorbiți așa? Voi n-ați aspirat niciodată decât să aveți un alt stăpân decât cel pe care vi l-a dat Dumnezeu, iar acum ați vrea să-l vedeți pe fiul meu pe tron în locul meu!" Și, în pofida protestelor jalnice ale boierilor, pune să fie dați afară. Puțin după aceea, se calmează. Totuși, câteva zile mai târziu, la 15 noiembrie 1581, întâlnindu-și nora, Elena, într-o sală din reședința sa, constată că, deși era gravidă într-un stadiu avansat, ea nu purta decât o rochie ușoară în locul celor trei suprapuse una peste alta, așa cum era obiceiul. Considerând această ținută indecentă pentru o prințesă, el ridică mâna asupra ei și o bate atât de tare încât ea avortează. Întors la palat, țareviciul se repede la tatăl său și țipă la el plin de indignare. Este pentru a doua oară într-un interval scurt că își permite să ridice vocea în fața suveranului. Ivan nu poate admite așa ceva. Uitându-și plângerile de ordin secundar împotriva nurorii sale, el revine la obiectul principal al resentimentului său. „Sărman dement! zbiară el. Cum îndrăznești să ațâți la revoltă împotriva mea?" Țareviciul afirmă că n-a avut niciodată intenția asta, că el nu era nici măcar la curent cu demersul boierilor, dar că într-adevăr consideră necesar să strângă o armată ca să meargă să elibereze Pskovul.

La aceste cuvinte, cuprins de o furie dementă, Ivan sare din jilțul său, învârtește deasupra capului lungul său baston cu vârf de fier și își lovește cu el fiul la întâmplare, pe umeri, în cap. Boris Godunov, care asistă la această scenă, încearcă să oprească ploaia de lovituri, dar primește el însuși câteva. Țareviciul se prăbușește, cu tâmpla străpunsă. O clipă, Ivan rămâne în picioare, năuc, cu țepușa însângerată în mână, ca și cum un altul ar fi fost cel care a acționat în locul lui. Apoi,

se aruncă asupra corpului, acoperă de sărutări fața palidă și bărboasă ai cărei ochi se dau peste cap și încearcă zadarnic să oprească sângele care curge din craniu printr-o rană adâncă. Îngrozit, disperat, el strigă: „Nefericitul de mine, mi-am ucis fiul! Mi-am ucis fiul!" Boris Godunov se grăbește să ceară ajutor. Sosesc servitori cu ligheane cu apă și cu cârpe. Un medic se apleacă asupra rănitului, îi examinează rănile și dă din cap atotștiutor: nu mai e nici o speranță. Revenindu-și în fire, țareviciul sărută mâinile tatălui său și murmură: „Mor ca fiu al tău devotat și ca cel mai umil dintre sùpușii tăi."

Vreme de patru zile și patru nopți, țarul așteaptă, înspăimântat, o minune care să-i redea această viață atât de scumpă. Sfâșiat de remușcări, el rătăcește prin palat gemând și trăgându-se de barbă. Obrajii îi sunt căzuți, părul i-a albit. E un bătrân încovoiat de ani și de durere care se târăște, din când în când, până la camera muribundului să vadă dacă mai răsuflă. Țareviciul de abia mai respiră. Dar nu este totul pierdut. Ivan revine în odaia lui împleticindu-se și se întinde, cu privirea fixată pe flacăra tremurândă a candelelor. Când, la capătul puterilor, adoarme, e bântuit de coșmaruri. Se trezește tresărind și se aruncă în fața icoanelor. Ploconit la ele, el îi făgăduiește lui Dumnezeu să nu mai aplice torturi, să-i elibereze pe cei închiși, să construiască biserici, să-și împartă restul averii celor săraci. Dar cerul rămâne surd la vocea sa. Mitropolitul a administrat deja sfânta împărtășanie. La 19 noiembrie 1581, țareviciul își dă duhul. Toate clopotele din târg sună. Ivan, doborât, hohotind de plâns, cu pieptul zguduit de spasme, rămâne mai multe zile așezat lângă cadavrul victimei sale. Refuză să doarmă și să se hrănească. Asasin al țareviciului, el se simte de două ori vinovat: pentru că și-a omorât fiul și pentru că acest fiu era moștenitorul tronului. Ucigându-l într-un acces de furie el a păcătuit atât în fața lui Dumnezeu, cât și în fața Rusiei.[1]

---

[1] Oficial, țareviciul a murit în urma unei febre puternice. Soția lui, Elena, se va retrage într-o mănăstire, unde va muri scurt timp după aceea.

La 22 noiembrie, procesiunea funebră părăsește Alexandrovskaia Sloboda ca să se ducă la Moscova. Ivan, îmbrăcat ca cel mai umil dintre supușii săi, pășește în urma carului mortuar. Pe drum, el se văicărește și gesticulează, implorându-și fiul să-l ierte. La biserica Sfântului Arhanghel Mihail, el scoate răcnete de animal în timpul slujbei și se dă cu capul ba de dalele de pe jos, ba de coșciug.

În zilele următoare, tulburarea lui atinge nebunia. În mijlocul nopții, se ridică și străbate palatul, cu brațele întinse, ca un somnambul, căutându-l pe fiul pe care l-a pierdut. Dimineața, este găsit căzut pe podea. Cu greu este întins pe patul său; pare să se potolească, dar, imediat după aceea, ca asaltat de o fantomă, cade din culcușul său și se rostogolește pe jos răcnind.

La puțin timp după înmormântare, îi convoacă pe boieri și le spune cu gravitate: „Mâna lui Dumnezeu mă apasă și nu-mi mai rămâne decât să-mi sfârșesc zilele în singurătate într-o mânăstire. Incapabil să guverneze Rusia, al doilea fiu al meu, Feodor, nu va putea domni mult timp. Alegeți deci voi înșivă un monarh demn: eu am să-i dau imediat sceptrul și statele mele." Dar boierii își amintesc ce s-a întâmplat în 1553, în timpul bolii lui Ivan. Cei care au îndrăznit să-i aleagă un succesor încă pe când trăia au pierit de moarte violentă. Mirosind o capcană, curtenii îl imploră pe țar să nu abdice. El consimte, cu o expresie de mare dezgust.

În fiecare zi, el asistă la slujbe funebre și își impune penitențe. N-a greșit el oare încă anul trecut când a interzis mânăstirilor orice achiziții de bunuri imobiliare? I-a scris lui Gurius, episcop al Kazanului: „Inimile, și nu pământul, sunt cele pe care oamenii bisericii ar trebui să le lucreze. Ei ar trebui să semene nu grâu, ci cuvântul divin. Moștenirea lor trebuie să fie împărăția cerurilor, nu cea a satelor și orașelor. Mulți dintre episcopii noștri se gândesc mai degrabă la bunurile lor lumești decât la Biserică." Cuvinte jignitoare pentru cler și de care țarul se căiește astăzi. Momentul este prost ales pentru a-i supăra pe oamenii lui Dumnezeu. Cuprins de neliniște, Ivan își schimbă părerea și acoperă de

aur mânăstirile cărora le reproșa cândva bogăția lor. Mergând mai departe și mai sus, el trimite zece mii de ruble patriarhilor Constantinopolului, Antiohiei, Alexandriei și Ierusalimului, pentru ca aceștia să se roage pentru odihna sufletului țareviciului. El se întreabă dacă Dumnezeu care, lucru vădit, i-a iertat toate crimele trecutului, i-o va ierta și pe ultima și cea mai monstruoasă. Apoi, cu timpul, se liniștește. Deasupra capului lui nu planează nimic. Atotputernicul a înghițit hapul. Asta nu înseamnă că Ivan ar fi mai puțin trist. El își plânge fiul, dar nu-i mai e teamă de pedeapsa cerului. Singura lui pedeapsă e regretul. Pentru a-și alunga gândurile negre, el pune să fie torturați câțiva militari despre care bănuiește că au luptat prea blând cu polonezii, Apoi, se decide să-l tortureze pe socrul său, Afanasi Nagoi, vinovat de a-l fi vorbit de rău pe Boris Godunov. Din ordinul lui, pe pieptul și pe coastele calomniatorului sunt plasate bandaje dureroase.

Însă plăcerea încercată de Ivan nu mai este aceeași. El regretă vremurile binecuvântate când îl avea pe fiul lui alături ca să se bucure de truda de călău. Fără acest însoțitor atât de apropiat grimasele morții nu mai au efect asupra inimii lui blazate. El are impresia unui gen de sfârșeală sexuală. Impotența lui de a se bucura de sângele vărsat îl dezolează. Să-și fi pierdut pentru totdeauna darul de a se hrăni din măceluri? Nu, nu, trebuie să spere că e vorba de o inapetență trecătoare, datorată excesului de violență și desfrâului.

Când Possevino revine la Moscova, la 14 februarie 1582, în același timp cu plenipotențiarii care aduc textul tratatului de armistițiu cu Polonia, el este frapat de aspectul lugubru al acestei curți, odinioară somptuoase, astăzi îmbrăcate în haine de doliu. Dintr-o dată el se crede aruncat, potrivit propriei lui expresii, „în chilia umilă a unui călugăr". Primit în audiență de țar, el îi prezintă condoleanțe și pledează, o dată în plus, în favoarea unei cruciade împotriva necredincioșilor și a apropierii celor două Biserici. „Biserica greacă a lui Athanase, a lui Ioan Gură de Aur, a lui Vasile, îi

spune el, este legată de Biserica romană prin legături indisolubile de unitate. Prin urmare, nu se pune problema de a o rupe cu anticul și venerabilul Bizanț. Dimpotrivă, chiar papa dorește să rămânem credincioși tradițiilor prime ale Răsăritului, sinoadelor primelor veacuri. Va trebui numai să se renunțe la inovații, la abuzurile posterioare, introduse de unii ca Fotius și ca Mihail Kerularios." În ce privește cruciada împotriva necredincioșilor, Ivan răspunde cu perfidie că înainte de a se hotărî ar vrea să știe dacă papa a reușit să convingă celelalte țări creștine de urgența războiului sfânt. Același mod de a se eschiva îl folosește el și în problema apropierii dintre cele două Biserici. În loc să invoce posibilitatea unei înțelegeri între religii atât de apropiate ca spirit, el suspină: „Am deja cincizeci și unu de ani și nu-mi rămâne mult de trăit. Crescut în principiile Bisericii noastre creștine, despărțită de veacuri de Biserica latină, aș putea eu să-i devin necredincios la capătul existenței mele? Ziua judecății lui Dumnezeu se apropie; o să vedem care dintre cele două religii este cea mai adevărată, cea mai sfântă." Dar Possevino nu se dă bătut și insistă asupra primatului Romei, adevărata metropolă a creștinismului. La aceste cuvinte, Ivan își pierde răbdarea, se ambalează, bate din picior. „Vă lăudați cu credința voastră și vă radeți barba! strigă el. Papa al tău cere să fie purtat pe un tron și oferă să i se sărute papucul, pe care este înfățișat un crucifix! Ce profanare a lucrurilor sfinte!" „Nu e nici o profanare, răspunse Possevino, ci doar se face dreptate cui este demn de ea. Sfântul Părinte..." Țarul îl întrerupe: „Creștinii n-au decât un Părinte, care este în ceruri. Pontiful tău, care pune să fie purtat pe un scaun ca pe un nor susținut de îngeri, este un lup și nu un păstor!" Impasibil, strâns în sutana lui uzată, iezuitul îi răspunde: „Dacă este un lup, de ce l-a ales Majestatea Voastră ca mediator?" Ochii lui Ivan scapără scântei: „Fără îndoială că în piața publică țăranii te-au învățat să-mi vorbești de parcă eu aș fi un țăran!" Și ridică țepușa cu care și-a ucis fiul. Apoi, brusc, se calmează, își domolește privirea și conchide: „Iată de ce nu vroiam să

discut cu tine despre religie. Fără să vrem, am fi putut să ne ambalăm. De altfel, nu pe Grigore al XIII-lea îl numesc cu lup, ci pe papa care s-ar îndepărta de doctrina lui Cristos. Să ne oprim aici!" După ce l-a îmbrățișat pe trimisul papei, el îl expediază cu bunătate și le ordonă slujitorilor să-i ducă mâncărurile cele mai rafinate de la propria lui masă. Scurt timp după aceea, el îi cere să asiste la o slujbă în Catedrala Adormirii Maicii Domnului: „Acolo, spune el, noi divinizăm ceea ce este în ceruri și nu lucrurile de aici, de pe pământ. Noi ne onorăm mitropolitul, dar nu-l purtăm pe brațele noastre. Niciodată Sfântul Petru n-a fost dus pe sus de credincioși. El mergea desculț. Iar papa al tău cutează să-și zică vicarul lui!" Curtenii îl trag pe Possevino spre biserică. O să-l împingă cu forța în această cavernă a schismei? Dinainte el se cutremură de groază. Fără îndoială, Ivan voia să le arate supușilor săi triumful religiei lor. Ce spectacol minunat pentru ei acest trimis al Romei plecat în fața mitropolitului ortodox! Dar, în ultimul moment, Possevino, cu îndrăzneală, scapă de cei care-l înconjoară și se pierde în mulțime. Informat despre incident, țarul stă și se gândește, își freacă fruntea și sfârșește prin a spune: „Este liber să acționeze cum vrea." Cu toate acestea, îi refuză categoric dreptul de a deschide o biserică catolică la Moscova, în vreme ce a autorizat cândva construirea unei biserici luterane și a unui templu calvin.

Possevino nu este mai norocos nici când îi sugerează țarului să trimită la Roma tineri ruși „cunoscători în ale cărții", cu scopul ca aceștia să învețe acolo latina, italiana, științele moderne și să predea rusa. Această propunere impertinentă îl stupefiază pe Ivan. Desigur, el este de acord să primească în Rusia câțiva străini instruiți, cu condiția ca aceștia să nu se bage în politică. Dar toată ființa lui se revoltă la ideea de a trimite ruși în călătorie de studii. El știe prea bine că acolo ei se vor lăsa cuceriți de moravurile și opiniile europene. La înapoiere, ei vor aduce cu sine în Rusia ciuma dezordinii, a gândirii libere și a modelor decadente ale lumii occidentale. Un rus adevărat trebuie să

rămână la el acasă. Pentru el, a trece o frontieră înseamnă deja a-ți trăda patria. Possevino nu insistă.

În rest, până la sfârșitul șederii sale, Possevino va fi înconjurat cu multă atenție. Când este dus la țar, gărzile, așezate în șir, îi dau onorul. El părăsește Moscova la 11 martie 1582, încărcat de daruri pentru Sfântul Părinte și însoțit de Iakov Molvianinov, pe care Ivan îl trimite la Viena și la Roma. Acest nou ambasador este purtătorul unei scrisori destinate papei. În ea se spune că Rusia este gata de o cruciadă generală împotriva otomanilor, dar unificarea celor două Biserici este trecută sub tăcere.

Puțin timp după aceea, ambasadorii polonezi vin la Moscova ca să facă schimb de semnături definitive. Scăpat de această afacere, Ivan, obosit, se hotărăște să termine și cu Suedia. În anul următor se încheie un armistițiu și cu această țară, căreia țarul îi cedează Estonia și toate posesiunile rusești de la Narva la lacul Ladoga.

Dar, printr-un straniu joc al destinului, acestui dublu eșec în partea apuseană îi corespunde o glorioasă cucerire în cea răsăriteană. Iar această cucerire se operează oarecum fără știrea lui Ivan. De la anexarea Nijni-Novgorodului, în secolul al XIV-lea, marii cneji ruși organizau expediții militare în Siberia, ținut imens, înghețat, prost cunoscut, slab populat, dar bogat în metale, în pietre prețioase și în blănuri. În 1558, Ivan concesiona familiei Stroganov, care exploata minele de sare de dincolo de Ural, posesiunea pentru eternitate a unui vast teritoriu pe malurile Kamei și îi acorda privilegiul excepțional de a angaja soldați, de a-și procura tunuri, muniții, de a construi fortărețe împotriva tătarilor și altor indigeni și de a face dreptate. În contrapartidă, Stroganovii promiteau să nu exploateze ei înșiși minele de argint, de cupru, de cositor pe care le-ar descoperi și să semnaleze existența lor vistieriei. Scutiți de impozite, supuși doar autorității țarului, acești ultrabogați magnați ai colonialismului au întemeiat astfel mai multe orașe fortificate și au organizat o armată alcătuită din cazaci, ceremiși, baskiri și nogai. În diversele lor întreprinderi

lucrau zece mii de muncitori și cinci mii de iobagi. Alarmat de activitatea tot mai intensă a vecinilor săi, prințul Kucium al Siberiei l-a însărcinat pe nepotul lui Mahmetkul să devasteze domeniile rusești. Imediat, Simon Stroganov a făcut apel la doi șefi cazaci – Ermak Timofeievici, îndrăzneț șef de bandă, și Ivan Kolțo, tâlhar de caravane condamnat la moarte în contumacie – și i-a pus în fruntea unei trupe de o mie de oameni, mai degrabă briganzi decât soldați.

La 1 septembrie 1581, Ermak pleacă să treacă Uralul. În câteva zile, hoardele lui Mahmetkul, înarmate cu arcuri și săgeți, sunt decimate de tirurile de archebuze și de artilerie. Din luna octombrie, Sibir, capitala, cade în mâinile rușilor. În acest timp, prințul tătar al Pelimului năvălește în provincia Perm, unde voievodul este copleșit. Cum el cere întăriri de la Stroganov, acesta se scuză, spunând că trupele lui sunt în campanie, dincolo de Ural, cu Ermak. Voievodul se plânge la Moscova, iar Ivan, furios, îi adresează lui Stroganov o scrisoare amenințătoare: „V-ați luat răspunderea de a-i chema pe cazacii proscriși, adevărați bandiți, pe care i-ați trimis să facă război în Siberia, îi scrie el. Această acțiune, de natură să-i irite pe prințul Pelimului și pe sultanul Kucium, este o trădare demnă de pedeapsa capitală... Dacă pe viitor Permul va mai avea de suferit de pe urma atacurilor prințului Pelimului și sultanului Siberiei, am să vă copleșesc cu dizgrația mea și am să pun să-i spânzure pe toți acești cazaci trădători." Și îi ordonă lui Stroganov să pună să cheme în cel mai scurt timp corpul expeditionar pe care în mod imprudent l-a aventurat în Siberia. Dar Ermak se află deja prea departe ca să primească instrucțiuni.

În orbirea sa, Ivan nu se îndoiește că cei pe care îi tratează de „bandiți" sunt pe cale să-i cucerească un imperiu. În trei bătălii sângeroase, acești aventurieri curajoși au cucerit o parte importantă a Siberiei, de la Ural până la malul fluviului Obi și al Tobolului. Numeroși prinți siberieni, între care Mahmetkul, s-au supus lui Ermak și i-au vărsat un tribut. În orașe și sate, el a prădat blănuri și aur. Stăpân pe un teritoriu imens, recunoscut de toți ca șeful unei armate

invincibile, el îi informează pe țar și pe Stroganovi de victoriile sale. În scrisoarea sa către Ivan, el se bucură că sărmanii lui cazaci proscriși au reușit, înfruntând moartea, „să alipească la Rusia un mare stat pentru veacuri și veacuri și pentru toate timpurile cât îi va place Domnului să prelungească existența Universului." Și el adaugă, modest: „Noi așteptăm ordinele voievozilor ruși, cărora suntem gata să le remitem regatul Siberiei fără nici un fel de condiție, dispuși să murim pentru glorie sau pe un eșafod, după cum îi va plăcea lui Dumnezeu și stăpânului nostru."

Kolțo, secundul lui Ermak, este cel care, deși condamnat la moarte în contumacie, ia asupra sa cu curaj misiunea de a duce această scrisoare la Moscova. El se aruncă la picioarele țarului, îi sărută mâna și îi oferă, în numele lui Ermak, „regatul Siberiei", precum și prețioase blănuri de zibelină, de vulpe neagră și de castor. Pentru prima dată de mult timp, Ivan constată că norocul îi surâde din nou. După eșecurile cu polonezii și suedezii, după moartea atroce a țareviciului, în fine o rază de lumină pătrunde în palat. Dumnezeu nu-și mai încruntă sprâncenele. O expresie de triumf trece pe fața țarului. El îi iartă trimisului lui Ermak crimele trecute, îi dă în dar o sumă considerabilă și îi recompensează și pe Stroganovi. Toate clopotele din Moscova bat a bucurie. În biserici se fac slujbe de recunoștință. La curte, ca și pe stradă, oameni radiind de mândrie repetă: „Dumnezeu a trimis un imperiu nou Rusiei!"

Kolțo pleacă din nou în Siberia cu cinci sute de streliți. El duce cu sine două platoșe împodobite cu aur, o cupă de argint și o blană pe care însuși Ivan a purtat-o, toate fiind destinate lui Ermak, precum și o scrisoare a suveranului prin care se acordă iertare tuturor cazacilor, asigurându-i de recunoștința veșnică a Rusiei. Doi voievozi sunt însărcinați să ia în stăpânire, în numele țarului, teritoriile cucerite de la Kucium. Astfel, încă o dată Ivan este creditat în ochii posterității cu o victorie la care n-a contribuit câtuși de puțin, ba chiar a dezavuat-o inițial. Dar Ermak nu este totuși uitat în tradiția populară. Legenda preia acest personaj,

ridicându-l la înălțimea celor mai mari. Glorificat de cântăreții de *bâline*[1], fostul tâlhar cunoaște gloria descoperitorilor de pământuri virgine. În rest, scorbutul și foametea vor decima curând trupele rusești din Siberia. Kolțo va pieri într-o ambuscadă, iar Ermak, după ce a suferit o înfrângere, se va îneca în apele Irtâșului, tras la fund de greutatea platoșei pe care i-a dăruit-o Ivan. În pofida acestor eșecuri, Siberia va rămâne parte integrantă a Rusiei. Ivan are în această privință o premoniție aproape divină.

Iată-l repus pe linia de plutire. Se simte întinerit și, cu toate că este căsătorit cu Maria Nagoi, visează din nou, din când în când, la o alianță legitimă britanică. Hotărât, carnea englezească îl tentează. Din moment ce trufașa regină Elisabeta îl refuză, nu poate ea oare să-i ofere una din supusele ei cele mai remarcabile? El îi expune acest plan unui medic englez, Jack Roberts, care de curând îl înlocuiește pe lângă el pe otrăvitorul Eliseu Bomelius, mort în torturi. Mai mult, el îl însărcinează pe propriul său socru, Afanasi Nagoi, vindecat de pe urma torturilor sale, să-l interogheze pe Jack Roberts pe această temă. Fără să clipească, Afanasi Nagoi ascultă enumerarea tuturor femeilor de obârșie aleasă, celibatare sau văduve, care ar putea să o înlocuiască pe fiica sa în culcușul monarhului. În cele din urmă, medicul o desemnează pe cea care în ochii săi este cea mai bună candidată: Mary Hastings, fiica lordului Huntingdon și nepoata Majestății Sale regina Angliei. Imediat, Ivan trimite la Londra un nobil din Duma, Feodor Pisemski, învestit cu o dublă misiune: de a încheia un tratat de alianță cu Anglia și de a se informa asupra lui Mary Hastings. Potrivit instrucțiunilor scrise pe care le-a primit, Pisemski trebuie să-i mărturisească în secret reginei intențiile matrimoniale ale țarului, să aibă o întrevedere cu tânăra fată, să ceară portretul acesteia „pictat pe lemn sau pe hârtie", să vadă „dacă ea este înaltă, dacă e împlinită la trup și dacă are tenul alb", să o prevină că va fi botezată ortodox,

[1] *Bâline:* cântece epice rusești.

să o asigure că va beneficia de apanaje și, în cazul în care ea va obiecta că țarul este deja căsătorit, să răspundă că actuala soție a suveranului fiind fiica unui simplu boier va fi repudiată fără dificultăți. În schimbul acestei alianțe măgulitoare cu nepoata reginei, Ivan cere ca Anglia să-l ajute să reia războiul împotriva Poloniei lui Ștefan Bathory.

Sosit la Londra la 16 septembrie 1582, în compania doctorului Jack Roberts, Pisemski trebuie să aștepte până la 4 noiembrie pentru ca regina să-l primească la Windsor, în prezența unor lorzi, pairi, demnitari ai curții și negustori ai Companiei ruse din Anglia. Cu multă bunăvoință, ea acceptă scrisoarea și cadourile țarului, se interesează de sănătatea lui, deploră moartea țareviciului, exprimă dorința de a-l vedea într-o zi pe „bunul ei frate" cu propriii ei ochi și este nerăbdătoare să afle dacă liniștea domnește în sfârșit în Rusia. Ambasadorul o asigură cu nerușinare că în țara sa au încetat toate revoltele și că, „prin căința lor, criminalii și-au atras clemența țarului, care i-a iertat".

La 18 decembrie 1582, negocierile încep, Pisemski propunând o alianță militară strânsă împotriva Poloniei, iar miniștrii Elisabetei obiectându-i că războiul dintre cele două țări s-a terminat și că papa se laudă că i-a împăcat pe beligeranți. Luat din scurt, Pisemski strigă: „Papa poate să spună ce-o vrea; monarhul nostru își cunoaște mai bine ca oricine prietenii și dușmanii!" Câteva zile mai târziu, Elisabeta îl primește în prezența lui Jack Roberts, care îi servește drept interpret, pentru a vorbi despre „afacerea secretă". Pretinzând că este fericită să pună la cale o apropiere familială de țar, ea declară că Mary Hastings, remarcabilă prin calitățile ei morale, riscă să-i displacă unui prinț „cunoscut ca iubitor de frumusețe". „De altfel, adaugă ea, Mary tocmai a avut varicelă; nu voi suporta niciodată ca dumneavoastră s-o vedeți în starea asta, nici ca pictorul să-i facă portretul când ea are fața împurpurată și acoperită de urmele acestei boli." Totuși, cum ambasadorul insistă, spunând că va ține seama în aprecierea sa de deteriorarea trecătoare a farmecelor alesei, Elisabeta îi promite să-l

satisfacă deîndată ce Mary Hastings va putea fi din nou arătată. În realitate, fiica lui Henric al VIII-lea, cel care a înscris șase soții la activul său, nu poate să-i reproșeze țarului că își caută o a noua soție în timp ce el este încă însurat. Dar ea dorește mai întâi ca Rusia să concesioneze prin tratat monopolul întregului ei comerț exterior Angliei. Grăbit să vadă finalizat proiectul de mariaj, Pisemski face șicane în privința formei documentului, cere ca țarul să fie numit în el nu „văr", ci „fratele" reginei și sfârșește prin a ceda în chestiunile de fond. După care, un înalt demnitar îl anunță că Elisabeta îi va acorda imediat audiența de rămas bun. Stupefiat, nefericitul protestează: „Și chestiunea căsătoriei?" Înaltul demnitar îi replică fluturându-i ziare care anunță o veste mare pentru Rusia: la 19 octombrie, Maria Nagoi i-a dăruit țarului un fiu sănătos care se numește Dmitri.[1] Tot așa cum a negat pacea cu Polonia, Pisemski dezminte această revelație stânjenitoare. „Oameni perfizi au inventat această poveste, spune el, ca să întrerupă cursul negocierilor privitoare la un mariaj la fel de favorabil Angliei ca și Rusiei. Regina trebuie să se călăuzească numai după scrisoarea țarului și după afirmațiile mele!" Desigur, în forul său interior el nu se îndoiește că informația este exactă. Dar, cunoscându-l pe țar, el știe că această naștere nu-l va împiedica să-și repudieze soția ca să se căsătorească cu nepoata Elisabetei. El revine, deci, la misiunea sa pe lângă regină care, preocupată să slujească interesele comerțului britanic, consimte în cele din urmă să-i înlesnească o întrevedere cu Mary Hastings.

La 18 mai 1583, Pisemski, însoțit de Jack Roberts, este primit la locuința de la țară a lordului cancelar Thomas Bromley. În grădină sunt pregătite băuturi răcoritoare. Puțin după aceea, un grup de femei apare pe alee. Între lady Bromley și lady Huntingdon pășește cea pe care ambasadorul o numește deja „logodnica țarului". „Iat-o, șoptește lordul Bromley, puteți să o priviți pe îndelete.

[1] Dmitri va muri asasinat în 1591 la Uglici, iar zvonul public îl va acuza pe Boris Godunov că a ordonat atentatul.

Regina a vrut ca Mary să vă fie arătată în plină zi și nu sub bolta obscură a vreunui iatac." Pătruns de îngrijorare în fața importanței judecății așteptate de la el, rusul holbează ochii. Lordul Bromley îl invită să facă un tur prin parc și aranjează să întretaie de mai multe ori drumul celor trei femei. De fiecare dată, Pisemski o salută pe Mary, care îi răspunde printr-o reverență. Când ea s-a îndepărtat, lordul Bromley întreabă: „Ați privit-o bine?" „Am ascultat de instrucțiunile mele", răspunde Pisemski cu o rigiditate militară. Și el scrie, în raportul către țar: „Prințesa Hountinks *(sic)*, Marie Hantis *(sic)*, este înaltă, subțire și are pielea albă; ochii îi sunt albaștri, părul blond, nasul drept, degetele mâinilor lungi și subțiri."

După ce l-a chemat pe ambasador, Elisabeta îi exprimă din nou teama că nepoata ei nu este destul de frumoasă ca să-l seducă pe țar. „Cred că ea nu v-a plăcut nici dumneavoastră", spuse ea. Imperturbabil, rusul răspunde: „Cred că este frumoasă. Restul o să hotărască Dumnezeu!" La mijlocul lui iunie, portretul lui Mary Hastings, destinat țarului, este în sfârșit gata și, după ce a asistat la o impresionantă trecere în revistă a flotei engleze (douăzeci și patru de vase cu șaptezeci sau optzeci de tunuri, fiecare cu câte o mie de oameni și chiar mai mulți), Pisemski se îmbarcă în compania lui Jerome Bowes, noul ambasador al Anglici ales de regină. El îl aduce cu sine și pe cel mai apropiat colaborator al său, al cărui nume, Neudacea, înseamnă în rusă eșec. Una peste alta, nu e nemulțumit de rezultatul misiunii sale. E departe de a se îndoi că reputația lui Ivan, ucigașul fiului său, reprezintă un obstacol serios în calea mariajului proiectat. În pofida întrevederii din grădina lordului cancelar, nici regina, nici nepoata ei nu se gândesc la țar ca la o posibilă partidă. Întreaga curte a jucat o comedie în fața ambasadorului ca să sprijine prerogativele negustorilor englezi.

În octombrie 1583, când Jerome Bowes ajunge în Rusia, Ivan îl primește ca pe un prieten. Prost informat de rapoartele naivului Pisemski, el este convins că alianța

politică și mariajul sunt două afaceri practic reglate, și că nu mai rămâne decât să se pună la punct detaliile. Dar, de la început, discuțiile dintre negociatorii ruși și ambasadorul englez se vădesc dificile. Contrar maleabilului și vicleanului Jenkinson, Jerome Bowles este un om dur, tranșant, trufaș, susceptibil. Nu numai că el menține cererea privind monopolul comercial, dar afirmă că Anglia nu va ajuta Rusia împotriva inamicilor ei decât după ce va fi epuizat pe lângă aceștia toate tentativele de împăcare. Această din urmă condiție face imposibilă reluarea imediată a ostilităților contra lui Ștefan Bathory. După douăzeci de ședințe de discuții inutile, Ivan îl convoacă pe Jerome Bowles la 13 decembrie 1583 și îi spune prin intermediul unui interpret: „Cum vrei ca eu să devin aliatul reginei dacă cei mai mari dușmani ai mei (Suedia, Danemarca, Polonia) sunt prietenii ei? Elisabeta trebuie să-l oblige pe Bathory să-mi restituie Livonia și Polotkul, sau să-i declare război împreună cu mine!" „Regina m-ar considera un nesăbuit dacă aș consimți la un tratat de asemenea natură", declară Jerome Bowles. „Ți-ai luat față de plenipotențiarii mei niște aere de superioritate insuportabile, căci, printre suverani, egalii mei, cunosc unii care sunt deasupra stăpânei tale!" îi strigă țarul. „Nu există suveran mai ilustru ca Elisabeta, îi replică ambasadorul Angliei. Ea nu este mai puțin puternică nici decât împăratul, nici decât țarul însuși!" La aceste cuvinte, Ivan, scos din fire, îl amenință pe Jerome Bowles că îl dă afară. Neclintit, Jerome Bowles răspunde că Majestatea Sa regina știe să răzbune injuriile aduse agenților săi. Domolit brusc, Ivan revine la planurile sale de căsătorie. Diplomatul îl asigură că portretul lui Mary Hastings o înfrumusețează mult, că ea este urâtă, bolnavă și că, în orice caz, e ostilă ideii unei conversiuni. Dar, spune el, regina are alte rude foarte frumoase. Privirea țarului se aprinde de dorință. După ce și-a expediat interlocutorul, el suspină: „De-ar da Domnul să am și eu un servitor atât de credincios!" La 18 decembrie, în cursul unei noi întrevederi, el insistă: „Ne-ai vorbit de zece sau douăzeci de tinere fete printre care am putea să ne

alegem o soție în țara ta și refuzi să le dai numele. Totuși noi nu putem să ne orientăm după o indicație atât de vagă. Se pare că există peste o mie de fete de măritat în Anglia, dintre care multe sunt de proastă condiție: ai vrea să le căutăm pe toate?" Și el adaugă: „Ești un om prea puțin instruit și n-ai habar de felul în care trebuie să se comporte un ambasador!"

Întrevederile dintre țar și ambasadorul Angliei se succed timp de două luni, furtunoase și fără nici un rezultat. La 14 februarie 1584, Jerome Bowles îl anunță pe Ivan că regina i-a ordonat să se întoarcă pe uscat până în Franța. Or, de la pierderea Livoniei, drumul pe uscat este cel polonez. „O să profiți ca să mă vinzi dușmanilor mei! strigă Ivan, cu ochii ieșiți din orbite. Din moment ce n-ai venit să negociezi serios, poți să pleci, ducând cu tine ceea ce ai adus! Din partea mea, ești liber începând din clipa asta!" Obișnuit cu aceste izbucniri de furie, Jerome Bowles așteaptă cu înțelepciune să-i revină țarului buna dispoziție. Și, într-adevăr, trei zile mai târziu țarul îi trimite un proiect de tratat în care cere, în schimbul monopolului comercial, o alianță ofensivă ca să recucerească Livonia. Prudent, Jerome Bowles răspunde că stăpânei sale care este foarte credincioasă, îi repugnă cuceririle. „Dar nu e vorba de cuceriri! replică țarul. Livonia este o fostă posesiune a noastră." „Sigur?" întreabă ambasadorul cu ironie. Ivan tresare la această insultă. „Noi nu-i cerem reginei să fie arbitru între noi și regele Poloniei!" spune el cu glas strident. Și fixează audiența de adio pentru 20 februarie. În acea zi, când Jerome Bowles se prezintă la palat, este anunțat că țarul, bolnav, nu-l poate primi.[1]

---

[1] Jerome Bowles nu va fi autorizat să părăsească Rusia decât patru luni mai târziu, înarmat cu o scrisoare a lui Feodor, fiul lui Ivan, în care nu mai e vorba nici de alianță, nici de favoruri excepționale pentru negustorii englezi.

CAPITOLUL XVII

ULTIMELE ZILE

De un an, țarul se preocupă să facă o dine în dosarele sângeroase ale represiunii. Fără să regrete numeroasele sale victime, el ține să asigure odihna sufletului lor în lumea de dincolo. Astfel, pentru a-și face bilanțul și în contabilitatea sa, și în conștiință, el alcătuiește neobosit listele tuturor celor pe care i-a dus la pieire. Cu pana în mână, el își scormonește străfundurile memoriei, reînvie fantome uitate, trece în revistă diferitele suplicii. Această muncă atroce și sârguincioasă de scrib îi permite să-și revadă etapele vieții. Secretarul și duhovnicul său îl ajută să-și amintească. Nume scrise grosolan, cu litere majuscule, se aliniază pe pergament. Sunt trimise necroloage, împreună cu mari sume de bani, la mânăstiri, pentru ca acolo să se facă rugăciuni pentru cei răposați. În aceste documente, se poate citi: „Amintește-ți, Doamne, de sufletele servitorilor tăi din Novgorod, în număr de o mie cinci sute șapte persoane... Prințul Kazarin Dubrovski, plus zece oameni din suita lui... Douăzeci de oameni din satul Kolomenskoe, optzeci din Matveișe... Amintește-ți de credincioșii creștini decedați, în număr de optzeci și patru, și de încă trei care au murit după ce li s-au tăiat mâinile." După unele nume figurează indicația laconică: „cu femeia sa" sau „cu femeia și copiii săi", „cu fiicele sale". Ceea ce îl agasează pe Ivan este că, având în vedere marea cantitate de cadavre pe care le-a acumulat, cu siguranță că trebuie să fi scăpat câte unele în

enumerarea sa. El are încredere în Dumnezeu, care ține un registru la zi, ca să compenseze aceste lacune. El îi spune fără înconjur: „Ai să-ți amintești fără îndoială numele lor..." Sau: „Numai tu, Doamne, le știi numele!" Necrologul destinat mânăstirii Sviiaisk menționează, între altele, pe prințesa călugăriță Eudoxia (o mătușă îndepărtată a lui Ivan), pe călugărița Alexandrina (cumnata sa, văduva lui Iuri), pe călugărița Maria (sora vărului său german Vladimir, toate înecate în lacul Bielozersk. Una din aceste liste dă cifră totală de trei mii o sută patruzeci și opt persoane exterminate, o alta se ridică la trei mii șapte sute cincizeci. Chiar după ce a expediat aceste socoteli funebre, Ivan își mai amintește nume. Un întreg popor de martiri însângerați apasă pe umerii lui. Fără să se recunoască vinovat de moartea lor, el are impresia că nu mai este niciodată singur în cameră. O greutate de nesuportat îl copleșește. Dezmățul, excesul de mâncare și băutură i-au ruinat sănătatea. De când și-a ucis fiul, nu mai poate dormi decât câteva ore pe noapte. A revenit în palatul său de la Kremlin, fugind de la Alexandrovskaia Sloboda, ale cărei ziduri sinistre îi amintesc agonia țareviciului. Într-o seară, i se anunță că o cometă, a cărei coadă are o formă de cruce, a apărut pe cerul Moscovei. Înfofolit în blănuri, cere să fie dus afară să o vadă. Gerul e puternic, aerul e transparent. Imensul oraș e acoperit de zăpadă. Cu capul dat pe spate, țarul contemplă îndelung astrul funest cu aureolă roșcată. Apoi murmură: „Iată semnul prevestitor al morții mele!"

De la începutul anului 1584, decăderea lui fizică se accentuează. Medicii vorbesc despre o „descompunere a sângelui" și de o „alterare a măruntaielor". Corpul țarului începe să se umfle, pielea i se ia fâșii-fâșii, degajând o duhoare cumplită. Unguentele cu care se dă nu pot îndepărta acest miros. I se pare uneori că transportă în veșmintele sale duhoarea grămezilor de cadavre printre care îi plăcea să se plimbe odinioară. Dar nu, carnea lui este aceea care miroase atât de urât. Sau poate sufletul lui? Și dacă Dumnezeu nu îl mai iubește? Dacă, în loc să-l primească cu brațele deschise

în Raiul său, îl va face să se oprească la poartă? Totuși, el are mari merite în fața patriei. Desigur, războaiele lui de la Apus au fost dezastruoase. Dar, la Răsărit, el a cucerit Kazanul, Astrahanul, Siberia. El a unificat țara cu toată împotrivirea boierilor. Ar fi putut ajunge la acest rezultat glorios dacă nu s-ar fi debarasat prin tortură de cei mai răi dușmani ai săi? Ce contează câteva mii de cadavre torturate pe lângă toate populațiile din toate pământurile cucerite, prin forță, pentru Rusia? Dar cu Dumnezeu nu poți să știi niciodată! După ce l-a sprijinit întotdeauna, Cel de Sus este în stare să-i reproșeze, în momentul suprem, hecatomba de la Novgorod, sau prea numeroasele sale căsătorii, sau uciderea țareviciului. Acest din urmă act de violență constituie poate picătura de sânge care va face să se reverse vasul. Nu, nu, căci Dumnezeu trebuie și el să dea socoteală pentru sângele copilului său, Cristos. El l-a lăsat să piară pe Isus pe cruce. Amândoi asasini ai fiilor lor, Dumnezeu și țarul sunt făcuți să se înțeleagă. În adevăr, dacă Dumnezeu se arată de o echitate de temut în ziua Judecății de Apoi, el se dedă la cea mai veritabilă fantezie pe pământ. Dreptatea lui, aici, e alcătuită din crime nepedepsite și nevinovăție călcată în picioare. El lovește fără discernământ, fără să se preocupe de meritele celor pe care îi ridică și ale celor pe care îi zdrobește. Tuturor monarhilor, care sunt reprezentanții puterii sale pe lumea aceasta, le dă exemplul cruzimii și inconsecvenței. Cum să-i deteste el fiindcă îi seamănă? Cu cât Ivan este mai incoerent în pedepsele sale, cu atât trebuie el să fie mai pe placul stăpânului naturii. El și-o repetă, ziua întreagă, ca să se liniștească. Între două convorbiri cu sfetnicii săi, el rătăcește prin palat, vorbind singur cu voce tare. Se teme de căderea asfințitului, generator de viziuni apocaliptice. În fiecare noapte este vizitat, în semiîntuneric, de imaginea fiului său, când îmbrăcat splendid și surâzător, când livid și cu tâmpla străpunsă. Fantoma îi vorbește, Ivan îi răspunde. Apoi, brusc, țipă și sare jos din pat. Servitorii vin în grabă. E culcat din nou pe pat. Dar, uneori, refuză să adoarmă din nou, îi convoacă pe preoți, pune să se tragă

clopotele, ordonă să se facă o slujbă. Zorile îl găsesc epuizat, buimac, incapabil să ia o decizie. El descoperă că există instrumente de tortură mai eficace decât cele pe care le-a folosit. Da, remușcările și teama sunt mai rele decât rugul, funia sau cleștele. Din călău, țarul devine victimă. El face tot mai multe daruri bisericilor; visează să se răscumpere umilindu-se; el scrie tuturor mânăstirilor din Rusia: „Prea vestitelor și prea sfintelor mânăstiri! Tuturor călugărilor virtuoși și merituoși! Marele cneaz Ivan Vasilievici vă salută foarte plecat și se așterne la picioarele voastre implorându-vă să obțineți iertarea păcatelor sale și să vă rugați toți laolaltă sau separat în chiliile voastre ca Dumnezeu și prea Sfânta Fecioară să-i ierte ticăloșia, să-i acorde vindecarea și să-l scape de boala de care este lovit." În delirul său, el spera ca acei călugări pe care i-a cruțat să vorbească mai tare la urechea Domnului decât cei pe care i-a dus la moarte cu sutele, la Novgorod și în alte părți, mai tare ca mitropolitul Filip, mai tare ca arhiepiscopul Leonid.

Dar curând, cum nici poțiunile medicilor, nici rugăciunile călugărilor nu opresc cursul bolii, Ivan se adresează vracilor. Din toate părțile sosesc la Moscova astrologi, ghicitori, vraci. În număr de vreo șaizeci, ei sunt închiși într-o casă din apropierea palatului. Niciodată nu s-a văzut o asemenea concentrare de savanți în științele oculte. Li se aduce să mănânce acolo. În fiecare zi, un apropiat al țarului, Bogdan Bielski, le pune întrebări. Sunt pesimiști. Toate semnele cerului concordă: moartea suveranului va sosi curând. Pentru a nu-și înspăimânta stăpânul, Bogdan Bielski îi ascunde concluziile prezicătorilor.

Cu toate vorbele liniștitoare ale celor din jurul său, Ivan se simte iremediabil pierdut. Duhoarea corpului său devine tot mai pestilențială, testiculele se umflă dureros. Este preocupat de succesiunea sa. În 1572, el a redactat un testament în favoarea fiului său mai mare, țareviciul Ivan. Acesta fiind mort, el dictează, în prezența boierilor, noi dispoziții care îl fac pe Feodor moștenitorul tronului. El îi recomandă să domnească cu credință și să evite ca țara sa să

intre în războaiele inutile cu state creștine. Pentru a-l călăuzi pe acest tânăr prinț cu trupul și cu mintea slabă, el numește o comisie de ocrotire alcătuită din cinci boieri: Ivan Șuiski, eroul asediului Pskovului, Ivan Matislavski, fiul nepoatei marelui cneaz, Vasili, Nicetas Iuriev, fratele Anastasiei, prima țarină, Bogdan Bielski și mai ales Boris Godunov, cel mai inteligent dintre toți, a cărui soră, Irina, s-a măritat cu Feodor. Devenit tandru și fricos din cauza apropierii morții, el îi numește „prietenii săi, tovarășii săi de arme". El le ordonă să elibereze prizonierii polonezi și germani, să reducă impozitele. Li se plânge, din nou, că de-a lungul întregii sale vieți, boieri răi l-au obligat, prin uneltirile lor subversive, la o asprime care nu-i stă în fire. Mania persecuției de care suferă se transformă acum în demență. Toți sunt vinovați, în afară de el. Mitoman hărțuit de dușmanii săi imaginari, el afirmă, hohotind de plâns: „Mi s-a plătit binele cu răul, iubirea cu ura!" Pe cine speră el să înșele cu această pledoarie extremă: pe cei apropiați sau pe Dumnezeu, generațiile viitoare sau îngerul păzitor, din lumea de apoi? Totuși, chiar în toiul bunătății sale îngerești, el are răbufniri de violență. Astfel, aflând, printr-o indiscreție, că astrologii tocmai i-au fixat în calculele lor o dată – 18 martie 1584 – pentru moartea sa, el jură că o să pună să fie arși de vii dacă previziunea lor nu se realizează. Nora lui, soția lui Feodor, care i-a făcut o vizită în odaie, „fuge de oroare", se spune, în fața gesturilor și vorbelor lui obscene. Muribundul are un elan de dorință incestuoasă. În carnea lui s-a trezit brusc diavolul. Imediat după aceea, el încearcă o asemenea deprimare, încât noul ambasador al Poloniei este rugat să-și amâne sosirea la Moscova.

Cea mai mare distracție a sa este acum să pună să fie dus în jilțul său în sala Vistieriei. Acolo, el contemplă, ore în șir, fascinat, pietrele prețioase din sipete. La 15 martie, el îl invită pe ambasadorul Angliei, sir Jerome Horsey, să-l însoțească în vizita sa. Sub privirile diplomatului, el lasă să se prefire între degetele sale tremurânde diamante, smaragde, safire, rubine, perle, hiacinte. Reflexele acestei

averi îi luminează ochii avizi. El indică drăgăstos proveniența și prețul fiecărui giuvaer. S-ar zice că nu-i vine să creadă că este atât de bogat și suferă că trebuie să părăsească toate acestea. Luând niște turcoaze în căușul palmei, el îi șoptește oaspetelui: „Vedeți cum își schimbă culoarea. Ele pălesc, anunță moartea mea, sunt otrăvit." Apoi, arată spre sceptrul său din „corn de licorn"[1], montat în pietre prețioase („Au costat șaptezeci de mii de ruble", afirmă el) și îi cere medicului său să deseneze pe masă cu bastonul un cerc care reprezintă puterea sa. Medicul se execută. Atunci, Ivan cere să i se aducă niște păianjeni și îi pune în apropierea cercului. Cei care pătrund în interiorul lui mor imediat, cei care se îndepărtează rămân în viață. „Iată un semn sigur, spune țarul. Cornul de licorn nu mă mai poate salva." Și, revenind la pietrele prețioase, el îi mărturisește lui Horsey: „Acest diamant este cel mai valoros și cel mai faimos din Orient. Nu l-am folosit niciodată. El temperează mânia și dezmățul, te face abstinent și cast. Cea mai mică bucățică transformată în praf ar otrăvi un cal, darmite un om." Cu degetul, el arată un rubin: „Oh! Acesta face foarte bine la inimă, la creier, fortifică memoria, limpezește sângele stricat... Vedeți acest smaragd: are culorile curcubeului. Această piatră prețioasă este dușmanul murdăriei. Încercați-o. Îmi place să privesc safirul ăsta. El întreține și mărește curajul, bucuriile inimii; el place tuturor simțurilor vitale; este foarte eficient pentru ochi, pentru vedere; vindecă hemoragiile cerebrale, dă forță mușchilor și fibrelor lor... Toate sunt daruri de la Dumnezeu, secrete în natura lor, dar El le scoate la iveală pentru folosința omului și pentru ca acesta să le contemple, ca prieteni ai grației și ai virtuții și dușmani ai viciilor..." Limba lui Ivan se împleticește. Vorbește din ce în ce mai greu. Brusc, se prăbușește. Este dus din încăpere.

Când își revine în fire, nu cere să primească sfânta împărtășanie. Fără îndoială mai crede că se va vindeca,

[1] Așa era numit fildeșul, a cărui virtute magică era de a anihila otrava.

datorită eforturilor conjugate ale preoților, medicilor și vracilor. Totuși îi spune mitropolitului că în caz că va muri vrea să fie înmormântat nu ca un țar, ci ca un călugăr. Tatăl său, Vasili al III-lea, și-a exprimat aceeași dorință. În jurul lui, la Kremlin, domnește o tăcere plină de neliniște. În biserici, credincioșii se roagă.

La 17 martie, după ce a făcut o baie caldă, Ivan se simte înviorat. A doua zi dimineață, starea lui mai bună se confirmă. Amintindu-și că astrologii i-au prezis moartea pentru 18 martie, el îi declară lui Bogdan Bielski: „Dacă ne luăm după ghicitori, astăzi ar trebui să-mi dau ultima suflare; or, simt cum îmi renasc forțele. Impostorii ăștia să se pregătească prin urmare ei înșiși de moarte!" Bogdan Bielski le comunică această sentință magicienilor reuniți în casa lor. Imperturbabili, ei îi răspund: „Așteaptă, ziua nu s-a terminat!" Se pregătește o a doua baie caldă și Ivan se aruncă în ea cu deliciu. Rămâne acolo timp de trei ore. După care, se culcă și trage un somn. Când se trezește, e bine dispus. Se ridică, își pune un halat peste cămașă, îi cheamă pe cântăreții palatului, își unește vocea cu cea a coriștilor, apoi, după ce i-a expediat, se instalează în fața tablei de șah și îi cere lui Bogdan Bielski să facă o partidă cu el. Dar mâna lui este atât de slabă încât nu poate așeza piesele pe pătrățele. Regele, regina cad și se rostogolesc pe jos. Brusc, Ivan însuși se prăbușește, lovit de un atac, cu brațele atârnând, cu capul pe tabla de șah. Cei din jur strigă, aleargă, medicii se consultă și freacă corpul cu vodcă și cu esențe vegetale ca să-l readucă la viață. Zadarnic.

Îndeplinind voința defunctului, mitropolitul citește deasupra cadavrului rugăciunile hirotonisirii monastice. Spălat, pieptănat, îmbrăcat în veșmântul renunțării, Ivan primește pentru vecie numele de fratele Ionas. O cruce de lemn și o icoană a Învierii se odihnesc pe pieptul lui. În anticameră, unii șușotesc că nu este o moarte naturală și că țarul ar fi fost otrăvit de Bogdan Bielski și de Boris

Godunov, grăbiți să ia puterea.[1] Nimeni nu se îndoiește că debilul Feodor va fi o jucărie în mâinile lor. Sub figurile lor consternate, boierii își ascund prost sentimentul de ușurare. Strânși în fața corpului îmbrăcat în aba, ei mai tremură încă retrospectiv. E posibil să fi luat sfârșit coșmarul lor? N-o să se scoale brusc Ivan de unde este culcat și, reînviat, cu ochii scânteind, n-o să-i trimită pe toți la eșafod?

În acest timp, în jurul Kremlinului, o mulțime imensă și reculeasă așteaptă vești despre stăpân. De teama unei răscoale sau a unui complot de palat, Boris Godunov întârzie cu o zi anunțarea morții. De abia când toate detaliile succesiunii dinastice au fost puse la punct de comisia de protecție el pune să se bată clopotele. Când un vestitor strigă de la înălțimea Scării de Paradă: „Țarul nu mai e!", i se răspunde cu gemete și mulțimea cade în genunchi. Pentru acest popor rus pe care el l-a înspăimântat vreme de aproape patruzeci de ani, Ivan este, cu toate crimele și erorile lui, reprezentantul Celui de Sus pe pământ. Nu poate fi judecat după cum nu poate fi judecat Dumnezeu. Părinte al națiunii, el are toate drepturile asupra ei. De altfel, mai ales boierii, detestați de toți, sunt cei care i-au suportat loviturile. Necruțător cu trădătorii, cu aristocrații, cu călugării perverși, el nu i-a lovit decât foarte rar pe cei umili. Cine știe dacă, pierzând acest țar temut, oamenii mărunți nu pierd pe cel mai bun apărător al lor? Uitând uciderea țareviciului, torturile publice, războiul dezastruos al Livoniei, mizeria țării, ei nu-și mai amintesc decât de cucerirea Kazanului, Astrahanului, a Siberiei. Însăși lipsa de măsură a țarului îi asigură supraviețuirea în imaginația populară. În Rusia, bunăvoința maselor oprimate este întotdeauna de partea caracterelor celor mai tari. Teama de bici nu exclude iubirea și uneori contribuie la ea. Prin însăși spaima pe care o inspiră, tiranul cucerește inimile.

O mulțime imensă asistă la funeraliile țarului în biserica Sfântului Arhanghel Mihail. Ivan este înmormântat alături

[1] Este ceea ce afirmă, între alții, ambasadorul Angliei, Jerome Horsey. Mai probabil, Ivan a murit de o afecțiune a intestinelor și a aparatului urogenital.

de fiul pe care l-a ucis într-un acces de furie demențială. Pe mormântul său figurează următoarea inscripție: „În anul 7092 – 1584[1], în a optsprezecea zi a lunii martie, s-a înfățișat preacredinciosul suveran, țar și mare cneaz al întregii Rusii, Ivan Vasilievici, în călugărie Ionas."

Feodor urcă pe tron fără tragere de inimă. De o constituție șubredă și cu o minte nu prea sigură, el este copleșit de răspunderea care apasă brusc asupra lui. Tatăl lui spunea despre el că este mai mult un paracliser decât un prinț moștenitor. El îl poreclise „trăgătorul de clopote". De la primii săi pași, noul țar se sprijină pe robustul și ambițiosul său cumnat. Curând, Boris Godunov va guverna Rusia în locul lui. În ce-l privește pe Ivan, cântăreții de *bâline* au pus deja stăpânire pe fantoma lui și fac din ea un răzbunător, un cuceritor, mândria Rusiei și teroarea celor mari. În vreme ce arhivele păstrează urma adevăratelor sale crime, povestitorii îi exaltă pretinsele virtuți. Monstru sângeros pentru unii, justițiar și unificator de pământuri pentru alții, el înaintează spre tribunalul posterității într-o ceață străbătută de raze.

[1] În Rusia, la acea epocă, numărătoarea anilor nu începea cu nașterea lui Isus Cristos, ci cu facerea lumii care, potrivit tradiției, data din anul 5508 înaintea acestei nașteri. Astfel, anul 1584 era considerat ca anul 7092.

BIBLIOGRAFIE

Personaj complex, Ivan cel Groaznic are, printre istorici, partizani ponderați și adversari fanatici. Dacă Karamzin, Kovalevski, Idanov îl condamnă pentru violența pasiunilor sale, alții, precum Soloviov, Belov, Zabelin, uitând tot răul pe care el l-a făcut, îl elogiază pentru geniul lui politic. Democrații revoluționari Bielinski, Herzen, Dobroliubov îl consideră un precursor. Karl Marx îi admiră talentele de diplomat și de organizator. Lenin și Stalin văd în el pe fondatorul statului rus centralizat. Marea Enciclopedie Sovietică merge chiar până acolo încât salută în el „pe unul dintre cei mai mari civilizatori ai timpului său". După moartea lui Stalin, pare să se fi produs un reviriment din acest punct de vedere, iar la Moscova este dezavuată „idealizarea lui Ivan cel Groaznic".

Sursele directe pentru evocarea acestei domnii sunt rare. Dar o abundentă literatură a fost inspirată de acest prim țar din istoria Rusiei. Nu voi cita mai jos decât principalele lucrări pe care le-am consultat.

ALEXANDROV, Victor, *Les Mystères du Kremlin*, Paris, 1960.
BEUCLER, A., *La Vie d'Ivan le Terrible*, Paris, 1931.
BRIAN-CHANINOV, N., *Histoire de la Russie*, Paris, 1929.
DUCHESNE, E., *Le Stoglav*, Paris, 1920.
Le Domostroi, Paris, 1910.
DURAND- CHEYNET, Catherine, *Ivan le Terrible*, Paris, 1981.
ELCK, Alexandre, *Le Moyen Age russe*, Paris, 1933.
FLETSCHER, Gilles, *La Russie au XVIe siècle*, Leipzig-Paris, 1864.
GRAHAM, Stephen, *Ivan le Terrible, le premier tsar*, Paris, 1933.
HERBERSTEIN, *La Moscovie du XVIe siècle*, présentation de Robert Delort, Paris, 1965.

Ivan LE TERRIBLE, *Correspondance*, traduite et présentée par Daria / Olivier, Paris, 1959.
JENKINSON, Anthony, *Early Voyages and Travels to Russia and Persia* (în engleză), Londra, 1886.
KARAMZINE, M., *Histoire de L'Empire de Russie* (unsprezece volume), tradus în franceză, Paris, 181°.
KURBSKI, prințul Andrei, *Istoria domniei lui Ivan al IV-lea*, Geneva, 1965.
KOVALEVSKI, P.I., *Ivan cel Groaznic și starea sa de spirit* (în rusă), Sankt-Petersburg, 1899.
– *Manuel d'histoire russe*, Paris, 1948.
LEGER, Louis, *La Femme et la Société russe au XVIe siècle*, Paris, 1887.
LEROY-BEAULIEU, Anatole: *L'Empire des tsars et les Russes* (trei volume), Paris, 1883.
MERILYS, Jean, *Ivan le Terrible*, Paris, 1948.
MILIOUKOV, SEIGNOBOS ȘI EISENMANN, *Histoire de Russie* (trei volume), Paris, 1932.
NAZAREVSKI, V.V., *Histoire de Moscou*, Paris, 1932.
PERCHERON, M., *Moscou*, Paris, 1937.
PERLING, tatăl, *Bathory et Possevino. Les rapports du Saint-Siège avec les Slaves*, Paris, 1887.
– *Papes et Tsars*, Paris, 1890.
– *La Russie et l'Orient*, Paris, 1891.
PLATONOV, S., *Histoire de Russie*, Paris, 1929.
– *Ivan cel Groaznic* (în rusă), Berlin, 1924.
RAMBAUD, Alfred, *Histoire de Russie*, Paris, 1879.
SCHAKOVSKOY, Zinaida, *La vie cotidienne à Moscou au XVIe siècle*, Paris, 1962.
SEMENOFF, M., *Ivan le Terrible*, Paris, 1928.
STAHLIN, G., *La Russie, des origines à la naissance de Pierre le Grand*, Paris, 1946.
VALLOTTON, Henry, *Ivan le Terrible*, Paris, 1959.
WALISZEWSKI, K., *Ivan le Terrible*, Paris, 1904.
ZIEGLER, Charles, *Ivan IV, dit le Terrible*, Paris, 1957.
ZIMINE, A.A., *Opricinina lui Ivan cel Groaznic* (în rusă), Moscova 1964.
DICȚIONAR BIOGRAFIC RUS (în rusă), articolul profesorului S Seredonin despre Ivan cel Groaznic, Sankt-Petersburg, 1897.
MAREA ENCICLOPEDIE SOVIETICĂ (în rusă), volumul XVIII, articolul despre Ivan cel Groaznic

CUPRINS

I
PĂRINȚII 5

II
COPILĂRIA 14

III
ȚARUL IVAN AL IV-LEA 22

IV
CÂTEVA REFORME 34

V
KAZAN 55

VI
BOALA ȘI URMĂRILE EI 71

VII
LIVONIA 85

VIII
DUREREA ȘI VIOLENȚA 92

IX
AFACEREA KURBSKI 103

X
OPRICINICII 114

XI
MITROPOLITUL FILIP 128

XII
MARTIRIUL NOVGORODULUI 140

XIII
INCENDIEREA MOSCOVEI DE CĂTRE TĂTARI 152

XIV
PATUL ȚARULUI ȘI TRONUL POLONIEI 157

XV
ȘTEFAN BATHORY 169

XVI
NAȘTEREA SIBERIEI 194

XVII
ULTIMELE ZILE 211

BIBLIOGRAFIE 220

Culegere și paginare computerizată
Sectia Fotoculegere - R.A.I. - Imprimeria Coresi

Tipărit sub comanda nr. 30514
Regia Autonomă a Imprimeriilor
Imprimeria CORI SI București
Piața Presei Libere Nr 1
ROMÂNIA

IVAN al IV-lea, supranumit CEL GROAZNIC, se naşte la Moscova la 25 august 1530. Se spune că în acel moment asupra Kremlinului s-a abătut un trăsnet, iar noul născut avea deja doi dinţi! Domnia de 37 de ani a lui Ivan cel Groaznic este o succesiune de crime şi masacre. Sadic şi în acelaşi timp mistic, el se consideră reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ şi se crede dinainte iertat pentru toate fărădelegile sale. Totuşi, în învălmăşeala acestei vieţi răbufnind de pasiuni şi de violenţă, Ivan nu pierde niciodată din vedere misiunea sa politică de unificator al pământurilor ruseşti, de organizator al unui mare imperiu. Pentru a-i spori slava, el dă nenumărate lupte împotriva tătarilor, polonezilor, suedezilor...

Henri Troyat readuce în faţa cititorilor săi, într -un ritm care taie respiraţia, viaţa acestui zbuciumat personaj, dar şi vîltoarea luptelor, luxul barbar de la curtea rusească, atmosfera sufocantă a camerelor de tortură.

O carte care prin trecut explică prezentul.

În aceeaşi colecţie au mai apărut:

HENRI TROYAT
Ecaterina cea Mare

MICHEL FOLCO
Doar Dumnezeu şi noi

următoarele apariţii:

HENRI TROYAT
Viaţa cotidiană în Rusia în timpul ultimului ţar

HENRI TROYAT
Petru cel Mare

Lei 890

ISBN 973-28-0423-8